

”Jokaisen oli astuttava joko maan puolustajain tai sen kavaltajain riviin”

Ala-Karjalan rovastikunnan papit Suomen sisällissodan tulkitsijoina 1918–1929

Itä-Suomen yliopisto
Filosofinen tiedekunta
Teologian osasto
Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma
Lokakuu 2014
Jukka Erkkilä

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO – UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Tiedekunta – Faculty Filosofinen tiedekunta		Osasto – School Teologian osasto	
Tekijä – Author Jukka Erkkilä			
Työn nimi – Title ”Jokaisen oli astuttava joko maan puolustajain tai sen kavaltajain riviin”. Ala-Karjalan rovastikunnan papit Suomen sisällissodan tulkitsijoina 1918–1929			
Pääaine – Main subject	Työn laji – Level	Päivämäärä – Date	Sivumäärä – Number of pages
Kirkkohistoria	Kandidaatintutkielma Pro gradu -tutkielma Aineopintojen tutkielma Sivuainetutkielma	28.10.2014	78 s.
		x	
Tiivistelmä – Abstract			
<p>Alkuvuodesta 1918 käyty Suomen sisällissota oli osa eurooppalaista ensimmäisen maailmansodan aikaista poliittisen väkivallan kierrettä. Aikalaisilla oli monenlaisia käsityksiä sisällissodan syistä ja osapuolista. Lisäksi sotaakoskeva ”yleinen mielipide” on vuosikymmenien ajan vaihdellut laidasta toiseen ja päässyt vaikuttamaan sisällissotatutkimukseenkin. Tämä tutkimus keskittyy tarkastelemaan Savonlinnan hiippakuntaan kuuluneen Ala-Karjalan rovastikunnan pappeja sisällissodan tulkitsijoina. He vastasivat vuosina 1918–1919 ja 1928–1929 kyselyihin, jotka koskivat seurakuntien paikallisia oloja sekä pappien rintamakokemuksia sotakeväänä.</p> <p>Kenraali C. G. E. Mannerheim valtuutti heti sodan jälkeen Suomen vapaussodan historian komitean kokoamaan kaiken saatavilla olevan sota koskevan asiakirja-aineiston ja kirjoittamaan sisällissodan historian. Papeille suunnattu kysymyssarja oli yksi työkalu historiaprojektin eteenpäin saattamiseksi. Kymmenkunta vuotta myöhemmin Suojeluskuntain yleisikunnan valistusosasto sai tehtäväkseen kerätä suojeluskuntajärjestön historiankirjoitusaineokset. Suojeluskunnan kenttäpappi Hannes Mustakallio aloitti projektin ja lähetti papeille oman kysymyssarjansa saadakseen talteen rintamasielunhoitotyötä tehneiden kokemukset.</p> <p>Kumpaankin kyselyyn papit vastasivat hieman myöhässä tai hitaanlaisesti. Vuoden 1918 jälkimmäisellä puoliskolla kirkkoherranvirastot olivat päättäneen sodan vuoksi kiireisiä eikä aikaa raportointiin tahtonut kaikilta löytyä. Innokkaimmat tosin saattoivat kirjoittaa pitkiä ja yksityiskohtaisia kertomuksia, kun taas toiset delegeoivat kertomuksen laatimisen jollekulle toiselle. 1920-luvun lopulla papit eivät olleet sen rivakampia. Mustakallio joutui useasti uudistamaan pyyntönsä ja vetoamaan tuomiokapituleihin hidastelevien pappien hoputtamiseksi.</p> <p>Pappien vastaukset varsinkin heti sodan jälkeen olivat vahvan isänmaallis-kristillisen eetoksen sävyttämiä. Sotapropaganda ja vastakkainasettelu näkyivät sanavalinnoissa, käytetyissä termeissä ja käsityksissä sodan syistä. Pappien tulkinnan mukaan punaiset olivat tuoneet vallankumoukselliset vaikutteet Venäjältä ja saaneet yksinkertaisen kansanosan villiintymään. Huliganismin taltuttamiseksi oli perustettu paikallisia suojeluskuntia. Sankarivainajat saivat teksteissä erityishuomion ja -kohtelun. Heidän kuolemaansa pidettiin uhrina, joka oli ollut maksettava isänmaan vapauden puolesta..</p> <p>Ajan kuluessa pappien kertomukset muuttuivat omakohtaisemmiksi muisteloiksi. He kertoilivat mieleen jääneistä sattumuksista ja ihmiskohtaloista. Myöhemmät kertomukset olivat nostalgisia sotajuttuja eikä niissä enää etsitty syyllisiä niin voimakkaasti kuin välittömästi sodan jälkeen.</p> <p>Sisällissota jätti alakarjalaisiin kirkonmiehiin pysyvän jäljen. Toisille sota oli kaukainen yleisinhimillinen tragedia, toisille taas henkilökohtainen taistelu, joka jatkui suojeluskuntien riveissä kirkkomaan multiin saakka.</p>			
Avainsanat – Keywords Sisällissota, sotilaspapisto, Savonlinnan hiippakunta, suojeluskunnat			

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO – UNIVERSITY OF EASTERN FINLAND

Tiedekunta – Faculty Philosophical Faculty		Osasto – School School of Theology		
Tekijä – Author Jukka Erkkilä				
Työn nimi – Title ”Jokaisen oli astuttava joko maan puolustajain tai sen kavaltajain riviin”. Ala-Karjalan rovastikunnan papit Suomen sisällissodan tulkitsijoina 1918–1929				
Pääaine – Main subject	Työn laji – Level	Päivämäärä – Date	Sivumäärä – Number of pages	
Church history	Kandidaatintutkielma	28.10.2013	78 p.	
	Pro gradu -tutkielma			x
	Aineopintojen tutkielma			
	Sivuainetutkielma			
Tiivistelmä – Abstract				
<p>The Finnish Civil War, fought in early 1918, was a period of political violence during the First World War in Europe. The contemporary people had various views about the reasons and participants of the Civil War. What is more, “the common opinion” has been changing considerably during the decades and has influenced on the academic study of the Civil War. The present study will examine the clergymen of the Deanery of Ala-Karjala in the Diocese of Savonlinna as the interpreters of the Civil War. In 1918–1919 and 1928–1929, they responded to inquiries about communal conditions and priests’ experiences from battlefield.</p> <p>Immediately after the Civil War, General C. G. E. Mannerheim authorized the Committee of the History of the Liberation War of Finland to collect together all of the documents about the Civil War and write the history of it. This questionnaire for the clergy was a tool to push the history project forward. Ten years later the Enlightenment Unit of the Staff of the Civil Guards was commissioned to collect material for the history of the Civil Guard Organization. The project was started by Hannes Mustakallio, a military chaplain of the Civil Guard, who sent his own questionnaire to the clergymen to save their experiences of pastoral care from the battlefield.</p> <p>The clergymen responded to both inquiries a little late or slowly. In the latter half of 1918 the administrative offices of parishes were very busy because of the recent war, and not everybody had time to report. Although the most eager ones could write long and detailed stories, others delegated the task forward. In late 1920s the clergymen were still not more brisk. Mustakallio was forced to repeat his request several times and to invoke the chapter to speed up delaying priests.</p> <p>The responds of the clergymen were dyed of strong patriotic and Christian ethos. War propaganda and confrontation appeared in their dictions, terminology and perceptions of the reasons of the war. According to the interpretation of the clergymen, the Reds had brought revolutionary influences from Russia and made the common people run wild. Local Civil Guards were founded to control hooliganism. The writers paid special attention to heroically fallen soldiers. Their death seemed to be a sacrifice for the liberation of the fatherland.</p> <p>Over time the priests’ stories turned into personal memoirs. They wrote about occasions and human destinies which were kept in their minds. The later reports were nostalgic war stories which did not look for the guilty as strongly as those written immediately after the war.</p> <p>The Finnish Civil War imprinted permanently the clergymen from Ala-Karjala. For some, the war was a pan-human tragedy. For others, it was a personal battle in the lines of the Civil Guards all the way to the soil of churchyard.</p>				
Avainsanat – Keywords Civil War, military clergy, The Diocese of Savonlinna, Civil Guards				

Sisällys

Tutkimustehtävä	3
I Johdanto	6
1. Sisällissota ja kirkko	6
2. Pohjois-Karjalan yhteiskunnalliset ja kirkolliset erityisolot sisällissodan aikana	7
3. Mistä puhutaan?	10
II Papiston kertomukset sisällissodan historian kirjoitusta varten	13
1. Kiertokirje Savonlinnan hiippakunnan papistolle syksyllä 1918	13
2. Kirjava joukko vastauksia	15
3. Puuttuvat kertomukset	20
4. Hannes Mustakallio ja 1920-luvun lopun suojeluskuntahistoriaprojekti	22
III Papisto tulkitsee sisällissodan luonnetta ja tapahtumia tuoreeltaan	26
1. Punaisten pelossa	26
a. Syylliset	26
b. Punainen terrori	31
2. Valkoinen valta	36
a. Valkoinen terrori	36
b. Sankaripaatos	42
c. Ympäristön tapahtumien merkitys	47
IV ”Hommassa täälläkin oltiin” – näkymiä papin paikalta	50
1. Papit vapaussodan historian komitean arkistoaineiston valossa	50
2. Papit Suojeluskuntain yliesikunnan arkistoaineiston valossa	52
3. Leikkauspisteessä kahden arkiston aineistot	54
a. Juho Silvennoinen	54
b. Kaarlo Aulis	55
c. Robert Immonen	57

V Tutkimustulokset	62
Liitteet	66
1. Savonlinnan hiippakunnan Ala-Karjalan rovastikunnan seurakunnat vuonna 1918	66
2. Tutkimuksessa käytettyjen aineistojen riippuvuussuhteet	67
3. Suomen vapaussodan historian komitean ohjeistus papistolle kertomusten sisällöstä	68
4. Hannes Mustakallion kysymykset papistolle	69
Lyhenteet	71
Lähteet ja kirjallisuus	72

TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tämän tutkimuksen tehtävänä on selvittää, miten Ala-Karjalan rovastikunnan papit tulkitsivat Suomen sisällissodan tapahtumia sodan jälkeen. Tavoitteeseen pääsen lähestymällä kysymystä eri suunnista. Ensinnäkin on kysyttävä, mitkä tahot tarvitsivat pappien tulkintaa, kuinka pian sodan jälkeen ja mihin tarkoitukseen. Toisaalta on kysyttävä, keitä nämä papit oikeastaan olivat, mitkä olot vaikuttivat heihin ja milloin he vastasivat. Valitsivatko papit selkeästi puolensa ja näkyikö sotapropaganda heidän ajattelussaan? Olivatko vastaukset teknisiä tapahtumien kuvauksia vai oliko mukana myös tunnetta ja pohdintaa? Saiko sodan tulkinta uskonnollisia sävyjä? Millä tavoin ajan kulumisen ja kirjavat viitekehykset vaikuttivat tapahtuneen tulkintaan?

Päälähteeni muodostavat Suomen vapaussodan historian komitean Ala-Karjalan rovastikunnan papistolta Savonlinnan hiippakunnasta keräämät kertomukset. Vapaussodan historian komitea oli ylipäällikkö Carl Gustaf Emil Mannerheimin vuonna 1918 asettama toimielin, jonka tehtävänä oli kerätä sotaan liittyvät dokumentit ja valmistaa kattava esitys sodan tapahtumista. Komitea siirsi arkistonsa sota-arkistoon vuonna 1926 ja lopetti toimintansa seuraavana vuonna.¹ Vapaussodan historian komitean arkisto sisältää Ala-Karjalan rovastikunnan pappien vuosina 1918–1919 kirjoittamia paikallisia kertomuksia, joihin suuntaan erityishuomioni. Arkisto sisältää myös vastaavanlaisia nimismiesten kertomuksia, joita olen paikoitain käyttänyt tutkimukseni tukena.

Vapaussodan historian komitea keräsi papiston ja nimismiesten kertomukset vuosina 1918–1919. Suojeluskunnille vastaava kysely osoitettiin vuonna 1920. Palautettujen suojeluskuntakertomusten yhteyteen arkiston kokoaja on usein liittänyt aiemmat papin ja nimismiehen kertomukset. Tämä on ollut tutkijan kannalta onni, sillä Kesälahden seurakunnan papin kertomus on löydettävissä vain näiden suojeluskuntakertomusten yhteydestä. Papiston kertomuksissa on vastaavasti jäljellä vain kertomuksen saatekirje. Erikoisemmaksi tilanteen tekee se, että papiston kertomusten aineistoluettelossa Kesälahden kertomuksen laajuudeksi on merkitty neljäkymmentä sivua. Todellisuudessa kertomus jää alle kymmenen sivun, joten muiden sivujen sisältö ja katoamissyy ovat arvoitus.

¹ VHK 1918–1927 [www](http://www.vhk.fi).

Vapaussodan historian komitean arkistoon sisällyville papiston kertomuksille antavat perspektiiviä kymmenen vuotta tuoreemmat Suojeluskuntain yliesikunnan valistusosaston arkistoon sisältyvät papiston kertomukset. Niistä olen tämän tutkimuksen toissijaiseksi lähdeaineistoksi valinnut tutkimusaluetta ja Suomen vapaussodan historian komitean aineistoa palvelevan materiaalin. Valitsemani aineisto on suppeampi kuin edellinen ja tarkoittaa käytännössä kirkkoherra Matti Merivirran (Kesälahti 29.12.1928), pastori Juho Silvennoisen (Kiihtelysvaara 9.1.1929), kirkkoherran virkaa toimittavan Julius Karstenin (Värtsilä 24.1.1929), pastori Kaarlo Auliksen (Värtsilä 22.5.1929) ja pastori Robert Immosen (Rääkkylä 1929) laatimia kertomuksia. Immosen kertomus on kuitenkin syystä tai toisesta siirretty Suojeluskuntain yliesikunnan valistusosaston arkistosta Kansallisarkiston pikkukokoelmiin.

Keskityn tutkimuksessani niihin tutkimusalueen pappeihin, joiden kirjoittamat kertomukset ovat löydettävissä mainituista arkistoista. Ajallisesti tutkimukseni käsittää vapaussodan historian komitean asettamisen ja Suojeluskuntain yliesikunnan arkistojen kokoamisen rajaaman jakson, vuodet 1918–1929. Tosin tutkimukseni painottuu aineistollisista syistä lähinnä kahteen ensimmäiseen ja kahteen viimeiseen vuoteen. Alueellisesti taas tutkimukseni rajautuu Savonlinnan hiippakuntaan kuuluneeseen Ala-Karjalan rovastikuntaan. Siihen kuuluu yksitoista vuoden 1918 aikaista seurakuntaa (liite 1). Tosin neljästä seurakunnasta eli Enosta, Ilo-mantsista, Pyhäselästä ja Tohmajärveltä ei papiston kertomuksia ole saatavilla. Muutenkin lähdeaineistoni on luonteeltaan vaihtelevaa. Lähdeaineistojen syntyä, sisältöä ja merkitystä avaan perusteellisemmin pääluvussa II.

Tutkimukseni rakenteessa olen pyrkinyt ottamaan huomioon aineistoni kaksinaisuuden ja toisaalta keskinäisen limittäisyyden (liite 2). Aineistojeni suhdetta toisiinsa voisi kuvailla kahdella itsenäisellä ympyrällä, joiden kehät leikkaavat toisensa. Kuten alussa totesin, lähestyn tutkimuksen tavoitetta eri suunnista. Disposition tarkoituksena on saatella lukija näkökulma kerrallaan kohti tätä tavoitetta. Johdantoluvussa esittelen tutkimusajan ja -alueen puitteet sekä pohdin sitä, mitä on tulkinnan tulkinta, kun keskiössä on Suomen sisällissota. Toinen pääluke puolestaan on omistettu tiukalle lähdekritiikille. On tunnettava aineiston luonne, jotta sen viesti avautuisi. Kolmannessa pääluvussa tarkastelen vapaussodan historian komitealle laadittuja pappien kertomuksia ja etsin niille yhteisiä teemoja. Neljännessä pääluvussa tarkastelen pappeja aineistolähtöisesti toimintaympäristössään. Otan

papit luupin alle sen perusteella, onko heillä kertomus vain toisessa aineistossa vai peräti kummassakin. Näin viivähdetään ympyröiden yhteisellä alalla ja saadaan haarukoitua ajan kulumisen vaikutukset pappien ajatteluun. Viimein kokoon tutkimuksen osaset yhteen tutkimustuloksiksi.

Suomen sisällissotaa ja kriisivuosia käsittelevää tutkimusta on olemassa hyllymetreittäin monilta vuosikymmeniltä. Haasteeni on ollut löytää juuri omaa aihettani sivuavat teokset. Olen ulottanut katseeni vuosikymmenten takaisiin pioneiritutkimuksiin sekä aivan tuoreimpiin tuloksiin.

Jaakko Nousiainen esittelee tutkimuksessaan *Kommunismi Kuopion läänissä* (1956) itäsuomalaista poliittista hajontaa. Punaisen ja valkoisen terrorin tilastot olen poiminut pääosin Jaakko Paavolaiselta (1967a; 1967b) ja eräitä muita tuloksia Kirsti Kenalta (1979), jonka voidaan sanoa olevan vakavasti otettavan kirkkohistoriallisen sisällissotatutkimuksen äiti. Paavolainen ja Kena ovat myös käyttäneet kanssani osin samaa lähdepohjaa. Tutkimukseni sisällissotaa koskevat kivijalat ovat kuitenkin eittämättä Pertti Haapalan ja Tuomas Hopun toimittama *Sisällissodan pikkujättiläinen* (2009) sekä Ohto Mannisen toimittama *Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa 2. Taistelu vallasta* (1993). Kirkkohistoriallisesta näkökulmasta erittäin tarpeellisia ovat Ilkka Huhdan toimittama *Sisällissota 1918 ja kirkko* (2009) ja hänen kirjoittamansa *Papit sisällissodassa 1918* (2010). Tutkimukseni tueksi on tärkeää edellisten rinnalla perehtyä paikallisseurakuntien historiaan. Tällaisia teoksia ovat kirjoittaneet muiden muassa Ismo Björn (1994; 2006) ja Veijo A. Saloheimo (1963). Uusinta sisällissotaa sivuavaa tutkimusta edustavat Jukka Partasen *Isänmaa ja raja. Suojeluskunnat Pohjois-Karjalassa 1917–1944* (2012), Teemu Keskisarjan *Viipuri 1918* (2013) sekä Antero Jyrängin *Kansa kahtia, henki halpaa. Oikeus sisällissodan Suomessa?* (2014).

I JOHDANTO

1. Sisällissota ja kirkko

Suomen itsenäistymisvaiheisiin kuului tragedia, josta sen kokeneet eivät toipuneet. He jättivät rupisen haavan jälkipolvien raavittavaksi. Pitkään jatkuneet poliittiset erimielisyydet, toiveet ja pettymykset, ihanteet ja vakaumukset eskaloituivat tammikuun 1918 kuluessa päivä päivältä täysimittaiseksi sodaksi. Tapahtumien, syiden ja seurausten vuoksi sodan alku ja kulku ovat täynnä päällekkäisyyksiä, yhteensattumia ja julistuksia. Onnettomuudella on niin monta selitystä ja kuvausta kuin on katselijoitakin. Nuoren Suomen verisestä historiasta on olemassa kellontarkkoja kuvauksia. Silti kukaan ei ole saanut yksinoikeutta linjata, mitä tapahtui.

Jo sodan alkuhetkinä tammikuun lopulla Suomi jakaantui maantieteellisestikin kahtia. Säilyttääkseen toimintakykynsä mahdollisen punaisen kapinan aikana senaatti hajaantui. Osa senaattoreista pakeni Vaasaan. Vain kaksi päivää myöhemmin Kullervo Mannerin johtaman kansanvaltuuskunnan ilmoitettiin syrjäytäneen senaatin. Helsingissä pysyneet oikeistolaiset senaattorit joutuivat muiden hengenheimolaistensa tavoin kuvaannollisesti painumaan maan alle. Senaatin valtuuttamana kenraali Carl Gustaf Emil Mannerheim jatkoi jo aiemmin, kuun puolessavälissä, aloittamaansa punaisten ja venäläisten joukkojen aseistariisuntaa Pohjanmaalla. Tätä toimintaa häntä ajoi kiirehtimään Karjalan suojeluskuntien itsenäinen toiminta ensin Sortavalassa, sitten Joensuussa, Kontiolahdella, Enossa ja Taipaleella. Tammikuussa kaikilla osapuolilla liikehdinnän tarkoituksena oli tukevien jalsijojen varmistaminen. Sitä varten oli saatava aseita.

Päärintamalinja asettui sodan alkuvaiheessa hieman Pori–Tampere–Lappeenranta–Viipuri -akselin pohjoispuolelle. Linjan eteläpuolella punaiset saivat yliotteen, kun taas pohjoispuoli oli valkoisten hallussa.¹ Etelän puolelle jäivät suuret kaupungit, lähes puolet suomalaisista ja kolme neljännestä Suomen teollisuusväestöstä. Silti punaisen hallitusvallan enemmän tai vähemmän aktiivisten tukijoiden määrä oli vain jonkin verran yli puolet alueen väestöstä. Samoin pohjoisella puolella kaikki eivät suinkaan myöntäneet vallankäyttäjän auktoriteettia. Tämän

¹ Hoppu 2009b, 93–101; 2009c, 475–476.

vuoksi kurinpitotoimet rintamalinjan kummallakin puolella olivat usein kovia ja kokemukset traumatisoivia.²

Suomen luterilaisen kirkon neljästä hiippakunnasta Turun arkkihiippakunta ja Porvoon hiippakunta jäivät maantieteellisesti punaiselle puolelle. Sodan aikana Porvoon tuomiokapitulin toiminta seisahtui tyystin ja Turun tuomiokapituli toimi vain rajoitetusti. Porvoon iäkäs piispa Herman Råbergh ei ollut enää vuosiin kyennyt hoitamaan tehtäväänsä. Arkkipiispa Gustaf Johansson puolestaan joutui eristäytymään sodan ajaksi asunnolleen. Siellä hän vietti aikaansa kirjaten sotakuulumisia päiväkirjaansa.

Rintaman pohjoispuolelle jäi Savonlinnan hiippakunnan lisäksi Kuopion hiippakunta, jonka piispanistuini oli siirretty aiemmin Ouluun. Sen piispa J. R. Koskimies oli tosin pahaksi onnekseen juuri sodan syttyessä ollut virkamatkalla Helsingissä ja näin joutui piileskelemään pääkaupungissa koko kevään ajan.³

2. Pohjois-Karjalan yhteiskunnalliset ja kirkolliset erityisolot sisällissodan aikana

Sisällissodan aikana olot eri puolilla Suomea eivät suinkaan olleet yhtäläiset. Eräät alueet ja paikkakunnat kärsivät sodasta pahemmin kuin toiset. On selvää, että valkoisen ja punaisen Suomen rajapinnassa taistelut olivat kiivaimmat ja traumat syvimmat. Rannikolla venäläisten varuskuntien läsnäolo lisäsi myös paikallista epävakautta.⁴ Yhtä lailla on selviö, ettei jokaisessa pitäjässä vastakkainasettelu osapuolten välillä ollut yhtä dramaattinen. Maakuntana maakuntien joukossa Pohjois-Karjalalla oli myös omat alueelliset erityispiirteensä ja -olonsa. Itärajan tuntumassa sinne kohdistuivat Venäjän läheisyyden paine ja Karjalan rintaman aiheuttamat mainingit.

Pohjois-Karjalan viljavilla mailla väestö harjoitti pääasiassa maa- ja metsätaloutta, joskin paikoin alkeellisin menetelmin. Irtainta työväkeä suhteessa vuokraajiin, saatikka maanomistajiin, oli erittäin paljon. Sahateollisuutta esiintyi varsinkin Kiteellä ja metalliteollisuutta Värtsilässä. Seudun puoluetodellisuudessa

² Kena 1979, 47; Jyränki 2014, 50, 140–143.

³ Kena 1979, 50; Mustakallio 2009, 31–33; Huhta 2010, 32–34.

⁴ Manninen 1993aManninen1993a, 44 (kartta: Venäläiset joukot Suomessa tammikuussa 1918); Hoppu 2009a, 33 (kartta: Venäläisten puolustusvalmistelut saksalaisten maihinnousun varalta).

ylivoimaista kärkipaikkaa yli 45 prosentin kannatuksella syksyn 1917 eduskuntavaaleissa piti sosiaalidemokraattinen puolue. Jo muutaman vuoden rajussa nousussa ollut maalaisliiton kannatus oli vaalivuonna 25 prosentin tuntumassa ja kovassa kilpailutilanteessa muiden porvarillisten ryhmien kanssa.⁵ Vaikka sosiaalidemokraatit olivatkin Pohjois-Karjalassa sisällissodan aattona suosionsa huipulla, oli sosialismin radikaali tulkinta vaatimatonta.⁶

Vuonna 1918 Pohjois-Karjala jakautui kirkollisessa hallinnossa Ylä- ja Ala-Karjalan rovastikuntiin. Tutkimukseni kohteena olevat 11 seurakuntaa (Eno, Ilomantsi, Kesälahti, Kiihtelysvaara, Kitee, Pyhäselkä, Pälkjärvi, Rääkkylä, Tohmajärvi, Värtsilä ja Tuupovaara) kuuluivat tuolloin Ala-Karjalan rovastikuntaan, joka oli osa Savonlinnan hiippakuntaa. Sotatoimien aikana Savonlinnan hiippakunta oli ainoana täysin toimintakykyinen. Piispanistuin ja tuomiokapituli sijoittuivat rintamalinjojen pohjoispuolelle, joten piispa Otto Immanuel Colliander saattoi Vaasan senaatille uskollisena jatkaa tehtävässään keskeytyksettä. Hän ei myöskään ollut terveytensä vuoksi estynyt toimimasta toisin kuin kollegansa Porvoon piispa Herman Råbergh.⁷ Rintamalinjan halkaistua Porvoon hiippakunnan sen pohjoiset osat siirtyivät senaatin vauhdittamina Savonlinnan tuomiokapitulin vastuulle.⁸ Rintamalinjan asetuttua näinkin etelään Pohjois-Karjala säästyivät varsinaisilta aseellisilta yhteenotoilta. Poikkeukseksi tilastoihin ja muistoihin jäi kuolonuhreja vaatinut ja punaisten tappioon päättynyt Värtsilän taistelu helmikuun alussa.⁹

Joensuuhun ja sittemmin myös muualle kerääntyi harjoitusleireille vapaaehtoisia pohjoiskarjalalaisia saamaan ase- ja taistelukoulutusta tammikuun puolivälistä alkaen. Leireiltä miehet lähtivät joko rintamalle Viipurin ympäristöön tai kotipitäjäänsä siirtämään oppejaan eteenpäin. Myöhemmin rintamalle lähti miehiä paitsi vapaaehtoisina myös asevelvollisuuskutsuntojen velvoittamina. He ottivat osaa niin Värtsilän, Antrean ja Raudun kuin koko Karjalan rintaman taisteluihin.

⁵ Nousiainen 1956, 27–40, 45, kuvio 9: Poliittinen kehitys itäisessä vaaliipiirissä 1907–1954; ks. myös Haapala 2009b, 29, kartta: Puolueiden kannatusalueet vuoden 1917 eduskuntavaaleissa. Ala-Karjalan rovastikunta sijaitsee kartassa kutakuinkin Joensuu–Savonlinna–Sortavala -kolmion sisällä ja käsittää laajemman puoluekirjon kuin esimerkiksi Joensuun pohjoispuolinen osa Pohjois-Karjalaa.

⁶ Hinkkanen 2009, 10.

⁷ Toiviainen 2004, 36; Mustakallio 2009, 31–33; Huhta 2010, 32–34.

⁸ Toiviainen 2005, 221.

⁹ Björn 1994, 227.

Vapaaehtoisten tappioluvut olivat suhteellisesti suuremmat kuin kutsunnoista lähetettyjen, sillä ensin mainitut ehtivät olla rintamalla pidempään. Kotiin jääneiden tehtäviksi muodostuivat muun muassa Karjalan radan ja muiden tärkeiden kohteiden suojaaminen, rajojen vartiointi ja paikallisen yhteiskuntarauhan turvaaminen.¹⁰

Seurakuntatasolla sota työllisti pappeja useilla tavoilla. Elintarvikkeista, polttoaineista ja jopa kirkkoviinistäkin oli yleisesti pulaa valkoisten hallitsemissa seurakunnissa. Silti normaalin jumalanpalveluselämän lisäksi järjestettiin isoja tilaisuuksia, kuten sankarihautajaisia, isänmaallisia juhlia ja suojeluskuntien pyytämiä muita erityistilaisuuksia. Lisäksi papit tiettävästi tavata myös vangittuja punakaartilaisia. Silti systemaattista rintamasielunhoitoa ei vielä vuoden 1918 alkupuolella ollut olemassa, vaan se nojasi aluksi spontaaniin auttamishaluun. Maaliskuun alussa Pohjois-Karjalan papit päättivät keskenään järjestää alueensa rintamasielunhoidon siten, että vähintään kaksipappisista seurakunnista toinen pappi lähtisi rintamalle ja sen taakse.¹¹ Päämajassa yleisesikunnan päällikkö eversti Gösta Theslöf havahtui organisoidun sielunhoitotyön tarpeeseen. Hän lähestyi asiassa Savonlinnan tuomiokapitulia ja saikin vastakaikua ajatuksilleen. Huhtikuun 6. päivänä tuomiokapituli esitti pappien rintamatyön järjestäjäksi tehokkaaksi havaittua Vilppulan kirkkoherraa Hjalmar Svanbergia, joka oli Porvoon hiippakunnan Savonlinnan hiippakunnan vastuulle siirtyneiden osien edustaja. Svanberg valittiinkin ”Suomen sotaväen esipapin” tehtävään, josta sittemmin kehittyivät sotarovastin ja kenttäpiispan virat. On mahdollista, että asian ajaminen eteni myös kaikkein ylimmällä tasolla epävirallisissa merkeissä. Rintamatyölle suojea piispa Colliander oli useasti henkilökohtaisessa yhteydessä itse Mannerheimiin.¹²

Muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta Suomen luterilaisen kirkon papit eivät vanhan perinteen vuoksi ryhtyneet aseistautuneina varsinaisiin sotatoimiin, olihan heidät jo virkansakin puolesta vapautettu asevelvollisuudesta. Papit ja papilan väki tukivat kuitenkin yleisesti valkoisen armeijan sotaponnisteluja niin sanoin kuin teinkin. Tuen määrä ja sen taustalla asenteet olivat tosin kirjavia. Rinta-

¹⁰ Partanen 2012, 46–54, 60–68.

¹¹ KA Pk 642, 28–31; Kena 1979, 50–51.

¹² Toiviainen 2004, 36; Toiviainen 2005, 221–222 (sivulla 222 on virheellisesti ilmoitettu tuomiokapitulin istunnon päivämääräksi 16.4., mutta nootissa on oikea päiväys 6.4.), 234–235; Mus-takallio 2009, 32–33.

masielunhoito oli niitä toimintamuotoja, joissa papit panivat henkilökohtaisen turvallisuutensa likoon asiansa puolesta.¹³ Ala-Karjalan papistoa edustivat rintamapappeina yhteiskoulun johtaja Kaarlo Aulis (Värtsilä), kappalainen Kaarle Heikkilä (Tohmajärvi), pitäjänapulainen Robert Immonen (Rääkkylä), kirkkoherra Matti Merivirta (Kesälahti) ja kirkkoherran virkaa toimittava Ragnar Wegelius (Kitee).¹⁴

3. Mistä puhutaan?

Historia seuraa tunnetusti voittajan miekkaa. Sisällissodan voitti Mannerheimin johtama valkoinen armeija, joka sodan edetessä koostui jääkärien tukemista suoje-luskunnista. Sodan jälkeen nämä joukot olivat siemen, josta kasvatettiin itsenäisen Suomen armeija. Voittajaksi on luettu myös valkoinen aatemaailma, joka sittemmin syrjäytti vastapuolensa oppositioon Suomen aatekartalla.¹⁵ Sodan aikana ja sen jäl-keen aatteellinen puhe nosti voiton hinnaksi sankarikuoleman kokeneiden sotilai-den antaman uhrin. Punaisten surmaamat siviilit siirrettiin osaksi tätä uhria merk-kinä vihollisen raakuudesta ja julmuudesta.

Sittemmin vuosien ja vuosikymmenten kuluessa perinteiset tulkinta-mallit on möyhitty useaan otteeseen uusiksi. Poliittisesti radikaalilla 1960- ja 1970-luvulla trendi kääntyi Suomen vapaustaistelun muistamisesta punaisten kunnian pa-lauttamiseen. Uuden keskustelun sävyssä korostui, ettei sodan syy ollut yksin pu-naisten ja että heidän sodasta oikeastaan kärsivät. Valkoinen terrori otettiin painok-kain sanankääntein mukaan keskusteluun. Uudessa nousukiidossaan radikaali va-semmisto löysi kansalaissodan voittajista aiemmin vaietun piirteen. Valkoisten ran-kaisu- ja kostotoimien aiheuttama katkeruus sai jalansijaa. Valkoisen Suomen kan-nattamat arvot kyseenalaistettiin ja 1940-luvun sotavuosiakin katsottiin uusin sil-min. Elossa olevat veteraanit hiljennettiin karsastavilla katseilla. Toinen silmä kat-

¹³ Kena 1979, 52.

¹⁴ Huhta 2010, 179–189 (liite: ”Sotapapit” vuonna 1918).

¹⁵ Itärajan taakse sisällissodan jälkeen paenneet kapinajohtajat (mm. Otto WilleOttoWille Kuusi-nen, Jukka Rahja, Eino Rahja ja Kullervo Manner) aloittivat välittömästi uuden aseellisen vallan-kumouksen suunnittelun. Jyrkkä vallankumousaate säilyi pitkään koko radikaalin vasemmiston oh-jelmassa. Tästä syystä kommunistinen toiminta oli Suomessa pannassa ja kaikenlaiseen vasemmis-tohenkiseen toimintaan suhtauduttiin epäluuloisesti. Vastakkainasettelu huipentui vuonna 1930 ää-rioikeistolaisen lapuanliikkeen väkivaltaisesti ajamaan kommunistisen toiminnan tukahduttami-seen. Ks. Nousiainen 1956, 14–18.

soi syyttävästi oikealle ja toinen tiiviisti Kremlin kajo iiriksessään vasemmalle. Sittemmin, Neuvostoliiton sortumisen jälkeen, on uskallettu ilmaista vapaammin erilaisia äänenpainoja, tosin usein edelleen tuliaseman uumenista käsin.¹⁶

Pertti Haapalan ja Tuomas Hopun toimittama *Sisällissodan pikkujättiläinen* (2009) edustaa nykyaikaista sisällissotatutkimusta neutraaleine asenteineen. Sodasta käytettävän nimen suhteen yhdyin Haapalan edellä mainitussa teoksessa esittämään näkemykseen.¹⁷ Tämän lisäksi liityn laajempaan tutkimustraditioon.

Englanninkielisen *civil war* -ilmauksen käyttö ulkomaisessa tutkimuksessa tukee *sisällissota*-termin käyttöä kotimaisessa tutkimuksessa. Stanley G. Payne esittää teoksessaan *Civil War in Europe, 1905–1949* (2011) historiallisten sisällissotien kolmijaon (*dynastic succession conflicts, wars of secession or national liberation, full-scale political or ideological civil wars*). Hänen mukaansa Suomen tapahtumat edustavat puhdasveristä ideologista vallankumouksellista tai vastavallankumouksellista sisällissotaa (*revolutionary/counterrevolutionary civil war*). Laajemmassa mitassa Venäjän ja Suomen tapahtumat aloittivat vastaavien sisällissotien sarjan Euroopassa 1900-luvulla.¹⁸ Samantapaisesti eurooppalaiset konfliktit rinnastetaan samaksi sisällissotien jatkumoksi Roger Gerwarthin ja John Hornen vuonna 2013 toimittamassa teoksessa *Sodasta rauhaan. Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923*.¹⁹

Nimi *sisällissota* sulkee sisäänsä sodan kaikki luonteet, vapaustaistelun puolin ja toisin, luokkasodan, kansalaissodan, kapinan, veljessodan ja vallankumouksen. Yksikään näistä nimistä ei onnistu kuvaamaan sodan monia kasvoja kokonaisvaltaisesti. Jokaisella nimellä on lisäksi oma historiallinen taakkansa, aikaan sidottu leimansa. Aikalaiskielenkäyttö ei voi olla ainoa peruste minkään termin käytölle, mutta oman näkökulmansa se tuo keskusteluun. Eri asia on, jos kyse on tutkittavana olevan henkilön näkemyksistä ja kokemuksista omasta vapaussodastaan tai vallankumouksestaan. Sisällissotakeskustelussa keskitytään helposti puhumaan siitä, miten puhutaan. Silloin puhutaan varsinaisen asian ohi. Nämä näköalat on syytä ottaa huomioon ennen kaikkea käsiteltäessä pappien sotaan liittyvää kielenkäyttöä (luku III 2 b).

¹⁶ Mattila & Kemppi (2007), joiden historiankirjoitus näyttäisi pysyvän tietoisesti Mannerheimin voitonparaatin juhlahumussa.

¹⁷ Haapala 2009a, 10–17; vrt. Jutikkala 1995, 11–20.

¹⁸ Payne 2011, 1, 9–10.

¹⁹ Gerwarth & Horne 2013, 15–35.

II PAPISTON KERTOMUKSET SISÄLLISSODAN HISTORIAN KIRJOITUSTA VARTEN

1. Kiertokirje Savonlinnan hiippakunnan papistolle syksyllä 1918

Sisällissodan aikana oli nähty sen traagisuus ja ainutkertaisuus Suomen historiassa. Niinpä jo heti sodan päätyttyä ylipäällikkö kenraali C. Mannerheim asetti Suomen vapaussodan historian komitean, jonka missio ei ollut vaatimaton. Komitean tuli etsiä ja koota yhteen kaikki saatavilla oleva sodan asiakirja-aineisto ja laatia siten kattava kertomus tapahtuneesta. Komitea keräsi käskyjä, raportteja ja kertomuksia sekä järjesti ne omaksi arkistokseen. Vuosina 1921–1925 komitea julkaisi kuusi-osaisen sarjan *Suomen vapaussota vuonna 1918*. Se oli komitean mukaan ”kirjallinen muistomerkki Suomen vapaussodan voitolle”.¹

Ratsuväenkenraali Mannerheimin sodanaikaiset yhteistyökumppanit ja sodan jälkeen kenraalimajureiksi ylennetyt Hannes Ignatius ja Gösta Theslöf määrättiin yhdessä eversti Rudolf Waldénin kanssa muodostamaan kyseinen komitea. Käytännössä toimeen ryhtyivät vain kaksi ensin mainittua, sillä eversti Waldénilla ei ollut virkansa puolesta oikeastaan aikaa komiteatyölle. Alkujärjestelyjen jälkeen komitean toiminta sai uutta pontta, kun kokenut arkistomies lehtori Kaarle Soikkeli matkusti Viipurista Helsinkiin mukanaan oma-aloitteisesti kokoamansa kokoelma sikäläisiä dokumentteja. Kun komitean muut jäsenet olivat yhä enenevässä määrin kiinni virkatyössään, korostui lehtori Soikkelin panos komitean työssä.²

Kesän 1918 tainnuttua syksyksi komitea päätteli, että sotaväen asiakirjojen lisäksi tarvittaisiin paikallisia kertomuksia eri puolilta Suomea, jotta eri alueiden yksilölliset kokemukset pääsisivät esille. Pyyntö kertomuksien lähettämisestä päätettiin esittää pian, jotta sota olisi vielä tuoreessa muistissa niillä, jotka vastaisivat kyselyyn. Papistolle tarkoitetut kyselylomakkeet lähetettiin kaikille neljälle tuomiokapitulille. Yhtä lailla lähestyttiin maaherroja, jotta lomake saataisiin nimismiesten käsiin. Tällaisen ”ristikuulustelun” tarkoituksena oli saada tukea muistitiedolle ja muodostaa totuudenmukainen kuva Suomen maakuntien erityisoloista.

¹ Ignatius et al. (toim.) 1921–1925, I, VI; VHK 1918–1927 www.

² Ignatius et al. (toim.) 1921–1925, I, VI–VIII.

Täydennykseksi pyydettiin vielä vuonna 1920 suojeluskunnilta omat lyhyet selvityksensä.³

Muiden hiippakuntien ohella myös Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapituli sai pian sodan jälkeen vapaussodan historian komitealta papistolle osoitetun kirjeen. Tuomiokapituli jakoi viestin kiertokirjeenä saatteineen papistolle. Kapituli esitteli komitean pyynnön lyhyesti saatteessa ennen varsinaista kirjettä. Samalla se hieman pahoitteli pyyntöä, koska tiesi kirkkoherranvirastojen olevan muutenkin kuormitettuja. Asia koski ”paikallisten kertomusten laatimista äsken päättyneestä vapaussodastamme”. Tuomiokapituli ohjasi pyynnön toteuttamisen kappalaisten vastuulle ja näin otti huomioon kirkkoherrojen kiireet. Sota oli häirinnyt seurakuntien tavanomaista rytmiä. Siispä syksyn saapuessa kirkkoherranvirastoissa paiskittiin töitä ankarasti. Kapituli pidensi komitean suosittelemaa määräaika kuu-kaudella. Kertomuksia kapituli ilmoitti odottavansa saapuviksi seuraavan joulukuun kuluessa.⁴

Vapaussodan historian komitean lyhyessä kirjeessä selvityspyyntöä pohjustettiin aluksi toteamalla, että ”raskaista ajoista” ja ”syvistä haavoista” huolimatta vastikään käydyn sodan ei ollut syytä antaa unohtua. Tämän jälkeen vedottiin Suomen papistoon, jonka tiedettiin ennenkin, jo Ruotsin ajoista lähtien, merkinneen historiallisia tapahtumia ”tilastoihin ja taulukoihin”. Kirjeessä oletettiin, että niin olisi nytkin käynyt, ja vedottiin edelleen sen puolesta, että papisto kaikkialla kirjoittaisi muistonsa ja lähettäisi tekstinsä johdetusti komitealle. Kehotus koski ”kaikkia Herroja Kirkkoherroja ja Herroja Kappalaisia”. Kunkin oli laadittava kuluneen kriisin ajalta kertomuksensa omien kokemustensa ja havaintojensa sekä ”katsantokantansa” mukaan ennen seuraavan marraskuun loppua. Vastaukset pyydettiin kirjoittamaan kertomuksenomaisesti ja välttämään ”harvasanaista tiedotusta”. Komitea lupasi, että sitten kun kertomuksia ei enää tarvittaisi, ne lähetettäisiin kunkin tuomiokapitulin arkistoon säilytettäväksi. Kirje oli päivätty Helsingissä 18.10.1918. Sen olivat allekirjoittaneet kenraalimajurit Gösta Theslöf ja Hannes Ignatius sekä lehtori Kaarle Soikkeli Suomen vapaussodan historian komitean nimissä. Kirjeen päätteeksi listattiin varsinaiset kysymykset (liite 3).⁵

³ Ignatius et al. (toim.) 1921–1925, I, VIII–IX.

⁴ S kiertok. 315/12.11.1918 § 4.

⁵ S kiertok. 315/12.11.1918 § 4. Lupauksesta huolimatta kertomukset siirtyivät vapaussodan historian komitean arkiston mukana sota-arkistoon vuonna 1926.

Kysymykset oli laadittu siten, että sotatapahtumien perustiedot tulisivat tarkkaan selvitettyiksi. Ensimmäisessä ja toisessa kysymyksessä kehoitettiin kertomaan työväen järjestäytymisestä ja punakaartien synnystä sekä niiden suhteesta venäläiseen sotaväkeen. Kolmannessa kysymyksessä kehoitettiin kuvaamaan suojeluskunnan syntyvaiheet paikkakunnalla osastoittain ja johtajineen. Näin sotänäyttämö tulisi esitellyksi ja osapuolet tutuiksi. Kysymysten järjestys jo ilmaisi oletetun tilanteen: suojeluskunnat perustettiin turvaamaan paikallista yhteisöä järjestäytyneeltä sosialismilta.

Neljäs ja viides kysymys käsittelivät ”sodan ensioireita” ja kaikkia paikallisia taisteluita yksityiskohtineen. Myös sodan aikana tehdyistä tuhotöistä pyydettiin tietoja, samoin asukkaiden oloista. Kuudes ja seitsemäs kysymys koskivat valkoisten ja punaisten lukumääriä: osanottajia, kaatuneita, haavoittuneita ja kadonneita. Kysymykset erosivat toisistaan siinä määrin, että ainoastaan valkoisista kysyttiin tietoja murhauksista, punaisista taas vangituista. Kysymysten neutraaleista pyrkimyksistä huolimatta ajan virallinen asenne ja ymmärrys olivat niistä luettavissa. Selväksi tuli, että punaiset olivat lyöneet ensin.⁶

2. Kirjava joukko vastauksia

Suomen kirkko, joka oli kuluneen sodan aikana osoittanut tukensa senaatille, sai työstään tunnustusta ja palkinnon. Kirkko nimittäin pääsi nyt aitiopaikalta vaikuttamaan viralliseen historiankirjoitukseen. Näinhän se toki oli aina tehnyt, kuten Suomen vapaussodan historian komitean kirjeessä todettiin. Nyt kyseessä oli kuitenkin ennenkokemattoman kansallisen tragedian virallinen selonteko. Kunnianarvoisan komitean jäsenet olivat maalanneet kirjeessään kuvan isänmaalleen ja sen henkiselle perinnölle uskollisesta kirkonmiehestä, joka tallentaisi kaiken näkemänsä ja kuulemansa ja siten omakätisesti erottaisi tositapahtumat muistitiedosta. Tämän kansallisromanttisen kuvan tunnelmissa kirkonmiehiä ympäri Suomen kutsuttiin lausumaan todistus tämän katajaisen kansan uhrista itsenäisyyden alttarille.

Papistolla oli todellakin vanhastaan ollut yhteiskunnallinen tehtävä merkitä seurakuntansa asiat kirjoihin ja kansiin. Silti yksittäisen papin arki ei vält-

⁶ S kiertok. 315/12.11.1918 § 4.

tämättä kohdannut historiakomitean valkoupseerien eetoksen ideaalimaailmaa. Sotavuonna 1918 kirkkoherranvirastot olivat raskaasti kuormitettuja kaikkine paperitöineen. Taas yksi uusi urakka entisten päälle ei herättänyt kansallisromanttista hymniä soimaan taustamusiikkina kaikkien pappien korvissa. Tästä kertoi papiston kertomusten kirjava laatu. Laajimmat ja huolellisimmin laaditut kertomukset olivat toistakymmentä sivua pitkiä, lyhimmät taas parisivuisia. Pappien kiireestä ja tehtävään suhtautumisesta kertoo sekin, että kertomuksen saattoi lopulta kirjoittaa oikeastaan kuka tahansa: papin tytär⁷ tai luotettu kylänmies⁸.

Ala-Karjalan rovastikunnan kaikki yksitoista seurakuntaa saivat tiedon uudesta tehtävästään tuomiokapitulin kiertokirjeen välityksellä. Rovastikunnasta lähetetyt kahdeksan kertomusta laadittiin yhtä poikkeusta lukuun ottamatta joulukuun 1918 loppuun mennessä. Tuomiokapituliin ne saapuivat ennen tammikuun puoltaväliä 1919. Tämä selvisi Ala-Karjalan rovastikunnan lääninrovastin William Wartiovaaran tuomiokapitulille laatimista saatekirjeistä. Wartiovaara toimi Kiihtelysvaaran kirkkoherrana, mutta ei itse laatinut seurakuntansa kertomusta. Virallisen apulaisensa Juho Silvennoisen kynäilemän kertomuksen yhteydessä hän lähetti tuomiokapitulille viimeisenä päivänä joulukuuta Rääkkylän kirkkoherran Evert Blombergin jo toukokuussa 1918 laatiman kertomuksen. Noin viikkoa myöhemmin päivätyssä kirjeessä lääninrovasti lähetti Tuupovaaran kirkkoherran Erlanti Pispalan ja Värtsilän yhteiskoulun johtajan pastori Kaarlo Auliksen allekirjoittamat kertomukset omista seurakunnistaan.⁹ Kesälahden kappalainen Juho Edvard Niemi taas lähetti omatoimisesti kertomuksensa suoraan kapitulille jo hyvissä ajoin ennen joulunpyhiä.¹⁰

Vapaussodan historian komitean toiveena oli ollut saada kertomukset luettavakseen marraskuun 1918 loppuun mennessä. Savonlinnan tuomiokapituli ilmaisi kiertokirjeessään papistolle, ettei se voisi ottaa kirjeitä vastaan ennen kuin joulukuussa.¹¹ Komitea sai siis tyytyä odottamaan ainakin Ala-Karjalan kertomuksia seuraavan vuoden alkuun.

⁷ KA VHKA C III 4 (Erlanti Pispala 27.12.1918).

⁸ KA VHKA C III 4 (F. E. Nieminen joulukuussa 1918).

⁹ KA VHKA C III 4, 580–581 (William Wartiovaara Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulille 31.12.1918 ja 8.1.1919).

¹⁰ KA VHKA C III 4, 506 (Juho Niemi Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulille 18.12.1918).

¹¹ S kiertok. 315:§4/12.11.1918 § 4.

Kiteen kertomusta tuomiokapituli ja komitea joutuivat odottamaan huomattavasti pidempään. Mainitun seurakunnan virkaa toimittava kirkkoherra Ragnar Wegelius kirjoitti tammikuussa 1919 tuomiokapitulille ja pahoitteli, ettei kiireitensä tähden ollut ehtinyt toimittaa kertomusta. Olihan kapituli määrännyt hänet myös omaan ”suureen ja vaikeasti hallittavaan” seurakuntaansa virkaa toimittavaksi kappalaiseksi. Siksi hänellä oli kädet ja kalenteri täynnä töitä. Wegelius kuitenkin arveli voivansa lähettää kertomuksen kuluvan kuun lopulla. Ylirasitettu kirkkoherra-kappalainen ei kuitenkaan saanut kertomustaan vielä laadittua. Parin kuukauden päästä, maaliskuussa, historiakomitea hätyytteli häntä kirjoittamaan selvietyksensä. Toukokuussa Wegelius vastasi komitealle ja lupasi toimittaa kertomuksen saman kuun aikana. Lopulta viimeiseen asti pedantti Wegelius allekirjoitti täsmällisen ja säntillisesti kerättyihin faktoihin pohjautuvan kertomuksensa vasta joulukuussa 1919.¹²

Wegeliuksen valmistama liki viisitoistasivuinen esitys taulukkoineen ja faktoineen edusti kertomuskirjon huolellisinta kärkeä. Esitys oli muista kertomuksista poiketen konekirjoitettu ja väliotsikoitu. Savonlinnan hiippakunnan kertomuksista ainoana Wegeliuksen laatima kertomus Kiteen seurakunnan tapahtumista talletettiin myös Kuopion hiippakunnan kertomuksien yhteyteen. Kyseessä oli sama konekirjoitettu versio, josta oli jätetty pois alkulausesivu, mutta korjattu kirjoitusvirheet. Alkulauseessa Wegelius puolustautui hidastelusyytöksiltä työtaakkaansa vedoten ja vakuutti ottaneensa kyseisen isänmaallisen tehtävän vakavasti.¹³ Kertomusta luettaessa tällainen syytös ei tule mieleenkään, niin huolellisesti se oli laadittu. Käsiälästä päätellen korjaukset ja huomautukset oli kirjoittanut sama henkilö, todennäköisesti Wegelius itse.

Toista ääripäätä akateemisuusasteikolla edusti Tuupovaaran kertomus. Se ei suinkaan ollut seurakunnan papin kirjoittama, vaan koululainen Elvi Pispalan sepittäjä. Hän lienee ollut Tuupovaaran kirkkoherran Erlanti Pispalan tytär. Ennen lähettämistä kertomus oli toki hyväksytetty itse kirkkoherralla, jonka allekirjoitus oli kertomuksen lopussa. Kertomus oli luonteeltaan melko naiivi. Koulutyttö katseli

¹² KA VHKA C III 4, 548 (Ragnar Wegelius 7.12.1919), 562–565 (Ragnar Wegelius Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulille 9.1.1919 sekä Suomen vapaussodan historian komitealle 6.5.1919).

¹³ KA VHKA C III 3, 320–333 (Ragnar Wegelius 7.12.1919); C III 4, 546–563 (Ragnar Wegelius 7.12.1919).

tapauksia ilmeisen rajallisin tiedoin. Silti Elvi spekuloi eräissä muissakin kertomuksissa esiintyvällä ajatuksella, että mikäli punaiset olisivat voittaneet Värtsilässä, Tuupovaarankin kohtalo olisi ollut toinen. Tällainen tieto saattoi olla peräisin Tuupovaaran suojeluskunnan päällikkönä toimineelta jumaluusopin ylioppilaalta Väinö Suomiselta. Tämän paikallisen suojeluskunnan ”ylipäällikön” Elvi mainitsi toimineen myös pappilan kotiopettajana. Tapauksien luonnehdinta ja kuvaus pysyivät muuten varsin ympäröivällä tasolla. Kertomuksen laajuus oli käsinkirjoitettuna kaksi ja puoli sivua.¹⁴

Elvi Pispalan lisäksi toinen ilman pappisvihkimystä papiston kertomuksen kirjoittanut oli Pälkjärven suojeluskunnan paikallispuhallikko F. E. Nieminen. Hän oli paikallisen vanhan ja varakkaan kruunutilan Alahovin¹⁵ vuokraaja. Suojeluskuntatoiminnan lisäksi hän hoiti vuosien varrella monia muita paikallisia luottamustoimia.¹⁶ Kuvaan sopii, että luotettu oikeistomielinen paikallisvaikuttaja valtuutettiin laatimaan myös vapaussodan historian komitean pyytämä kertomus, vaikkei hän itse ollutkaan kirkonmies. Hän viittasi kertomuksensa alussa tuomio- ja kirkonkaptulin kierto- ja kiertokirjeeseen ja sitten vastasi täsmällisesti kysymyksiin numeroiden vastauksensa.¹⁷

Yleensä kertomukset etenivät kysymysten mukaisessa järjestyksessä ja vastasivat niihin sujuvasti etenevässä kertomusmuodossa. Tyyli vaihteli asiallisesta selvityksestä aina maalailevaan proosaan. Kaunopuheisen esimerkin antoi Kesälahden kappalainen J. E. Niemi, joka aloitti kertomuksensa:

Jos heittäte kiven järveen, niin siitä paikasta, johon kivi putosi, lähtee vesi liikkeelle joka taholle, niin että koko järven pienet vesihiukkaset jonkun verran muuttavat asentoaan. Jos tulee myrsky, niin järvet ja meret joutuvat niin valtavaan liikkeeseen, että jokainen sen huomaa, ja me pelolla ja kunnioituksella katselemme syvyyksien kuohuntaa, alkuaineiden temmelystä. Luonnon maailmassa vallitsee syyn ja seurauksien laki, samaten siveyden ja hengen maailmassa. ”Mitä ihminen kylvää, sitä hän myös niittää.” ”Maailman historia, maailman tuomio.”¹⁸

¹⁴ KA VHKA C III 4, 503–505 (Erlanti Pispala 27.12.1918).

¹⁵ Alahovilla oli pitkä ja vaiheikas historia. Yllätysvieraina tilalla oli nähty niin Karjalaa kiertelvä Elias Lönnrot kuin Suomeen matkaava Venäjän keisarikin. Tarkemmin Saloheimo 1963, monin paikoin.

¹⁶ Vuosina 1906–13 F. E. Nieminen toimi Pälkjärven maamiesseuran puheenjohtajana ja vuonna 1916 jäsenenä maata tilattomalle väelle järjestävässä asutuslautakunnassa. Vuonna 1917 hän oli perustamassa Pälkjärven suojeluskuntaa, vuoden 1918 lopussa hänet valittiin kunnanvaltuuston puheenjohtajaksi ja vuonna 1923 hän oli mukana kirkkoherran palkkausudistusta valmisteleavassa toimikunnassa. Saloheimo 1963, 166–167, 170, 202.

¹⁷ KA VHKA C III 4, 589–592 (F. E. Nieminen joulukuussa 1918).

¹⁸ KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918). Niemi siteerasi ensin Gal. 6:7, toinen siteeraus on tekijälle tuntematon.

Runsaan laveerauksen jälkeen Niemikin pääsi kyllä aloittamaan kertomuksensa. Tyylieroista huolimatta useimmilla lienee ollut tarkoitus vastata komitean tarkoittamalla tavalla. Kysymysten mukaan eteneminen lisäsi kertomusten luettavuutta ja myös juonellisen kertomuksen rakenne korostui. Tosin kysymyksiin vastattiin vain niiltä osin kuin ne sopivat paikkakunnan tilanteeseen. Luonnollisesti paikallisia taisteluja ei voitu kuvata, jos laukaustakaan ei ollut ammuttu. Sitä vastoin saatettiin luonnehtia esimerkiksi paikallisen työväestön aiheuttamia ongelmia tai sitä, mitä suojeluskunta oli lähiseuduilla tehnyt järjestyksen ylläpitämiseksi. Kukin siis kuvaili sodan kannalta tärkeiksi katsomansa henkilöt ja tapahtumasarjat.

Konkreettisesti vapaussodan historian komitean kysymyksiin pääsi pureutumaan Värtsilän kertomuksen laatinut yhteiskoulun johtaja pastori Kaarlo Aulis. Hänen kirjoituksensa oli tarkka kuvaus paikkakunnan alati kiristyneestä ilmapiiiristä surulliseen yhteenottoon ja sen jälkimaininkeihin saakka. Värtsilän tilanteen ainutlaatuisuuden tiedostaen hän aloitti kertomuksensa:

Tuntuvalta tavalla on Värtsilän seurakunta ollut osallisena äsken koetussa ikimuistettavassa vapaussodassa. Ei ainoastaan siten, että sen miehiä ja nuorukaisia, kuten muittenkin Suomen seurakuntain, oli rintamalla puolustamassa kotejaan ja isänmaan vapautta, mutta myös siten, että sen piirissä raivosi taistelu ja Värtsilän taistelu on huomattava merkitykseltään ei ainoastaan sen vuoksi, että se oli ainoa Karjalassa Vuoksen rintaman takana, mutta sen vuoksi, että se vaikutti ratkaisevasti Karjalan turvallisuuden säilymiseen.¹⁹

Värtsilän Kaarlo Aulista ja Kiteen Ragnar Wegeliusta yhdistivät paitsi yhteinen pappisvihkimyspäivä myös yhteinen kokemus rintamapappina toimimisesta. Tätä taustaa vasten ei ihmetytä, että juuri heidän kertomuksensa myös ovat aineistoni kaksi laajinta ja huolellisimmin laadittua dokumenttia.

Kysymyksenasettelu vaikutti selvästi kertomusten luonteeseen. Yhtäältä se ohjasi pappeja vastaamaan siten, että paikallisten levottomuuksien ja ”kapinan” syttyminen näkyi järjestäytyneen työväestön syynä. Toisaalta komiteaa ei voida kuitenkaan täysin syyttää ennalta määrättyistä vastauksista, sillä vastaajien sympatiat olivat muutenkin senaatin ja suojeluskuntatoiminnan puolella. Kuvaavaa on, että Kiteellä kaksi paikallista vaikuttajaa, pappi ja nimismies, olivat kolmannen vallankäyttäjän, suojeluskunnan, johdossa. Vastaajat edustivat siis ”yleistä mielipidettä”, jonka sympatiat olivat lailliseksi nähdyn Vaasan senaatin ja valkoisten puolella. Ehkä tästä syystä valkoisia koskeneisiin kysymyksiin vastattiin tarkemmin

¹⁹ KA VHKA C III 4, 570–579 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

kuin punaisia koskeneisiin. Lisäksi on otettava huomioon, että punaiset hävittivät monesti asiakirjansa, joten pian sodan jälkeen papeille oli faktatietoa runsaammin tarjolla valkoiselta puolelta. Poikkeuksena tästä työväenliikkeen järjestäytymistä kuvailtiin yleensä varsin tarkasti. Järjestäytyminen saattoi olla varsin näkyvää, joten siitä tiedettiin paikkakunnalla yleisesti. Kertomukseen liitetty tarkka kuvailu ei osoittanut ainakaan punaisten sotaa koskevan vastuun vähättelyä. Lyhyesti sanottuna rivien välissä kysyttiin, oliko järjestäytynyt työväki syyllinen paikallisiin levottomuuksiin ja sitä myöten kapinaan. Vastajat painoivat järjestään ”jaa”-painiketta.

Punavastainen asenne piilotettiin kuitenkin hienovaraisesti korrekten ilmaisujen taakse. Halveeraavia nimityksiä punaisista ei pappien teksteistä löydy. Sen sijaan niissä voitiin kyllä kauhistella ”punaista hirmuvaltaa” tai ”punaisten vehkeilyä”.²⁰ Kielenkäyttö oli kaikkiaan täsmällistä asiakieltä. Poliitiikan asiapitoiselta maaperältä poikettiin yleensä paatoksellisempaan suuntaan, kun puhuttiin valkoisista kaatuneista. Heidän uhriaan saatettiin ylistää muutamalla sanalla. Punaisten kaatuneita koskevat tiedot ilmoitettiin lakonisesti tai kerrottiin, ettei heistä tiedetty mitään. Tätä ja muutakin edellä kuvattua analysoin tarkemmin pääluvussa *III Papisto tulkitsee sisällissodan luonnetta ja tapahtumia tuoreeltaan*.

3. Puuttuvat kertomukset

Hienoisen usvan peitossa on neljän seurakunnan kertomuksen kohtalo. Enon, Ilo-mantsin, Pyhäselän ja Tohmajärven papiston kertomukset puuttuvat vapaussodan historian komitean mikrofilmattujen kertomusten joukosta. Niiden luetteloissakaan ei ole mainintaa kuin Enosta, josta on saatavilla vain aukeaman laajuinen luettelo sodan aikana kuolleista ja kadonneista paikkakuntalaisista.²¹

Voidaan kuitenkin hyvällä syyllä olettaa, että kyseisistä seurakunnista on alun alkujaan laadittu omat kertomukset. Kiihtelysvaaran papiston kertomuksen yhteydessä on säilynyt seurakunnan iäkkään kirkkoherran William Wartiovaaran

²⁰ KA VHKA C III 4, 567 (Evert Blomberg 2.5.1918); C III 4, 571–572.

²¹ KA VHKA C III 4, 501 (Luettelo kansalaissodan johdosta kuolleista ja hävinneistä henkilöistä Enon seurakunnassa Savonlinnan hippakuntaa ja Kuopion lääniä. Liite vuoden 1918 väestötauluun N:o 2).

huhtikuussa 1920 lähettämä kirje, jossa hän vakuutti vapaussodan historian komitean jäsenelle lehtori Kaarlo Soikkelille, että hän oli lääninrovastina edellisvuonna huolehtinut kaikki alueensa kertomukset tuomiokapituliin.²² Lääninrovastin kirjeen perusteella voidaan olettaa, että kaikki Ala-Karjalan rovastikunnan kirkkoherrat olivat toimittaneet paikalliset kertomuksensa.

Syynä Wartiovaaran vakuutteluun oli lehtori Soikkelin aiempi ”Hammaslahden kirkkoherralle” osoittama utelu puuttuvasta kertomuksesta. Kirje oli päätyntyt Wartiovaaralle, jonka johtamaan seurakuntaan Hammaslahden kylä kuului. Kokenut kirkkoherra vakuutti hivenen närkästyneenä lehtori Soikkelille, ettei ”mitään ’aukkoja’ ja esteitä – – pitäisi tekeleen²³ painattamisen suhteen syntyä”.

Enemmän vanha lääninrovasti jäi ihmettelemään sitä, että lehtori Soikkeli kuvitteli Hammaslahtea itsenäiseksi seurakunnaksi. Kirjeessään Wartiovaara selvensi kuitenkin lehtorille Hammaslahden asemaa. Tuolloin se todellakin kuului kylänä Kiihtelysvaaran seurakuntaan, mutta kirkkoherran kuoleman jälkeen Kiihtelysvaaran seurakunta oli määrää jakaa kahtia. Hammaslahden sisältävää puoliskoa ruvettaisiin nimittämään Pyhäselän seurakunnaksi.²⁴ Tähän uudistukseen viittasi myös Juho Silvennoinen Kiihtelysvaaraa koskevassa kertomuksessaan. Hän ilmoitti, ettei siinä kirjoitettaisi Hammaslahdesta, koska Pyhäselän ”tekeillä olevasta” seurakunnasta lienee valmistettu erillinen kertomus.²⁵

Ensi näkemältä on ilmeistä, että kaikissa rovastikunnan seurakunnissa laadittiin oma paikallinen kertomuksensa. Näyttää kuitenkin siltä, ettei Silvennoisen mainitsemasta Pyhäselästä ole lopulta kirjoitettu kertomusta. Pyhäselän seurakunta oli muodostettu vuonna 1911 Kiihtelysvaaran seurakunnan osista; se sai itsenäisesti hoitaa sitä koskevat asiat toukokuusta 1912 lähtien. Sen kirkonkirjat olivat vielä vuonna 1916 yhteiset emäseurakunnan kanssa ja kirkkoherran virka avoinna, kunnes kirkko ja pappila olisivat valmiit. Pyhäselän seurakuntaa hoiti vuonna 1916 Kiihtelysvaaran kirkkoherran apulainen Juho Silvennoinen. Tuolloin Hammaslahdella toimi ylimääräisenä pappina jo korkeaan ikään ehtinyt A. J. Rätty.²⁶ Tällaiset

²² KA VHKA C III 4, 586 (William Wartiovaara Kaarlo Soikkelille 16.4.1920).

²³ ”Tekeleellä” Wartiovaara kaiketikin viittasi tekeillä olleeseen Suomen vapaussodan historian komitean teossarjaan *Suomen vapaussota 1918*, jonka ensimmäinen osa julkaistiin seuraavana vuonna.

²⁴ KA VHKA C III 4, 586–587 (William Wartiovaara Kaarlo Soikkelille 16.4.1920). Rovasti al-lekirjoitti kirjeensä nasevasti: ”W. Wartiovaara, Hammaslahdenkin kirkkoherra”.

²⁵ KA VHKA C III 4, 584 (Juho Silvennoinen 28.12.1918).

²⁶ Godenhjelm 1916, XI 306–308, 311; Toiviainen 2004, 41.

keskeneräiset olot Pyhäselässä puoltavat oletusta, ettei sieltä ole Silvennoisen oletuksesta huolimatta laadittu papin kertomusta. Pyhäselän ollessa osa laajempaa kokonaisuutta ei sieltä ole myöskään nimismiehen tai suojeluskunnan kertomusta, mikä osaltaan myös puoltaa oletusta. Pyhäselkä on siis saattanut jäädä niin sanotusti sokeaan kulmaan. Näin ollen vapaussodan historian komitea ei ole saanut kertomusta, jossa Hammaslahden, tai koko Pyhäselän, asioita olisi käsitelty. Siksi komitean jäsen lehtori Soikkeli tarttui kynään kirjoittaakseen ”Hammaslahden kirkkoherralle”.

4. Hannes Mustakallio ja 1920-luvun lopun suojeluskuntahistoriaprojekti

Suojeluskuntajärjestön ylin toimiva johto eli Suojeluskuntain yliesikunta perusti vuonna 1920 ”lehtiattasean” toimen, jonka tehtävänä oli valvoa suojeluskunnista kertovien lehtikirjoitusten oikeellisuutta. Lehtiattasean työnkuvan monimuotoistuttua oli syytä muuttaa hänen sanomalehtitoimistonsa valistustoimistoksi huhtikuun alusta 1923 lukien. Kun lehtiattasea oli ollut ennen yliesikunnan hallinnollisen osaston alainen, hänestä tuli nyt uudistuksen myötä suoraan esikuntapäällikön alainen toimija. Vielä yksi muutos kohdistui tähän toimielimeen, kun siitä vuoden 1925 alussa tuli valistusosasto (Os. IV). Osaston koko toiminnan ajan sen päällikkönä toimi filosofian maisteri Martti Kivilinna.²⁷

Suojeluskuntain yliesikunnan valistusosaston laajamittaiseksi projektiiksi tuli vuoden 1927 lopussa kirjoittaa kymmenvuotiaan suojeluskuntajärjestön historia. Tehtävään määrättiin aluksi kirkkoherra Hannes Mustakallio, joka oli tuolloin suojeluskuntien kenttäpappi. Myöhemmin siitä oli vastuussa filosofian tohtori Elmo E. Kaila.²⁸

Mustakallion maine tunnettiin entuudestaan. Toimiessaan sisällissodan aikana Viipurin maaseurakunnan ylimääräisenä pappina hän oli kuulunut punaisten vallassa olleen Viipurin maanalaiseen suojeluskuntaan. Ensimmäinen Viipuriin kohdistunut valkoisten valtausyritys 24. huhtikuuta kariutui punaisten vahvaan puolustukseen. Mustakallio oli ”Viipurin Suojeluskunnan vakoiluosaston sotilaana” sekä ”sotilaana ja pappina” ottanut osaa operaatioon ja jäänyt tovereineen

²⁷ KA SKY Os. IV (arkistoluettelon esipuhe).

²⁸ KA SKY Os. IV (arkistoluettelo, Suojeluskuntajärjestön historian ainekset, Kaarlo Wirilander 28.7.1954).

vangiksi. Neljä päivää myöhemmin Viipurin valtaus onnistui ja Mustakallio vapautettiin. Virallisesti hän aloitti toimintansa Viipurin rykmentin kenttäpappina toukokuun ensimmäisenä päivänä. Tässä toimestaan hän oli läheisesti tekemisissä punavankien kanssa. Vähemmän mairittelevasti hänen sittemmin väitettiin valinnee teloitettavia ja jopa itse tarttuneen kuularuiskun kahvoihin. Yhtä kaikki, hänelle myönnettiin taisteluissa osoitetusta miehuullisuudesta IV luokan vapaudenristi.²⁹

Valistusosaston historiaprojekti nytkähti toden teolla liikkeelle heti alkuvuodesta 1928, kun suojeluskunnille lähetettiin yksityiskohtaiset kysymyslomakkeet niiden toimikaudesta. Viikot ja kuukaudet vierähtivät ennen kuin loka-kuussa lähetettiin Hannes Mustakallion allekirjoittama kysymyssarja, joka oli osoitettu papistolle (liite 4). Tarkoituksena oli kerätä paitsi muistitietoa myös asiakirjoja. Aineistoa kertyikin kaiken kaikkiaan runsaasti. Entisiltä ja silloisilta suojeluskunta-aktiiveilta kautta maan saatu aineisto järjestettiin huolellisesti piireittäin ja numeroitiin.

Papistolle tarkoitettuna kysymyssarjan etusivulla oli ”Suojeluskuntain Kenttäpappi” Hannes Mustakallion allekirjoittama tervehdys ja esipuhe. Se oli ot-sikoitu juhlavasti ”Suomen arvoisalle papistolle”. Mustakallio aloitti toteamalla, että vuoden 1918 aikaisia tapauksia oli kyllä kuvattu, mutta edelleen puuttui kokonaisvaltainen ”henkinen ja uskonnollinen” näkökulma. Hänen mukaansa Suomen papit olivat suorittaneet tuolloin asevelvollisuutensa,³⁰ ja siksi olisi tärkeää huomioida historiantutkimuksessa heidän näkökulmansa. Hannes Mustakallio pyysi papistolta ”piispa Jaakko Gummeruksen³¹ ja monien veljien kehoituksesta” erilaisia asiakirjoja sekä kysymyssarjan avulla kirjoitettuja henkilökohtaisia kertomuksia. ”Täten saadaan todistetuksi miten Suomen kirkko ymmärsi ja täytti tehtävänsä isänmaan kohtalokkaina aikoina”, Mustakallio luonnehti kysymyssarjan esipuheessa. Kertomusten sisällön suhteen hän pyysi painottamaan työtä suojeluskunnissa ja joukko-osastoissa. Lopuksi hän asetti kertomusten palauttamisen määräpäiväksi tammikuun ensimmäisen 1929.³²

²⁹ Huhta 2010, 137, 185; Keski-sarja 2013, 346–347.

³⁰ Vrt. Kena (1979, 52), jonka mukaan perinteisesti ”– papit olivat myös ainoat, jotka vapautettiin kutsunnoista viran perusteella”.

³¹ Jaakko Gummerus oli Tampereen hiippakunnan piispa, joka oli aiemmin toiminut kirkkohistorian professorina. On siis mahdollista, että piispallisen tiedemiehen hankkeeseen kohdistama mielenkiinto olisi ulottunut aivan kysymysten muotoiluun saakka. Ks. Ijäs 1993, 417–428; Ijäs 2012, 298–305.

³² KA SKY Ha 26 (Kysymyssarja papistolle).

Varsinainen kysymyssarja (liite 4) oli otsikoitu ”Kysymyssarja papiston osuudesta vapaussotaan”. Keskeltä taitetun arkin muodostamalla aukeamalla oli kahdeksan pääkysymystä. Ensimmäinen kysymys koski sisällissotaa edeltänyttä aktiivista toimintaa, esimerkiksi osallistumista jääkäriliikkeeseen. Toinen ja kolmas kysymys käsittelivät puolestaan sodanaikaista seurakuntatoimintaa kotipaikkakunnalla ja sotatoimialueilla. Neljäs pääkysymys koski ”toimintaa vapaussodassa” ja oli ilmiselvästi kysymyksen esittäjää eniten kiinnostanut osa-alue. Kysymys käsitti nelisenkymmentä kronologisesti etenevää pikkutarkkaa apukysymystä. Niissä pyydettiin kuvailemaan siviilitoimen jättämistä ja sotaanlähtötunnelmia sekä ensivaikeutelmia joukko-osastosta. Lisäksi pyydettiin erittelemään ja dokumentoimaan tarkasti julistus-, opetus- ja sielunhoitotyötä, kirjallisuuden käyttöä ja papin asemaa joukko-osastoissa. Kysyjää kiinnostivat myös muiden uskonnollista työtä tekevien taustat, sotilaiden suhtautuminen työhön ja heidän uskonnollisuutensa sekä naisten läsnäolon vaikutukset. Ylipäänsä kaikki kokemukset papin työstä rintamalla tuntuivat olevan mainitsemisen arvoisia. Viides pääkysymys koski toimintaa punaisessa Suomessa ja kuudes välitöntä sodanjälkeistä toimintaa vankileireillä, sairaaloissa ja joukko-osastoissa. Seitsemännessä ja kahdeksannessa kohdassa kysyttiin kokemuksia mahdollisesta osanotosta Aunuksen ja Vienan retkiin sekä Viron vapaussotaan.

Toisin kuin Suomen vapaussodan historian komitean lähettämässä kysymyksissä ei Hannes Mustakallion kysymyssarjassa ollut yhtä selvästi luettavissa raikeää aatteellista asenteellisuutta tai valmiita vastauksia. Sen sijaan kysymysten kirjosta näki, että laatijalla oli omakohtaista kokemusta rintamaoloista. Kaiken kaikkiaan useisiin kymmeneen osa-alueisiin nousseen kysymystulvan oli tarkoitus herätellä vuosikymmenen takaisia muistoja mahdollisimman monipuolisesti, vaikka jokaiseen yksityiskohtaan ei vaadittukaan vastausta. Kenties ajan kulumisen ja muistojen kultaantumisen vaikuttivat siihen, että Mustakallion kaltainen patriootti kykeni laatimaan näinkin neutraalilta näyttäneen kysymyssarjan.

Suojeluskuntain yliesikunnan valistusosaston arkistomateriaalista voidaan nähdä, että Hannes Mustakallio uudisti ainakin kahdesti papistolle osoitetun pyynnön vanhan määrääjän rauettua.³³ Papit saattoivat siis olla hitaita vastaamaan.

³³ KA SKY Os. IV (Hannes Mustakallio 6.4.1929 ja 1.10.1930).

Ainakin Robert Immonen perusteli myöhästymistään muilla töillä ja vaati kirjoituspalkkiota yliesikunnalta.³⁴ Mustakallio näki ilmeisesti tarvetta motivoida pappeja ahkerampaan kirjoitustyöhön.

Innostus kansallisten kysymysten ajamiseksi antaa meille voimia ja valmistaa tilaisuuden maan tuomiokapitulienkin kiertokirjeissään tärkeänä pitämän keräystyön toteuttamiselle.³⁵

Mustakallio oli kirkonmiehenä selvillä tuomiokapitulien suojeasta suhtautumisesta tekemäänsä työhön. Esimerkiksi Viipurin hiippakunnan tuomiokapituli, jonka alaisuuteen entisen Savonlinnan hiippakunnan papitkin kuuluivat, vetosi kiertokirjeessään tammikuussa 1929 papistoon:

Suojeluskuntain Yliesikunnan toimesta on papistolle jaettu kiertokirje, jossa pyydetään tietoja papiston osuudesta vapaussodan aikojen tapahtumiin. Tuomiokapituli kehottaa papistoa mikäli mahdollista noudattamaan kiertokirjeessä esitettyä pyyntöä.³⁶

Vanhan Ala-Karjalan rovastikunnan alueelta pyydetty kertomukset toimitettiin Suojeluskuntain yliesikunnalle vasta alkuperäisen määräajan jälkeen kevättalvella 1929. Ainoastaan Kesälahden kirkkoherran Matti Merivirran kertomus valmistui ajoissa, tosin sekin aivan viime tingassa, nimittäin 29. päivänä joulukuuta 1928. Kertomukset olivat kirje- tai ruutupaperille kirjoitettuja lyhyitä enintään muutaman sivun muisteloita. Poikkeuksen muodosti Rääkkylän pitäjänapulaisen Robert Immosen kymmenien sivujen mittainen konekirjoitettu muistelmakokoelma *Sotilaspastorin Päiväkirja Suomen Vapaussodassa vuonna 1918*. Immonen toivoi saavansa rahallisen korvauksen muistelmistaan ja kielsi Hannes Mustakalliota julkaisemasta niitä ilman hänen nimenomaista lupaansa.³⁷

Immosen pelko osoittautui sittemmin turhaksi. Vaikka pastori Mustakallio ja tohtori Kaila kokosivatkin aineistoa utterasti, ei yliesikunta lopulta halunnutkaan viedä historiaprojektia kustannussopimusta pidemmälle. Kyseessä oli ollut jo toinen aloitettu suojeluskuntahistoriatyö.³⁸

³⁴ KA SKY Os. IV Ha 26 (Robert Immonen Hannes Mustakalliolle 21.3.1929).

³⁵ KA SKY Os. IV (Hannes Mustakallio 1.10.1930).

³⁶ V kiertok. 42/5.1.1929 § 3.

³⁷ KA SKY Ha 26 (Robert Immonen Hannes Mustakalliolle 21.3.1929).

³⁸ Hersalo 1962, 298.

III PAPISTO TULKITSEE SISÄLLISSODAN LUONNETTA JA TAPAHTUMIA TUOREELTAAN

1. Punaisten pelossa

a. Syylliset

Ihminen on ihmiselle susi, sanotaan. Maailmansota todisti sen eurooppalaisille, joiden usko ihmisen jalouteen näytti romahtaneen 16 miljoonan kuolonuhrin myötä. Uudelle vuosisadalle siirtyneen yhteiskunnan ytimessä oli ollut moraalisesti kehittyneen ja rationaalisen ihmisen kuva. Tämä mielikuva oli nyt särkynyt. Suomen rikki repinyt sisällissota jätti tuhansiin mieliin samankaltaisen luottamuspulan lajitoiveria kohtaan. Monelle uskonnollisesti orientoituneelle ihmismielelle kauheuksien syy oli selvä: hengellinen ja moraalinen rappio.¹ Valtioneuvos E. G. Palmén lausui toukokuussa 1918 Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikokouksessa:

Eikä mikään muu kuin sydämen pohjaan ulottuva mädännäisyys ja täyteen valtaan päässeet siveelliset paheet voi synnyttää ja selittää sitä sääliämyyttä, millä meillä viime aikoina on kidutettu ja teurastettu valtiollisia vastustajia sekä siksi luultuja.²

Palménin kritiikki kohdistui punaisiin, jotka olivat lähes koko kevään pitäneet Etelä-Suomea otteessaan. Hänen edellä siteerattu puheensa oli otsikoitu *Kestetyh hirmukauden päättyessä*. Hänen näkökulmansa edusti sitä joukkoa, johon punainen retoriikka ja väkivalta olivat sattuneet. Tällaiset ”maailmankatsomuksellis-eettiset” syyt sisällissodalle saivat tieteessä osakseen myös edellä kuvattua analyttisemmalle pohjalle perustuvaa argumentointia. Dogmatiikan ja siveysopin tuore emeritusprofessori G. G. Rosenqvist oli nähnyt sosialismin ytimessä poikkeuksellisesti myös eettisesti kestäviä argumentteja. Kesällä 1918 hän kuitenkin kritisoi suomalaista sosialismia, joka oli hänen mukaansa kehittymätöntä ”vulgaari-socialismia”, joka puuttui vain ulkonaisiin poliittisiin ja taloudellisiin epäkohtiin sen sijaan, että olisi pyrkinyt kohti parempaa ihmisyyttä. Tämä taantumuksellisuus oli hänestä myös kapinan syynä.³

¹ Murtorinne 2009, 183.

² Palmén 1930, 443; vrt. Murtorinne 2009, jossa on viitattu Palménin puheeseen puutteellisin sivunumerotiedoin.

³ Kena 1979, 82; Murtorinne 2009, 183–184.

Lähestulkoon kaikki tutkimusalueeni papit lähettivät raporttinsa loppuvuodesta 1918 eli puolisen vuotta edellä mainittujen ajattelijoiden esiintymisen jälkeen. Valistuneimmat heistä saattoivat olla selvillä huomattavien yhteiskunnallisten ajattelijoiden näkemyksistä. Tosin näkemykset eivät lopulta tarjonneet kovinkaan kirjavia eroja; valkoisen Suomen mielipidekartta edusti periaatteessa perinteistä voittajan historiantulkintaa, jossa syitä ja syyllisyyttä haettiin hävinneestä osapuolesta.⁴

On mahdollista, että tutkimusalueeni papit olivat kuulleet palméninsa ja lukeneet rosenqvistinsa. Joka tapauksessa heidän ajattelunsa seurasi samansuuntaisia latuja. Sekä E. G. Palménin puheesta löytyvä ajatus siveellisesti rappeutuneesta ihmislunnosta että G. G. Rosenqvistin näkemys takapajuisesta sosialismin tulkinnasta oli luettavissa myös Kiihtelysvaaran virallisen apulaisen Juho Silvennoisen kertomuksesta:

Työväenliike oli täälläkin saanut jonkunverran jalansijaa ja juonti se alkunsa suurlakon päiviltä. Se oli kuitenkin kaikkea muuta kuin aatteellista. Vain tyhjämpäiväistä suun pieksämistä sekä tanssi- ja pelipaikkojen järjestämistä. Tanssimalla saatiin jo muutamiin kyliin työväentalotkin, joissa varsinkin sunnuntaisin vietettiin vähemmän sopivaa elämää.⁵

Silvennoinen oli sotavuonna 28-vuotias nuorukainen ja ensimmäisessä työpaikassaan Kiihtelysvaaran virallisena apulaisena viidettä vuotta.⁶ Pastorin nuori ikä kuului koko kertomuksesta lennokkaina kielikuvina ja voimakkaina mielipiteinä. Silvennoisen ikäluokasta monen nuoren papin esikuvina olivat arkkipiispa Gustaf Johansson ja piispa O. I. Colliander, jotka tunnettiin konservatiivisista raamatullis-beckiläisistä näkemyksistään. Raamatullisuutta korostaville papeille siveetön hurvittelu etenkin pyhäpäivisin oli kauhistus. Sitä se näytti olleen myös nuorelle Juho Silvennoiselle. Häntä pari vuotta vanhempi Värtsilän yhteiskoulun johtaja pastori Kaarlo Aulis kuvasi kertomuksessaan, kuinka hänestä oli tuntunut pahalta, kun juuri sunnuntaisin punakaartit marssivat työväentalolle.⁷ Tällaisen työväestön nostaman protestin yhtenä syynä oli jopa väkivallan uhkaan edennyt pappisvastaisuus, jota esiintyi nimenomaan Värtsilässä, Kiihtelysvaarassa ja Rääkkylässä.⁸

⁴ Haapala & Tikka 2013, 109.

⁵ KA VHKA C III 4, 582 (Juho Silvennoinen 28.12.1918).

⁶ Godenhjelm 1916, Biografinen osasto 103; Peltonen et al. (toim.) 1970, 22.

⁷ KA VHKA C III 4, 571 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

⁸ Laasonen 1971, 169.

Kiteellä kirkkoherra Ragnar Wegelius oli seurannut työväen toimintaa yhtä arvostelevalla katseella. Hänen mukaansa varsinaisia sosialisteja oli vuonna 1917 ollut vain vähän, mutta ”itsetiedottomia bolshevikkeja” taas oli runsaasti. Wegelius avasi käyttämäänsä termiä seuraavasti:

Tarkoitan sillä ihmisiä, jotka vähän välittävät ulkonaisista tai sisäisistä velvollisuuksista tai oikeuksista, kunhan saavat elää omaa takapajulla olevaa elämäänsä, minkään heitä häiritsemättä: olla jouten, milloin haluaa; keittää viinaa, kun janottaa; ja tasata toisen omaisuutta tarpeen vaatiessa.⁹

Silvennoisen tavoin Ragnar Wegelius oli sotavuonna nuori mies. Hän oli tuolloin 24-vuotias ja ollut vuoden papinvirassa. Sodan aikana hänelle karttui kokemusta kenttäpapin työstä, jossa hänen tehokkuuden janonsa joutui koville, kun sotilailta ei liennyt aikaa ”hengentöille”. Esimiehelleen hän valitti nostavansa ylettömän suurta palkkaa vain ajan haaskauksesta.¹⁰

Työväenluokan aatteellisen löyhyyden arvosteleminen näytti olleen laajemminkin kertomusten kirjoittajien mielessä. Lisäksi he korostivat työväenlehdistön sekä kiertävien agitaattoreiden vastuuta työväestön tyytymättömyyden kasvattamisesta. Tällaisesta kiihotustyöstä oli mainintoja kautta linjan sekä papiston että nimismiesten kertomuksissa. Esimerkiksi värtsiläläisen pastori Kaarlo Auliksen mielestä ”siihen, että juuri Värtsilästä muodostui taistelupaikka, on suuressa määrin syynä kehitys täkäläisen työväen keskuudessa”.¹¹

Yksi tällainen kiertävä agitaattori oli Auliksenkin mainitsema, aluksi Joensuussa päämajaansa pitänyt August Wesley, joka sodan edetessä tuli tunnetuksi punaisten ylimpään johtoon kuuluneena henkilönä.¹² Poliittisen agitoinnin ja kiihotustyön tehosta tosin saatettiin olla monta mieltä. Kiihtelyvaarassa Juho Silvennoinen näki työväen aatteellisen ohuuden hedelmättömäksi maaperäksi poliittiselle agitoinnille:

Yksi ja toinen erosi punakaartin jäsenyydestä, kun sen tarkoitusperät alkoivat selvitä. Ja moni niistä riensi taistelemaan valkoisten riveissä. Kävipä niinkin, että ainakin yksi pahimmista suunsoittajista, huomattuaan työnsä turhaksi ja jouduttuaan ahtaalle, liittyi taistelemaan vapaaehtoisena entisiä aateveljiään vastaan. Osoittaa sekin tavallaan heidän aatteellisuuttaan.¹³

⁹ KA VHKA C III 4, 549 (Ragnar Wegelius 7.12.1919).

¹⁰ Huhta 2010, 151–152, 189.

¹¹ KA VHKA C III 4, 570–571 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

¹² Partanen 2012, 32.

¹³ KA VHKA C III 4, 582–583 (Juho Silvennoinen 28.12.1918).

Toisaalta köyhyyden ja sivistymättömyyden nähtiin myös ruokkineen valtiollisesti epäilyttävää toimintaa. Näin ajatteli esimerkiksi Rääkkylän nimismies Aarne Pirinen:

Pientilallisten ja tilattoman väestön epävarmat taloudelliset olot, köyhyys ja valistuksen puute ovat olleet edullinen maaperä sille kiihoitustyölle, jota sosialidemokraattinen puolue maamme syrjäisimmissäkin seuduissa on harjoittanut kootakseen ja järjestääkseen yhteiskunnan tyytymättömän kansanaineksen valtiolliseen toimintaan, joka ei aina ole tarkoittanut köyhän kansan elämänehtojen helpottamista ja parantamista. Aikaisemmin laiminlyöty valistustyö, vaillinainen järjestyksen valvonta ja siitä johtuva kurittomuus ja vallattomuus, taipumus rikollisuuteen ja keinotteluun niinkään on ollut omansa valmistamaan otollista maaperää sille rikolliselle toiminnalle, jonka tarkoituksena on ollut laillisen yhteiskuntajärjestyksen häiritseminen ja kumoaminen.¹⁴

Vastaaajien mukaan kiertävä poliittinen agitointi ei siis pyrkinyt lähtökohtaisesti parantamaan työläisten oloja, vaan herättämään tyytymättömyyttä porvaristoa kohtaan. Tyytymättömyydestä nouseva energia taas ohjattiin suoraan vallankumousyrityksen käyttövoimaksi. Toisin sanoen kapinan alkusyy oli aatteellinen. Valkoisten patrioottis-kristillisessä ajatusmaailmassa tämä alkuvoima valjasti yksinkertaiset ja jumalattomassa elämässä paatuneet sielut nousemaan Jumalan säätämää esivaltaa ja yhteiskuntarauhaa vastaan.

Kierteen synnyn puki sanoiksi Kesälahden kappalainen Juho Edvard Niemi aivan kertomuksensa aluksi. Hän aloitti kuvaamalla, kuinka veteen putoava kivi aiheuttaa yhä eteneviä väreitä. Samalla tavoin vallankumouksellisuus eteni maailmassa ketjureaktiona. ”Luonnon maailmassa vallitsee syyn ja seurauksen laki, samaten siveyden ja hengen maailmassa”, hän totesi. Kertomus jatkui vallankumouksella. Sen laineet vaikuttivat yli valtakunnanrajojen; erityisesti Venäjän vallankumoukset olivat vaikuttaneet Suomen kohtaloon. Niemi näki vallankumoukset joissain tapauksissa seurauksiksi siitä, että itsekäs hallitsija oli rikkonut ”Jumalan vanhurskauden ja rakkauden vaatimuksia vastaan”. Näissä tapauksissa vallankumous oli uutta luova elementti, joka pyyhki pois entiset vääryydet. ”Jumalattomat vallankumoukset” eivät hänen mukaansa toteuttaneet tätä hyveellistä tehtävää, vaan

¹⁴ KA VHKA C III 9, 88–89 (Aarne Pirinen 30.11.1918). Ks. Nousiainen 1956, 163, Tutkimusalueen maalaiskuntien maanviljelysväestö ja sen sosiaalinen rakenne v. 1901. Taulukosta ilmenee, että vielä vuosisadan alussa kunnastakuntalaisista oli ollut maanviljelysväestöä 89,5 %, josta maanomistajia 35,1 %. Kesälahdella taas kunnan maanviljelysväestö nousi yli 90 prosentin, mistä maanomistajien osuus oli yli puolet.

etenivät anarkiaksi, jonka ytimessä oli ajatus ”ei Jumalaa eikä herraa”. Maailmansotaa seuranneen vallankumouksen syynä oli ”ajan materialismi ja sen kanssa liitoutunut sosialismi, nuo kansojen painajaiset”. Näistä aalloista ”idän jättiläisen” kohtaloon sidotun Suomen oli kärsittävä.¹⁵

Juho Niemi tiivistä kertomukseensa hyvin yleisen, lähes stereotyyppisen aikalaisnäkömyksen. ”Laillista esivaltaa” vastaan noussut kapina ja vallankumousyritys olivat saaneet alkunsa Venäjällä, ja juuri venäläiset harhauttivat mukaansa suuret joukot suomalaisia. Nationalistinen kiihko syytti bolševismia ja Venäjää, ei suuria suomalaisjoukkoja. Myöhempikin historiantutkimus yhtyi aikalaisnäkömykseen vapaussodasta, taistelusta nimenomaan Venäjää ja kaikkea sen edustamaa ”paha” vastaan.¹⁶

Oikeastaan kysymys esivallan auktoriteetista oli ollut poliittisena vendajakajana Suomessa jo autonomian ajalta lähtien. Esivaltaa pidettiin Paavalin kirjeisiin ja Martti Lutherin opetuksiin vedoten Jumalan antamana auktoriteettina. Vanha ajatus sai uuden tulkinnan, kun keisarin hallintatapa niin sanottuina sortokausina herätti Suomessa tyytymättömyyttä. Tuolloin tulkinnan painopiste siirtyi lain kirjaimesta ajatukseen sen ideasta, laillisesta esivallasta. Oikeudenmukainen ja laillinen yhteiskuntajärjestys oli ihmistä, keisariakin, suurempi periaate. Kristityn tuli yhä olla kuuliainen esivallalle, mutta vain esivallan edustaessa hyvää. Kansalaistottelemattomuus oli siis laillisuusihannoinninkin keskellä kannatettava asia, mikäli hallitsija oli toiminut väärin. Sama laillisuusperiaate oli sisällissodan sytyttyä saanut uuden merkityksen: itsenäisen Suomen senaatti oli nyt laillinen esivalta, jota vastaan punaiset nousivat kapinaan. Esivalta oli adoptoinut suojeluskunnat miekakseen. Tässä tapauksessa tottelemattomuus esivaltaa ja sen miekkaa vastaan oli pahasta.¹⁷

Jumalalta peräisin olevan esivallan kunnioittaminen oli periaate, jonka suomalaiset oppivat kotikasvatuksessa. Lutherin Vähän katekismuksen sisältö oli jokaisen sisäistettävä. Siksi Kesälahden kappalaisen Juho Niemen näkömykset hallitsijoista ja alamaisista sekä ”Jumalan vanhurskauden ja rakkauden vaatimuksista” ja ”jumalattomista vallankumouksista” olivat jokseenkin yleisiä.

¹⁵ KA VHKA C III 16 (J. E. Niemi 16.12.1918).

¹⁶ Huttunen 2009, 212; Haapala & Tikka 2013, 109.

¹⁷ Huttunen 2009, 206–211; Mustakallio 1983, 20–24.

Niemi oli syntynyt vuonna 1878 ja vihitty papiksi kesällä 1904, joten hän edusti vielä vanhaa säätypappeuden perinnettä, johon kuului vahva esivaltauskollisuus.¹⁸ Vaikka muut papit eivät avanneetkaan tuntojaan yhtä avoimesti paperille, oli heidän kertomuksistaan löydettävissä sama asenne. Esimerkiksi Kiteen kirkkoherra Ragnar Wegelius käytti kapinoitsijoista ja rauhaa häirinneistä punaisista nimitystä ”huligaani”,¹⁹ ja Rääkkylän Blomberg puhui punaisten harjoittamasta ”anarkistisesta toiminnasta”.²⁰ Nähtävästi papisto näki punaisten toiminnan sanoutumisena irti järjestäytyneestä ja hallitusti toimivasta yhteiskunnasta. Vallankumouksen aallot näyttivät vyöryvän itätuulen ajamina Suomi-neidon helmoihin.

b. Punainen terrori

Pohjois-Karjala kuului kokonaisuudessaan valkoisen armeijan miehittämään valkoiseen Suomeen. Siksi varsinaista punakaartien harjoittamaa järjestelmällistä väkivaltaisuutta ei tutkimusalueella esiintynyt. Samasta syystä vapaussodan historian komitealle osoitetuissa kertomuksissa ei ilmennyt kuvauksia punaisesta terroristalukuun ottamatta Värtsilää, missä oli käyty Pohjois-Karjalan ainoa aseellinen yhteenotto. Värtsilän jälkeen oli Rääkkylässä kenties oltu lähimpänä punaisten valtaannousua.²¹ Siksi erityisesti Rääkkylän kertomuksissa esiintyi jonkin verran tuohutumusta punaisten harjoittamasta paikallispolitiikasta. Kertomuksista oli ylipäätään luettavissa pelkoa mahdollisesta terrorin uhasta.

Suomea hallinneiden aseellisten joukkojen toiminta-ajatukseen oli kuulunut valloitetuilla alueilla oman toiminnan turvaaminen ja vihollisen toiminnan laimauttaminen jopa voimakasta väkivaltaa käyttäen. Tällainen terroriksikin kutsuttava väkivaltaisuus oli punakaartien toimintaan omaksuttu Venäjän sisällissodasta. Etelä-Suomen punaisella terrorilla oli taktisten syiden lisäksi ollut myös ideologinen ulottuvuus. Se pohjautui näkemykseen luokkasodasta, jossa luokkaviholliset

¹⁸ Godenhjelm 1916, Biografinen osasto 76; Mustakallio 1983, 20–21; Laine 2009, 240.

¹⁹ KA VHKA C III 4, 553 (Ragnar Wegelius 7.12.1919).

²⁰ KA VHKA C III 4, 566 (Evert Blomberg 2.5.1918).

²¹ Helmikuun alun Värtsilän tappion jälkeen työväestön aseellinen toiminta lakkasi Pohjois-Karjalassa. Silti esimerkiksi Rääkkylässä kansalaiskokous ilmaisi tukensa punaiselle kansanvaltuuskunnalle. Lisäksi kuntakokouksessa 11.2. estettiin kunnallinen suojeluskuntien tukeminen. Laajemminkin vei koko helmikuun ennen kuin viimeiset työväenjärjestöt lopettivat toimintansa. Partanen 2012, 53–54.

oli eliminoitava. Punaisen terrorin ideologinen puoli korostui sodan jälkeen, mutta todellisuudessa näin äärimmäinen ideologisuus oli varsin suppean piirin ja johtajiston ominaisuus. Murhien syynä henkilökohtaista motiivia on helppona johtopäätöksenä liioiteltu sodan jälkeisessä keskustelussa ja historiantutkimuksessa samalla kun taktisesta puolesta on vaiettu.²²

Punainen terrori oli ollut ominaista Etelä-Suomelle ja eteläiselle Itä-Suomelle, lähinnä Viipurin läänille. Surmat ajoittuivat sodan alkuun ja loppuun. Itse asiassa neljäsosa surmista tapahtui sodan lopussa punaisten vetäytyessä itää kohti. Kaikkiaan punaisen terrorin uhreina Suomessa kuoli noin 1 600 henkeä. Esimerkiksi Uudenmaan läänissä punaisten surmaamina kuoli 403 ihmistä, joista Helsingissä 79. Viipurin läänissä uhreja taas oli 438, joista 123 sai surmansa Kouvolassa. Luvut asettuvat mittakaavaan, kun niitä vertaa Kuopion lääniin, jossa Ala-Karjalan rovastikunta sijaitti. Kuopion läänissä punaisen terrorin uhreina sai surmansa 24 henkeä, joista yksi Pohjois-Karjalan maakunnassa. Tämän surmansa saaneen kotipaikaksi on merkitty Värtsilä.²³

Näiden tilastollisten faktojen perusteella Ala-Karjalan rovastikunnassa ei kärsitty punaisesta terroristista. Tilastot eivät kuitenkaan poista paikallisen väestön kokemusta punaisten pelosta tai terrorin uhasta. Rintamalinjan kummallakin puolella hallitseva elin sensuroi vastapuolen aatetta edustavaa lehdistöä raskaalla kädellä. Siksi kansalaiset saivat hyvin yksipuolisen ja propagandistisen kuvan sodan etenemisestä.²⁴ Vihollisen suorittamaa terroria paisuteltiin ja huhut kiertelivät. Ei siis ollut ihme, että pappien kertomuksista varsinkin kriittisimmiltä alueilla välittyi huojennus siitä, että heidän seudullaan oli välttytty loppujen lopuksi kaikkein pahimmalta.

Terrorin ollessa vähäistä on avarrettava sen määritelmää, jotta voitaisiin tarkastella kertomuksien kirjoittajien reaktioita siihen. Yleisesti sekä valkoinen että punainen terrori on käsitetty varsinaisina surmatöinä.²⁵ Tässä tapauksessa veritekojen puuttuessa määritelmään voidaan sisällyttää väkivallan uhka, painostus sekä

²² Tikka 2006, 69–70; Haapala & Tikka 2013, 116–117.

²³ Paavolainen 1967a, 316–323; Haapala & Tikka 2013, 115.

²⁴ Suodenjoki 2009, 252–253.

²⁵ Termien ”poliittinen väkivalta”, ”poliittinen hengenriisto” ja ”poliittinen murha” käytöstä Paavolainen 1967a, 9–10.

valkoisten näkökulmasta laittomaksi tulkittu poliittinen toiminta ja vallananastusyritys. Näin saadaan kuva punaisten harjoittamasta toiminnasta, joka pohjoiskarjalaisten valkoisten silmin oli vastenmielistä ja pelottavaa terroria.

Tässä viitekehyksessä erinomainen esimerkki edellä kuvattuun uhkaan kohdistuvasta pelosta oli Rääkkylän kirkkoherran Evert Blombergin pohdinta:

Mahdoton oli ajatella kansalaissotaa, joten viimeiseen saakka oltiin sovinnollisia ja kärsivällisyydellä ja uhrauksillakin etsittiin rauhaa. Väkivallalla pitivät punaiset valankumouksen aikana ja ennen sodan puhkeamista Kunnanhuoneella muka kansalaiskokouksia, joissa kirkkoherra, nimismies y.m. virkailijoita eroitettiin ja asiat paikkakunnalla järjestettiin oman mielen mukaan. Myös eräitä yksityisiä kokouksiaan pitivät punaiset omalla luvallaan kunnan huoneella joka on seurakunnan vanha pappila ja jossa siitä syystä erityisellä ohjesäännöllä muun muassa kaikki puoluetoiminta on kielletty. Väkivaltaisuutta ja painostusta punaisten puolella oli myös. Kolmessa kuntakokouksessa havaittavana ja vallankin viimeisessä niistä 12.2.1918, kun suojelukunnan kannattamisesta paikkakunnalla kunnan varoilla oli kysymys, mieliala oli jo hyvin sotaisa.²⁶

Blomberg piti mahdollisena, että sotaonnen kääntyessä Rääkkylän punainen ilma-
piiri olisi voinut koitua vaaralliseksi. Tämän hän tosin itsekkin tunnusti spekuloin-
niksi, sillä ”pahimpia pöytäkirjoja” ei lopulta ollut saatu. Ne olivat ”muka poltetut”.
Kirkkoherran mukaan porvareita oli uhkailtu ja pitäjällä liikkui huhuja murha-ai-
keista.²⁷ Ristiriita Blombergin ja häntä vastustaneen ”opposition” kanssa oli pitkälti
henkilökohtainen. Saksassa opiskellut sekä Englannissa ja Pohjois-Amerikassa me-
rimiespappina toiminut jyvaskyläläisen kaupunkilaiskodin vesa oli aikanaan valittu
kirkkoherran virkaan vaalituloksen vastaisesti. Tämä ristiriita, jota eivät helpotta-
neet miehen ikään ehtineen säätypapin jyrkät mielipiteet, sai varsinkin syrjäkylien
työväen raivon partaalle.²⁸

Rääkkylässä ei kuitenkaan ollut taisteltu. Sen sijaan Värtsilän taistelua
ja siihen johtaneita vaihteita kuvasi kohtalaisen tarkasti sikäläisen yhteiskoulun joh-
taja pastori Kaarlo Aulis. Hänen mukaansa paikallista epävakautta ja levottomuutta
oli lietsonut Joensuusta tullut agitaattori August Wesley. Auloksen mukaan Wesley
yllytti ”käymään omistavien luokkien, etenkin talonpoikien kimppuun ja väkisin
ottamaan ja armotta tappamaan, jos uskaltaisivat ryhtyä vastarintaan”.²⁹ Tässä Au-
liksen tarjoamassa todistuksessa ei liene paljonkaan värikynän jälkeä, sillä Wesley

²⁶ KA VHKA C III 4, 567 (Evert Blomberg 2.5.1918).

²⁷ KA VHKA C III 4, 567 (Evert Blomberg 2.5.1918).

²⁸ Uskonnonvapauslain tultua voimaan Rääkkylässä erottiin papista, ei niinkään kirkosta. Haika-
rinen 1934, 7; ks. myös Laasonen 1971, 169 ja Rouvinen www.

²⁹ KA VHKA C III 4, 571 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

tunnettiin laajemminkin suulaana, kovakielisenä ja jopa omavaltaisenakin punajohdajana. Hänen venäläissosialistista jyrkkyyttään kuvastaa myös se, että hän jo ennen sodan syttymistä marraskuussa 1917 ilmoitti, ettei halunnut vaarantaa suhteita venäläisiin eikä siksi suostunut minkäänlaisiin neuvotteluihin suojeluskuntien kanssa.³⁰

Aulis kirjoitti, että Värtsilässä oli lietsonut pelkoa myös Wesley'n järjestämä punakaartin aseistaminen. Verenvuodatusta ei onneksi ollut tapahtunut, mutta sillä kyllä uhkailtiin. ”Taavetti Karvinen julkasi maaherran kuullen sanoa että, jollei silloinen poliisi Otto Karhu eroaisi virastaan, ei hän olisi hengestään varma”, pastori kuvaili kertomuksessaan. Hänen mukaansa juuri tällaista uhkaavaa käytöstä vastaan suojeluskunnat oli perustettu Värtsilään ja koko Suomeen.³¹

Kaarlo Auloksen punakaartien ja suojeluskuntien kohtaamisesta Värtsilässä esittämät tiedot poikkeavat eräissä kohdin Jukka Partasen artikkelissaan *Taistelu Värtsilästä 1918* (2000) esittämästä tarkasta tapahtumakuvauksesta. Nostan poikkeavista tiedoista esiin ne, jotka koskivat ensinnäkin suojeluskunnan toimittamaa aseriisuntaoperaatiota, toiseksi erästä punakaartien kokousta ja kolmanneksi tilastollisia tietoja taisteluun osallistuneista punakaartilaisista.

Auloksen mukaan punaisten toraisuus ja sotaisuus Värtsilässä sai 60-henkisen joensuulaisosaston saapumaan aseriisuntaoperaatioon. Partasen tutkimusten perusteella suojeluskunnan toiminta oli osa jo 23.–24.1. Joensuussa ja Sortavalassa alkanutta laajempaa aseistariisuntaoperaatiota, jossa riisuttiin venäläiset varuskunnat aseista. Aulis jättää mainitsematta, että Värtsilässä vaatimuksen luovuttaa kaikki aseet 2. helmikuuta mennessä esitti ensin paikallinen suojeluskunta. Määräajan jälkeen jokaiseen luvattoman aseiden haltijaan suhtauduttaisiin yhteiskunnan vihollisena. Partanen antaa artikkelissaan ymmärtää, että Joensuusta tullut osasto saapui nimenomaan vahvistamaan aiemman käskyn ja suorittamaan varsinaisen operaation kuulusteluineen, etsintöineen ja pidätyksineen. Operaation tulokset jäivät laihoiksi ja vangitutkin oli päästettävä vapaaksi, kun kaartilaiset olivat sitä voimakkaasti vaatineet ja ilmoittaneet paikallisen turvallisuuden olevan vaarassa horjua, elleivät suojeluskuntalaiset poistuisi. Aulis korosti kertomuksessaan tilanteen nöyryyttävyyttä, kun suojeluskuntaosasto oli joutunut lähtemään tyhjin käsin koti-

³⁰ Manninen 1993a, 83, 90; Partanen 2012, 28, 31.

³¹ KA VHKA C III 4, 572 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

matkalle. Hän kuvaili kuinka ”joensuulaisten liikkua ulkona juoksivat he [työläiset, eritoten naiset] kuin koirat vierellä, puhuivat törkeyksiä ja erityisesti lahtareiksi nimittivät”. Värtsilästä lähtiessään komennuskunta antoi aseiden luovutukselle uuden määräajan, joka Auloksen mukaan oli 5.2. kello 6:een mennessä ja Partasen tutkimuksen mukaan 4.2. kello 21:een mennessä.³²

Auloksen mukaan suojeluskuntaa pidettiin heikkona ja tehottomaksi jäänyt vaatimus provosoi punakaartia ryhtymään itsekin aseriisuntatoimiin. Se alkoi vaatia porvareilta aseet pois ja näin alkoi työväenkaartin asevarustelu. Tämä oli selkeästi pastorin oma mieskohtainen kanta, sillä Partasen selvityksestä ei tällaista kehitystä ole havaittavissa. Joka tapauksessa Värtsilän ja ympäristön työväenkaartit kokoontuivat suojeluskunnan määräämänä uutena aseidenluovutuspäivänä neuvonpitoon. Päivämäärän lisäksi Aulis ja Partanen jälleen eri mieltä kokouksen keskeisestä aiheesta. Aulis kertoi, että kokouksessaan kaarti päätti äänin 62–41, ettei aseellisiin toimiin ryhdyttäisi, kun taas Partasen mukaan samoin tuloksin äänestettiin siitä, luovutettaisiinko aseet vaatimuksen mukaisesti suojeluskunnalle. Yhteistä näille versioille on se, että rauhanomaisempi kanta voitti kaartin edustajien äänestyksessä. Raportoijat ovat yhtä mieltä myös siitä, että seuraavana päivänä äänestyksen tulokseen pettäneet tahot ilman äänestystä ajoivat läpi päätöksen aseelliseen vastarintaan ryhtymisestä.³³

Varsinaisen taistelun etenemisen suhteen ei Auloksen kertomuksen ja Partasen tutkimustulosten suhteen ole sellaisia eroja, jotka tässä yhteydessä olisivat merkittäviä. Sen sijaan pastori Aulis näyttäisi liioittelevan paikalla olleiden punaisten määrää ja vastaavasti vähättelevän valkoisten mieslukua, mikä Partasen mukaan oli varsin yleistä. Aulis ilmoitti kaartilaisia olleen noin 400, sortavalalaisia ja joensuulaisia puolestaan yhteensä noin 130. Jukka Partasen laskujen mukaan kaartilaisia olisi ollut puolet Auloksen ilmoittamasta määrästä eli noin 220 ja suojeluskuntien joukkoja miltei saman verran. Tosin jälkimmäisistä joensuulaiset olivat jo taistelukosketuksessa punaisten kanssa, kun sortavalalaiset vasta olivat saapuneet Värtsilän rautatieasemalle. Valkoisten tappioista Aulis ilmoitti ”oikeat” tiedot, mutta punaisten tappioita hän jälleen liioitteli miltei viisinkertaisiksi todellisiin nähden.

³² KA VHKA C III 4, 573 (Kaarlo Aulis 31.12.1918); Partanen 2000, 109–110.

³³ KA VHKA C III 4, 573–574 (Kaarlo Aulis 31.12.1918); Partanen 2000, 110.

Tosin hän saattoi sisällyttää laskuihinsa kaksi pari päivää myöhemmin teloitettua kaartilaisista, mutta nämäkään tapaukset eivät riittä tasaan lukuja.³⁴

Edellä esitettyjen tietojen perusteella hahmottuu kaksi erilaista kuvaa Värtsilän tilanteesta, suojeluskuntien toiminnasta, työväestön asenteista ja paikallisesta ilmapiiristä helmikuussa 1918. Tämän tutkimuksen kannalta kiinnostavinta on, mitä näinkin konkreettiset erot kertovat yhteiskoulun johtajasta pastori Kaarlo Auliksesta. Hänen kertomuksessaan suojeluskunta tuli vaatimaan uhoavilta kaartilaisilta aseita pois ja kaartilaiset eivät missään vaiheessa olleet luopumassa aseistaan. Punaisten osallistujamäärä ja tappiot olivat rutkasti suuremmat kuin valkoisten. Partasen useisiin lähteisiin perustuva tutkimus paljastaa suojeluskuntien aseistariisuntaoperaation olleen osa laajempaa kokonaisuutta, kaartilaisien äänestäneen aluksi aseista luopumisen puolesta ja taistelun olleen tasaväkinen. Valkoiset itse asiassa kärsivät punaisia hieman suuremmat tappiot, jos ei oteta lukuun niitä kolmeatoista punakaartilaisista, jotka siirrettiin vangittuina Joensuuhun ja teloitettiin helmikuun lopulla. Summa summarum, Auliksen antama kuva tapahtuneista on, tietoisesti tai tiedostamatta, valkoisen propagandan sävyttämä. Aulis ei kertonut, oliko hän itse mukana tapahtumissa vai perustuiko hänen kertomuksensa kuulopuheisiin. Sotapappina Karjalan rintamalla toimiessaan hän ei oman todistuksensa mukaan kantanut asetta ja vältti etulinjan sotatoimialueita. Tämän perusteella voidaan olettaa, ettei hän Värtsilässäkään ollut innokas tarttumaan aseisiin. Todennäköisesti pastori olisi kertomuksessaan kyllä maininnut taistelutoimiin osallistumisestaan.

2. Valkoinen valta

a. Valkoinen terrori

Yhtä aikaa rintamalinjojen piirtyessä Suomen kartalle olivat maan eri kolkissa käynnissä voimainkoitokset paikallisesta hallitusvallasta. Punainen Suomi muodostui niistä eteläisistä kunnista, joissa työväenliike oli suojeluskuntaa voimakkaampi ja luokkavihan kiivastuttama työväestö runsaslukuista. Vastaavasti valkoisessa Suomessa niskalenkin punaisista saivat suojeluskunnat oikeistoaktiivien johdolla. Kaikki ei kuitenkaan käynyt itsestään. Paikallinen valta piti ottaa ja se piti myös

³⁴ KA VHKA C III 4, 577 (Kaarlo Aulis 31.12.1918); Partanen 2000, 111–114, 116.

pitää itsellä. Osassa Ala-Karjalaa valkoisten ylivalta oli luonnollista jo yhteiskunnallisen ja aatteellisen rakenteen perusteella, mutta paikoin tilanteen haltuunottoon lähdettiin ikään kuin takaa-ajostasemasta.

Jos punainen terrori oli suhteellisen vähäistä Kuopion läänissä, oli sitä myöskin valkoinen terrori. Punaisen terrorin tavoin myös valkoiset surmatyöt painottuivat Etelä-Suomen sotänäyttämöille. Kuopion läänin alueella 324 teloituksesta kaksi kolmannesta suoritettiin Varkaudessa ja Leppävirralla. Pohjois-Karjalassa suurimmat teloituskeskittymät olivat Joensuussa (17), Pielisjärvellä (15) ja Värtsilässä (14). Joensuuhun tuotiin lähiympäristöstä punavankeja ja Pielisjärvellä ammuttiin suojeluskunnan kiinni saama Venäjälle yrittänyt ryhmä. Värtsilässä taas ”puhdistettiin” omaa pitäjää punaisista helmikuun alun taistelun jälkeen.³⁵

Kuten edellisessä luvussa punaisen terrorin osalta todettiin, on myös valkoisesta vallankäytöstä ja terrorista syytä erottaa kaksi puolta. Se, mitä sisällissodan jälkipolvet kutsuvat terroriksi, oli osaltaan sodankäynnin taktista puolta. Kotirintaman puhdistuksilla, vangitsemisilla, vastapuolen boikotoinnilla ja eliminoinnilla oli huomattavia psykologisia vaikutuksia puolin ja toisin. Toinen terrorin puoli oli kosta vastapuolen rikolliseksi koetusta toiminnasta. Se oli henkilökohtaista ja spontaania. Terrorin taktista puolta ei kumpikaan osapuoli sodan päätyttyä korostanut, vaan vastuuta välttelevä syyttävä sormi osoitti yksilöiden suorittamiin hirmutoihin. Sodan aikana yleinen tietämys terrorista oli ollut heikkoa ja perustunut usein kuulopuheisiin.³⁶

Syttynyt sisällissota oli oikeudellisessa katsannossa moniselitteinen. Tilanteen ennennäkemättömyyden vuoksi Suomen lakiin ei ollut määritelty periaatteita toiminnasta sisäisen sodan olosuhteissa. Myöskään sotatila entisen emämaan kanssa ei ollut virallisesti voimassa. Juridisesti oli siis epäselvää, minä kapinoivia Suomen kansalaisia tuli pitää sekä miten ja millä valtuuksilla heidän kanssaan tulisi toimia. Valkoisen armeijan laintulkinnan näkökulmasta punakaartilaisia ei voitu rinnastaa vihollisvaltion sotajoukkoihin, vaan heitä oli pidettävä aseistautuneina siviileinä. Käytännössä ihmisten mielissä Suomen sotatila riippui alkuviikkoina pitkälti paikallisten konfliktien vakavuudesta. Helmikuun loppuun mennessä päämajassa jo tiedettiin vallalla olevan sotatilalainsäädännön puutteellisuus. Venäjän ar-

³⁵ Paavolainen 1967b, 181.

³⁶ Tikka 2009, 228–229.

meijassa koulutetut vanhat ja korkea-arvoiset valkoupseerit perustivat kenttätuomioistuimia autonomian ajalla säädetyn paikallisen kapinalain pohjalta. Laki oli senaatin näkökulmasta sinänsä laittomasti säädetty ja siten käyttökelvoton. Tätä upseeristo ei noin vain niellyt, sillä kiistelty lakipykälä mahdollisti kapinan puhjettessa, että sotaväki ottaisi kaiken vallan haltuunsa paikkakuntaakohtaisesti ja rankaisisi siviilejä sotalakien mukaisesti. Kompromissiratkaisuna päämaja tarjosi kierto-kirjeessä ”ohjeet suojeluskunnille sota-ajan oikeudenkäytöstä”. Tämä niin kutsuttu ”ammutaan paikalla” -ohje perustui taistelutilanteeseen ja oli vaikeasti ymmärrettävissä. Sotilasjohtajat alkoivat soveltaa sitä omien mieltymystensä mukaan.³⁷

Varsinkin sodan alkupäivinä punaisten kohtelu oli valkoisilla alueilla yleisesti varsin lempeää, monet vangitut päästettiin hetimiten vapaalle jalalle. Eri-tyisesti näin tehtiin, jos katsottiin, ettei muutamasta suunsoittajasta ollut vaaraa pi-täjässä, jos avainhenkilöt pidettiin vangittuina. Rääkkylän kirkkoherra Evert Blom-berg kertoi:

Joensuuhun meni 6.2.1918 joukko nuoria miehiä vapaaehtoisesti harjoittamaan. Sieltä palattua puhdistus täällä aloitettiin. Pääkiihoittajat vangittiin ja vähemmän vaarallisia punaisia tutkittiin ja varoitettiin.³⁸

Yhtäläisen todistuksen antoi kertomuksessaan myös Rääkkylän piirin nimismies ja Rääkkylän suojeluskunnan kansliapäällikkö Aarne Pirinen:

Heti aseharjoituksista Joensuusta palattuaan suojeluskuntalaiset ryhtyivät puhdistamaan pitäjää punaisista. Kapinallisten johtohenkilöt ja suuri joukko kapinallisiksi epäiltyjä vangittiin ja kuljetettiin esikuntaan tutkittavaksi. Suurin osa sai heistä varoi-tuksen ja 6 heidän varsinaista johtomiestään lähetettiin vangittuna Joensuun Keskus-esikunnan määräysten alaiseksi.³⁹

Kirkkoherra Blombergin mukaan Rääkkylässä aloitettiin varsinainen ”puhdistus-työ” 24.2.1918. Hän oli tuolloin kinkerinpidossa Hernevaaran kylässä, jossa väkeä oli koolla viljalti. Kirkkoherra kuvaili tunnelmaa ”jännittäväksi”, mutta jo seuraava päivä ”toinen henki vallitsi”. Hän kuvaili tilannetta seuraavasti:

Tuntui kuin punainen leiri olisi lyöty ja vaikka toimituspaikkana oli yksi Rääkkylän punaisimpia taloja, saattoi vapaasti ja pelkäämättä puhua kovia sanoja monilukuiselle kinkeriväelle. Osanotto oli kinkereihin sitäkin suurempi ja mielenkiinnolla seurattiin tilanteeseen sovitettuja kinkeripuheita ja opetuksia.⁴⁰

³⁷ Manninen 1993c, 456; Tikka 2009, 236–237; ks. myös Jyränki 2014, 83–96 ja, 97–108.

³⁸ KA VHKA C III 4, 568 (Evert Blomberg 2.5.1918).

³⁹ KA VHKA C III 9, 93 (Aarne Pirinen viimeistään marraskuussa 1918).

⁴⁰ KA VHKA C III 4, 568–569 (Evert Blomberg 2.5.1918).

Valkoisen vallan varmistuessa sanoja ei säästetty eikä isänmaan pettäjiä puolusteltu. Vaikka kirkkoherra tulkitsikin taas rauhan vallitsevan seurakunnassa, esivallan auktoriteetti joutui pian koetukselle. Valkoinen armeija tarvitsi kipeästi vahvistuksia sekä etulinjaan että kotirintamille. Niinpä määrättiin voimaan vanha kutsuntalaki. Jokaisessa pitäjässä järjestettiin asevelvollisuuskutsunnat, joihin kaikkien 21–40-vuotiaiden miesten tuli saapua ilmoittautumaan.⁴¹

Maaliskuun 4.–6. päivinä järjestettyjä asevelvollisuuskutsuntoja boikotoitiin Rääkkylässä yhteisellä päätöksellä. Kuukautta aiemmin punaisten kokouksessa oli tehty kutsuntalakkopäätös vastaisen varalle. Sitä noudatettiin ilmeisen voimakastahtoisesti, sillä Rääkkylän kutsuntaikäisistä saapui paikalle vain puolet. Loput karkasivat erämaahan. Karkurit pakenivat lähiseuduille metsiin ja saariin. Niismies Aarne Pirisen mukaan pelättiin, että usean pitäjän karkurit laajoilla saloilla yhdistäisivät voimansa. Niin asiasta tehtiin ilmoitus, minkä johdosta ylipäällikkö lähetti Rääkkylän suojeluskunnalle ruhtinaalliset sata sotilaskivääriä ja kuusitoistatuhatta patruunaa. Näillä työkaluilla parveileminen saatiin nimismiehen mukaan loppumaan, karkurit pidätettiin ja muutenkin ”kaikenlainen kurittomuus pitäjässä lakkasi”.⁴²

Rääkkylästä rintamalle papiksi lähtenyt pastori Robert Immonen näki aseksymyksen hieman toisin. Muistelmissaan vuodelta 1929 hän perusteli, että aseita olisi kipeämmin tarvittu Karjalan rintamalla, missä oli ”huutava puute aseista”. Hän antoi ymmärtää, että hänen silloinen kiistakumppaninsa rehtori K. A. Wegelius, jolla oli maatila Rääkkylän Oravilahdella, olisi saatu tilaamaan aseet suoraan ”ritarilliselta” Mannerheimilta. Eritoten Immonen oli kääremeissään siitä, että sadasta kivääristä kuudellekymmenelle saatiin kantajat, kun neljääkymmentä kallisarvoista asetta vain varastoitiin tyhjän panttina.⁴³

Valkoisen vallan oli ”näytettävä lihaksensa” sitä vastustaville. Kutsuntakarkureita pidätettiin ja kymmeniä lähetettiin Sortavalaan vankileirille. Pidätyksen yhteydessä sai surmansa ainakin yksi karkuri, johon epäilemättä sovellettiin

⁴¹ Partanen 2012, 61–65.

⁴² KA VHKA C III 4, 569 (Evert Blomberg 2.5.1918); KA VHKA C III 9, 93 (Aarne Pirinen viimeistään marraskuussa 1918).

⁴³ KA Pk 642 (Robert Immonen 1929).

aiemmin mainittua ”ammutaan paikalla” -sotatilaohjetta. Oli selvää, ettei alkuaikojen lempeä ote enää ollut vaihtoehto. Silti kirkkoherra Blomberg jaksoi nähdä toivoa edessään:

Joka tapauksessa ovat mieletkin enemmän muuttumassa valkoiseen suuntaan ja kaikkialla pitäjällä liikkeessä kuuluu toivomuksia, että jos vielä entiset rauhalliset ajat ja vakavampi, hurskaampi elämän järjestys palaisi.⁴⁴

Syrjäkylien punaisen työväen ja maalaisliittolaisten pientilallisten vastustama oikeistolainen kirkkoherra oli luonnollisesti hyvillään suojeluskunnan saadessa pitävämpää otetta ohjauspyörästä. Kertomuksessaan hän ei, toisin kuin nimismies Pirinen, maininnut laisinkaan pidätystilanteessa ammuttua kapinallista. Nimismies ei toisaalta ilmaissut ammutun kotipaikkaa. Seurakuntansa kirkkoherrana Evert Blomberg olisi kyllä tiennyt, mikäli vainaja olisi ollut Rääkkylän miehiä. Jos ammuttu todella olisi ollut sikäläisen seurakunnan jäsen, Blombergin vaikenemisen voisi tulkita jyrkäksi vastalauseeksi kapinallisia kohtaan.

Toisin kuin Rääkkylässä Kiteellä kutsunnat sujuivat moitteetta. Siellä kaikista kutsuntavelvollisista laadittiin luettelot, jotka sitten ”kuulutettiin kirkossa”. Kiteen virkaa toimittava kirkkoherra Ragnar Wegelius iloitsi tämän vaivannäön seurauksista: ainoastaan kuusitoista henkeä yli 1 700:sta jäi kutsunnoista pois ilman asiallista syytä. Pastori Wegeliuksen lisäksi kutsuntalautakuntaan kuuluivat kunnan edustaja, nimismies sekä lääkäri. Pedanttina organisaattorina ja hallintomiehenä tunnettu Wegelius muisteli kutsuntoja hyvillään:

Kutsunnassa ei sattunut mitään häiriötä, ainoastaan yksi kiihoittaja pidettiin vangittuna kutsunnan aikana, mutta laskettiin sitten verrattain vaarattomana vapaaksi. Tulos oli erittäin hyvä, mutta oli se vaatinutkin kaikki voimamme liikkeelle! Eihän tosin kutsuntalautakunta kiitosta siitä ”oikeudenmukaisuudesta” saanut, mutta, sittenkin oli se toimitettu melkeinpä liiankin ”hellävaroen”.⁴⁵

Yhtä suoraan ilmaisi Kiihtelysvaaran virallinen apulainen pastori Juho Silvennoinen mielipiteensä valkoisen voimankäytön oikeellisuudesta kehuessaan pitäjensä miesten osallistumista:

Punaisten ja ryssäin aseistariisumisen jälkeen Joensuussa oltiin vapaita menemään muualle puhdistustyötä suorittamaan. Miehemme kävivätkin kaikissa Pohjois-Karjalan huomattavammissa paikoissa. Ensiksi Lieksassa, josta sitten suoraa päätä Värttilään, jossa punaiset olivat alkaneet aseellisen vastarinnan. – Siirryttiin sitten Savon radan vartta puhdistamaan. Siellä oli myös joukko miehiämme. – Tämän jälkeen oli

⁴⁴ KA VHKA C III 4, 569 (Evert Blomberg 2.5.1918).

⁴⁵ KA VHKA C III 4, 554–556 (Ragnar Wegelius 1919).

alueemme edustettuna kaikissa huomattavammissa taistelupaikoissa Karjalan rintamalla.⁴⁶

Kiihtelysvaarassa suojeluskunta-asiassa oltiin toimellisempia kuin esimerkiksi Rääkkylässä. Kun viimeksi mainitussa suojeluskunta-aatteeseen herättiin toden teolla vasta helmikuussa 1918, oli edellisen kirkonkylään perustettu suojeluskunta jo edeltävänä syksynä. Pastorin mukaan ensimmäiset sikäläiset miehet lähtivät Joensuuun isänmaan asialla jo 9.12. kilpailemaan punaisten kanssa kaupunkiin saapuneesta aselastista. Kiihtelysvaaraan perustettiin kyläkohtaisia suojeluskuntia tammikuun 1918 loppuun mennessä neljä osastoa. Juho Silvennoisen todistuksen mukaan järjestäytynyt työväki ei ollut Kiihtelysvaarassa kovinkaan vakavasti otettava uhka. Siten paikkakunnan miehet joutivat kiertämään puhdistustöissä ympäri Savo-Karjalaa.⁴⁷

Ala-Karjalan kertomuksista on luettavissa eräiden punaisten kohtalot. Enossa yksi naishenkilö ammuttiin huhtikuussa 1918 ”liiallisesta suunsa soittamisesta, herjauksesta y.m.” Lisäksi kolme miestä menehtyi kesäkuussa vankileirin kurjien olosuhteiden johdosta. Kesälahden nimismiehen Gustaf Caloniuksen mukaan kunnassa syytettyinä ”avunannosta valtiopetokseen” vangittiin kolme henkilöä. Heistä kaksi kuoli vankileirillä, mutta kolmas vapautettiin valtiorikosoikeudessa. Samansuuntaisia tietoja esitti myös seurakunnan kirkkoherra Juho Edvard Niemi. Edellisten lisäksi Kiteellä vangittiin yhteensä kaksikymmentä ”huligaania”, joista osa lähetettiin Sortavalaan. Värtsilään ja Venäjälle yrittäneitä asevelvollisuusarkureita luovutettiin ”sotilasjohdon käsiin”.⁴⁸

Ihmishenkiä vaatinut sekä valkoinen että punainen terrori oli lopulta Pohjois-Karjalassa verrattain vähäistä muuhun maahan verrattuna. Oulun, Vaasan, Kuopion ja Mikkelin lääneissä kuoli molemminpuolisen terrorin johdosta yhteensä vähemmän ihmisiä kuin pelkästään Uudenmaan läänin alueella. Tutkimusalueella oltiin lopulta yleisesti tyytyväisiä, että saatiin olla sivussa vakavimmista yhteentoista.

⁴⁶ KA VHKA C III 4, 584 (Juho Silvennoinen 28.12.1918).

⁴⁷ KA VHKA C III 4, 583 (Juho Silvennoinen 28.12.1918).

⁴⁸ KA VHKA C III 4, 501 (Luettelo kansalaissodan johdosta kuolleista tai hävinneistä henkilöistä Enon seurakunnassa Savonlinnan hiippakuntaa ja Kuopion lääniä. Liite vuoden 1918 väestönmuutostauluun N:o 2); C III 16 (Gustaf Calonius 16.11.1918); C III 4, 546–561 (Ragnar Wegelius 1919); Manninen 1993b, 454.

b. Sankaripaatos

Kertomukset olivat luonteeltaan ja kielenkäytöltään vaihtelevan asiallisia ja asiapi-toisia, eikä niissä näytetty suuria tunnetiloja. Kertomukset eivät kokonaisuudessaan olleet paatoksellisia isänmaallisuutta uhkuvia puheita, vaan sankaripaatokseksi oli varattu niissä oma tilansa. Ala-Karjalan papit osasivat nimetä sisällissodan syylli-sen, mutta osasivat myös kertoa, kuka oli sodan sekä reaalin että moraalisen voit-taja. Pappien puolentalinta näkyi kertomuksissa ennen kaikkea sodasta käytetyissä nimissä sekä kaatuneista kirjoitettaessa. Muutamassa tapauksessa he antautuivat kuvailemaan pitäjässä yleisesti koettuja isänmaallisia tunteita. Uskonto tai hengelli-set teemat näkyivät kertomuksissa hyvin vähän tai ei ollenkaan. Kuten yleensä pal-jon myös kertoi se, mitä ei sanottu. Esimerkiksi edellisessä luvussa käsitelty val-koinen voimankäyttö todettiin ykskantaan sen enempää tunteilematta. Vastaajien valkoiseen eetokseen ei kuulunut oikeaksi nähdyn oman voimankäytön arvostele-minen, mutta ei myöskään sillä mässäily.

Suomen vapaussodan historian komitea käytti kysymyksenasettelus-saan vuoden 1918 tapahtumista termiä ”vapaussota”.⁴⁹ Termi yleistyi Vaasan se-naatin ja sen asevoimien käytössä kevään ja sodan edetessä. Termillä haluttiin ko-rostaa nimenomaan Venäjän vastaisen itsenäisyystaistelun luonnetta. Vapaussodasta puhuminen jäikin pitkäksi aikaa yleiseen kielenkäyttöön.⁵⁰ Vapaussota-termiä käyttivät kertomuksissaan ainakin Juho Niemi (Kesälahti), Juho Silvennoinen (Kiihtelysvaara), Ragnar Wegelius (Kitee) ja Kaarlo Aulis (Värtsilä). Viimeksi mainittu lisäsi vapaussodan eteen määreen ”ikimuistettava”.⁵¹ Vastaajat siis yhtyi-vät termin käytössä historiakomitean ”viralliseen” linjaan.

Termi ”vapaustaistelu” oli sekin viljalti käytetty. Kielenkäytössä se oli tunnettu sekä valkoisten että punaisten aktivistien joukoissa jo sisällissodan alka-essa. Jääkäreiden puheenparressa vapaustaistelu läheni myöhemmin yleistynyttä

⁴⁹ S kiertok. 315/12.11.1918 § 4.

⁵⁰ Haapala 2009a, 10–11.

⁵¹ KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918); C III 4, 585 (Juho Silvennoinen 28.12.1918); C III 4, monin paikoin (Ragnar Wegelius 1919); C III 4, 570 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

vapaussotaa, ja työväen retoriikka kohdistui porvaria ja rahan valtaa vastaan.⁵² Vapaustaistelu-termiä sen valkoisessa merkityksessä käytti Silvennoisen, Wegeliuksen ja Auliksen lisäksi Pälkjärven kertomuksen kirjoittanut F. E. Nieminen.⁵³

Toinen jo ennen sotaa tunnettu käsite oli ”kansalaissota”. Se oli käännös venäläisperäisestä sanasta, jolla tarkoitettiin toisiaan vastaan taistelevien kansalaisten sotaa. Sanalla ei ollut tuolloin vahvaa aatteellista latausta. Se olikin neutraali tilanteen kuvailuun käytetty sana, jota nykytutkimuksessa vastaa ”sisällissota”. Kansalaissota sai myöhemmin peitokseen punaista sävyä, kun yleiseen keskusteluun haluttiin tuoda vastavoima vapaussota-termille.⁵⁴ Kansalaissota esiintyi terminä Enon taulukossa ja kerran Kaarlo Auliksen kertomuksessa.⁵⁵ Enon ”kertomus”, joka oikeammin oli luettelo, oli luonteva alusta käyttää neutraalia nimitystä sodasta. Se oli puolueeton väestökirjanpitotaulukko vailla pyrkimyksiä todistella mitään. Auliksen kertomuksessa kerran käytetty termi taas näyttäytyi lähinnä kielirikastamisen keinona. Auliksen puheenparsi, jonka mukaan valkoiset sotilaat olivat ”puolustamassa kotejaan ja isänmaan vapautta”,⁵⁶ ei ollut tavoitteeltaan kompromisseihin pyrkivä.

Sodan uskonnollinen tulkinta oli kirkollisissa piireissä sangen yleistä sekä sodan aikana että varsinkin sen jälkeen. Piispallista esimerkkiä tarjosivat muuten muassa arkkipiispa Gustaf Johansson ja Savonlinnan piispa Otto Immanuel Colliander. Piispojen retoriikassa sosialismi oli vitsaus, jolta kristityn tuli välttyä. Esipaimenten kanssa ilmeisen samaa mieltä oli siis Kesälahden kappalainen Juho Edvard Niemi nimetessään sosialismin ”kansojen painajaiseksi”.⁵⁷ Kuitenkin Ala-Karjalan pappien vapaussotakertomuksissa suoranaista uskonnollista kielenkäyttöä esiintyi vain äsken mainitulla Niemellä ja Rääkkylän kirkkoherralla Evert Blombergilla.

⁵² Haapala 2009a, 10.

⁵³ KA VHKA C III 4, 584 (Juho Silvennoinen 28.12.1918); C III 4, monin paikoin (Ragnar Wegelius 1919); C III 4, 579 (Kaarlo Aulis 31.12.1918); C III 4, 591 (F. E. Nieminen joulukuussa 1918).

⁵⁴ Haapala 2009a, 11.

⁵⁵ KA VHKA C III 4, 501 (Luettelo kansalaissodan johdosta kuolleista tai hävinneistä henkilöistä Enon seurakunnassa Savonlinnan hiippakuntaa ja Kuopion lääninä. Liite vuoden 1918 väestömuutostauluun N:o 2); C III 4, 573 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

⁵⁶ KA VHKA C III 4, 570 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

⁵⁷ KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918); Mustakallio 2009, 34.

Juho Niemen kirjoitustyyli oli maalailevaa, suorastaan runollista. Siksi paikoittainen Raamattuun viittaaminen tai uskonnollinen kieli ei muodostanut tyylillistä poikkeusta hänen suoltamaansa tekstiin. Hänen kertomuksensa alkoi siteeraamalla Paavalia⁵⁸ ja jatkui lähes samoin teemoin:

Vallankumoukset ovat myöskin seurauksia valtiollisista ja yhteiskunnallisista vääryyksistä, joihin on jouduttu, kun vallassa olevat joukot joko tietten tai tietämättään ovat itsekkäisyydessään rikkoneet Jumalan vanhurskauden ja rakkauden vaatimuksia vastaan.⁵⁹

Niemi peräänkuulutti vallalla olevan puutteen ja nälän keskellä hurskasta ”Saarijärven Paavon mieltä”. Tällaisen moraaliltaan lujan ja arvoiltaan vakaan sekä isänmaalleen omistautuneen kristityn ihannekuvaa papisto koetti Niemen todistuksen mukaan istuttaa seurakuntalaisten mieliin. Siinä riittikin sarkaa siitä huolimatta, että ”isänmaallinen innostus levisi yli pitäjän”.⁶⁰

Hurskas ja uhrautuva oli myös Rääkkylän Evert Blombergin ihannekristitty. Hän tulkitsi paikallisten mielten muuttuneen ”valkoiseen suuntaan” ja pitäjällä liikkuneen toiveita ”että jos vielä entiset rauhalliset ajat ja vakavampi, hurskaampi elämän järjestys palaisi”. Tähän ei Blomberg voinut muuta kuin sydämestään yhtyä ja huokaista:

Jumala täyttäköön ne toiveet ja tehköön meistä itselleen uskollisia alamaisia siinä maassa, jonka Hän on meille antanut.⁶¹

Paitsi hurskas kristitty valkoisen Suomen sankari oli myös peloton soturi. Niemen sotatorvi säesti ”isänmaatansa rakastavien miesten” tarttumista aseisiin: ”Mutta kun Pohjanmaan miehet olivat uskaltaneet, täytyihän Karjalan miehenkin uskaltaa.” Sodassa olikin hänen retoriikassaan vain pelkureita tai sankareita: ”Pian asiat kehittyivät kuitenkin sellaisiksi, että jokaisen oli astuttava joko maan puolustajain tai sen kavaltaijain riviin.”⁶² Samansuuntainen ”joka ei ole meidän puolellamme, on meitä vastaan” -retoriikka levisi valkoisilla alueilla voimakkaasti. Yleisesti saatettiin katsoa karsaasti niitä, jotka eivät hanakasti olleet liittymässä suojeluskunnan toimin-

⁵⁸ ”Mitä ihminen kylvää, sitä hän myös niittää.” Gal 6:7.

⁵⁹ KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918).

⁶⁰ KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918).

⁶¹ KA VHKA C III 4, 569 (Evert Blomberg 2.5.1918).

⁶² KA VHKA C III 4 (Juho Niemi 16.12.1918).

taan. Vastuuttomuutena ja kavaluutenakin nähty puolueettomuushakuisuus ei yhteisön paineessa välttämättä käynyt päinsä.⁶³ Sotaretoriikassa oli tietty ero vapaaehtoisen ja kutsuntojen kautta sotaan lähteneen asevelvollisen välillä. Tuo ero näkyi jopa sankarivainajista puhuttaessa.⁶⁴ Vaikka vapaaehtoisuuden ihannointia tämän tutkimuksen lähdeaineistossa esiintyikin runsaasti, ei asevelvollisista kuitenkaan kirjoitettu halveksivaan sävyyn.

Myös Kaarlo Auliksen kertomuksessa vapaaehtoisina suojeluskuntatoimeen ryhtyneet olivat mallikansalaisia. Hänestä 24. ja 25. päivänä tammikuuta suoritetut aseriisuntaoperaatiot olivat näille nuorukaisille tilaisuus ”näyttää urhoollisuuttaan”. Hän kuvasi, kuinka sittemmin Värtsilän taistelu tuli monelle yllätyksenä. Pelastajille oltiin kiitollisia, mutta samalla pelättiin uutta kapinaa, joten ”rukoilemalla pyydettiin” vieraita suojeluskuntia jäämään. Värtsilän ”onnellisesti päättynyt taistelu” motivoikin hänen mukaansa paikallisia miehiä vapaaehtoisuuteen.⁶⁵ Suojeluskunta instituutio näyttäytyi pelastavana voimana, lähestulkoon taivaallisena sotajoukkona, jolla oli valta ja voima pyyhkäistä kapinoivat isänmaan viholliset maan päältä ja tuoda tasapaino ja rauha kuohuvaan maahan.

Rauha ei tullut kuitenkaan ilmaiseksi. Valkoisen Suomen sankaripaatos käänsi taisteluissa koituneet tappiot voitoksi. Taistelussa kaatuminen, vieläpä vapaaehtoisesti, oli ylistettävä teko. ”Kunnia jaloille pojille!”, antautui Kiihtelysvaaran pastori Juho Silvennoinenkin huudahtamaan.⁶⁶ Kaatuneet olivat sankareita, ja sellaisina heidät myös haudattiin. He olivat uhranneet itsensä isänmaansa ja läheistensä puolesta. Juha Poterin mukaan tuota uhria oli pappien puheissa verrattu jopa Kristuksen uhrautumiseen.⁶⁷ Tämän tulkinnan läpi katsottuna Kaarlo Auliksen heroismi saa kiinnostavan piirteen: ”Lyhyt oli Värtsilän taistelu, mutta maksoi se kuitenkin kallista veriuhrina”, hän jylisi.⁶⁸

Kun Juho Niemen kertomus kääntyi käsittelemään kaatuneita, hänkin tuntui suorastaan kumartavan. ”Katson ansaitsevani mainita kaatuneitten nimet”, pastori kirjoitti juhlalliseen sävyyn. Hän jatkoi kirjoittamalla muutaman sanan seitsetoistakesäisestä soturista, joka oli ”nuorin vapaussodan sankareistamme”. Niemi

⁶³ Manninen 1993b, 96–97; Partanen 2012, 59.

⁶⁴ Hoppu 2006, 122–123.

⁶⁵ KA VHKA C III 4, 572, 578 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

⁶⁶ KA VHKA C III 4, 584 (Juho Silvennoinen 28.12.1918).

⁶⁷ Hoppu 2006, 121–124; Poteri 2009, 304.

⁶⁸ KA VHKA C III 4, 576 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

nimitti tuota taistelijaa ”urheaksi lapseksi”.⁶⁹ Sotapropagandassa ja sodan päätyttyä nuoret sankarivainajat, käytännössä lapsisotilaat, saivat ihannoivaa huomiota osakseen.⁷⁰ Monisanaisesti kappalainen ylisti myös esimiehensä palkollista:

Niinikään kaatui kirkkoherran uskollinen palvelija Matti Haverinen, jolle haudalla hänen isäntänsä piti liikuttavan puheen kiittäen hänen erinomaista ahkeruuttaan, uskollisuuttaan ja velvollisuuden tuntoaan.⁷¹

Sankareita ylistettäessä työläistausta, köyhyyskin, muuttui hyveeksi. ”Kuten näkyy, olivat nämä kaikki köyhälistön nuorukaisia, jotka isänmaa Kesälahdelta vaati maan vapauden hinnaksi”, Niemi kirjoitti.

Kertomuksissa esiintyi jonkin verran mainintoja sankarihautajaisista. Näihin kuvauksiin upotettu sankaripaatos julisti pappien tulkintaa koko yhteisön isänmaallisista tunteista. Hautajaisia luonnehdittiin suuriksi ja juhlallisiksi tilaisuuksiksi. Ne olivat ”ylentäviä” ja ”liikutetuin mielin sekä pyhällä isänmaallisella innostuksella on niistä erottu”.⁷² Hautajaiskuvaukset jäivät kuitenkin yleensä ohuiksi. Sen sijaan rivejä uhrattiin kaikkien kaatuneiden luettelemiseen nimeltä ja ammatilta mainiten. Tosin niin vapaussodan historian komitea oli pyytänytkin tehdä.

Ragnar Wegeliuksen kertomuksen poikkeuksellinen pedanttisuus näkyi jälleen siinä analyttisyydessä, jolla hän eritteli hautajaisten kävijämäärien vähenemistä. Kun ensimmäiset sankarihautajaiset liikuttivat lähes koko pitäjää, viimeisissä oli läsnä vain omaisia ja ”virallisia edustajia”. Hänen mukaansa Kiteen isänmaallisuus laimeni viikkojen ja kuukausien kuluessa:

Isänmaallisuus oli ehken tilanteen esiin pakoittamaa, tai liekö sota vaatinut niin suuret uhrat, uhraukset ja voimat, että se meni yli sen, mitä oikeastaan olisi voinut odottaa? – Ehken petyttiin siinä, että oli odotettu toisenlaista vapautta, kuin mitä saatiin; ehken ”swabodaa”?⁷³

Lukuun ottamatta tätä pohdintaa Wegeliuksen kuvaus yleisistä isänmaallisista tunteista oli melko varauksetonta. Hän käytti usean liuskan kehuakseen paikallisia ponnisteluja valkoisen armeijan hyväksi. ”Perunavero” ja ”sukkavero” kannettiin, ja ilolla ne myös annettiin.

⁶⁹ KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918).

⁷⁰ Hästesko 1918, 1919a, 1919b; Ahto 1993, 336; Knapas 1993, 653.

⁷¹ KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918).

⁷² KA VHKA C III 4, 569 (Evert Blomberg 2.5.1918); C III 4, 577 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

⁷³ KA VHKA C III 4, 560 (Ragnar Wegelius 1919).

Korvausta perunoista luvattiin sille, ken ei voisi ilman maksua antaa. Harva rohkeni maksua anoa. Vieläpä monet olivat menneet naapuriin ostamaan puolestaan tarvittavan määrän, kun ei itseltään riittänyt perunoita annettavaksi; niin todenkannalta tuo ”vero” otettiin! Useita sukkaparia saatiin, jotka tietävästi olivat omistajansa ainoat!! ”Pojat niitä tarvitsevat, ja voinhan panna heiniä kenkään!” – Liikutettuina sellaisesta isänmaallisuudesta otimme lahjat vastaan.”⁷⁴

Wegeliuksen kuvauksesta päätellen kiteeläisten sotaponnistelut muodostuivat kansanliikkeeksi. Pari sivua myöhemmin hän vielä kirjoitti: ”Mielellään uhrattiin kalliin asian hyväksi: olihan isänmaa vapautettava ja oikeuden turva hankittava ja puolustettava.”⁷⁵

Toisia sota kosketti läheltä, mutta toisille traagiset tapahtumat jäivät etäisiksi tarinoiksi. Tuupovaaran pappilan suojissa katseltiin jossain muualla käytyä ja joidenkuiden toisten käymää sotaa kuin urheilutapahtumaa. Elvi Pispala kirjoitti:

Kuta suuremmat voitot olivat maassamme ovella, sitä jännittyneemmäksi kävi mieliala, sillä pitäjämme syrjäisestä asemasta huolimatta seurattiin suurtapauksia mitä innokkaammin. Kun sitten tulivat suurten voittojen viestit, juhlittiin ja riemuttiin isänmaallisen innon elähyttäminä. Näin ei paikkakuntamme joutunut olemaan ollenkaan tuollaisessa pelonalaisessa tietämättömyydessä – – , sillä valoisa toivo ja isänmaallinen innostus olivat aina etualalla.⁷⁶

c. Ympäristön tapahtumien merkitys

Yksi Suomen vapaussodan historian komitean vastaanottamien papiston kertomuksien toistuvista piirteistä oli kirjoittajien voimakas tietoisuus ympäristökuntien tapahtumien vaikutuksesta oman pitäjän kohtaloon. Tämä tietoisuus ilmeni arvioina, mitä olisi tapahtunut, jos punakaarteja ei olisi lyöty Värtsilässä. Vaihtoehtoisesti kertomuksissa esiintyi myös pohdintoja Joensuun venäläisen varuskunnan aseistariisumisen vaikutuksista. Yhteistä näille pohdinnoille oli ennen kaikkea se, että valkoisten pääsy niskan päälle näillä paikkakunnilla oli ehdottoman tärkeää turvallisuuden säilymisen kannalta.

Tuupovaaran pappilassa koululaistytty Elvi Pispala iloitsi sotavuonna oman pitäjänsä rauhallisuudesta, mutta tiesi, että ”muualla punaiset tekivät hirmutöitään”.⁷⁷ Myös monet muut tuupovaaralaiset ja ilomantsilaiset ilmaisivat olevansa

⁷⁴ KA VHKA C III 4, 556 (Ragnar Wegelius 1919).

⁷⁵ KA VHKA C III 4, 558 (Ragnar Wegelius 1919).

⁷⁶ KA VHKA C III 4, 504–505 (Erlanti Pispala 27.12.1918).

⁷⁷ KA VHKA C III 4, 503 (Erlanti Pispala 27.12.1918).

tyytyväisiä paikkakuntansa rauhallisuuteen ja jakoivat Elvin käsityksen jossain muualla olevasta ”punaisten hirmuvallasta”. Tieto kylläkin perustui pitkälti kuulopuheisiin.⁷⁸ Puskaradion kautta ja sanomalehtien sivuilla oli paikkakunnalle myös tullut tieto Värtsilän taistelusta. Elvi kirjoitti:

Jos punaiset olisivat meitä lähimpinä olevissa liikekeskuksissa kuten esim. Värtsilässä voittaneet, olisi meidän pitäjämme sosialisteja varmaankin liittynyt heihin, mutta kun paikkakuntamme työväki tuli tietämään, että punaiset ympäristössämme olivat nujerretut, eivät he omin voiminsa uskaltaneet ryhtyä mihinkään väkivaltaisiin tekoihin.⁷⁹

Tuupovaaran suojeluskunnan paikallispäälliköksi oli valittu ”jumaluusopin ylioppilas” Väinö Suominen, jonka Elvi mainitsi toimineen myös kotiopettajana pappilassa.⁸⁰ Todennäköisesti Suominen vaikutti Elvin käsityksiin ympäristön tapahtumista. On ilmeistä, että ilosanoma Värtsilän taistelun voitosta levisi kulovalkean tavoin niiden keskuudessa, joille tieto oli merkityksellinen.

Jukka Partasen mukaan työväestön aseellinen vastarinta typistyi Värtsilän taisteluun ja loppui sen myötä Pohjois-Karjalassa.⁸¹ Valkoisten voitto vahvisti valkoisia ja heikensi punaisia. Kiteen paimen Ragnar Wegelius näki vahvemman oikeuden raadollisuuden:

Kuten myöhemmin ilmeni, olisi kuitenkin suuri osa pitäjäläisistämme pelosta ja ”kunnioituksesta” voimakkaampaa kohtaan mennyt punaisten puolelle, jos ne olisivat voittaneet. Kun punaiset eivät kuitenkaan päässeet Kiteen rajojen yli, olivat kaikki – pariakymmentä lukuunottamatta – ”valkoisia”, jos kohta useimmat vain siksi, että valkoiset olivat isäntinä!⁸²

Spekulaatio voiton merkityksestä oli siis ilmeisen realistinen. Samaan tulokseen monen muun ohella pääsi myös Värtsilän yhteiskoulun johtaja ja pastori Kaarlo Aulis. Hänhän oli nähnyt pitäjän tilanteen kehittymisen nokkapokasta aina veriseen yhteenottoon asti. Hänen mukaansa Värtsilän taistelu ”vaikuttivat ratkaisevasti Karjalan turvallisuuden säilymiseen”.⁸³ Valtaosa kertomuksista, Auloksen oma mukaan luettuna, oli päivätty joulukuulle 1918, mutta Rääkkylän Evert Blomberg oli samaa mieltä jo yli puoli vuotta aiemmin. Hänen mukaansa Rääkkylässä oli ollut ”punaista

⁷⁸ Björn 2006, 143: Ilomantsin kunnalliskertomuskin vuodelta 1918 revitteli väkivaltaisilla ryöstöillä.

⁷⁹ KA VHKA C III 4, 503 (Erlanti Pispala 27.12.1918).

⁸⁰ KA VHKA C III 4, 503–504 (Erlanti Pispala 27.12.1918).

⁸¹ Partanen 2012, 53.

⁸² KA VHKA C III 4, 550 (Ragnar Wegelius 1919).

⁸³ KA VHKA C III 4, 570 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

mieltä ja kuohuntaa, joka valkoisten sotaonnen kääntyessä olisi voinut tulla hyvinkin vaaralliseksi”.⁸⁴ Blomberg tosin viittasi Värtsilän sijasta Joensuuhun, missä tammikuun lopulla riisuttiin venäläiset sotilaat aseista ja otettiin haltuun punaisten aselasti:

Jos valkoiset Joensuussa eivät olisi kerenneet ennen punaisia ottaa aseet ja valta käsiinsä olisi varmasti Rääkkylässä punainen hirmuvalta saanut ylivallan, sillä niin epäuskoisia ja hitaita oltiin valkoisten puolella toimimaan. Joensuun pelastuminen viimeisellä hetkellä, avasi vihdoinkin silmät myös Rääkkylässä.⁸⁵

Asesaaliista olikin iso apu ympäristön suojeluskunnille. Kaarlo Auliksen mukaan Sortavalan ja Joensuun ”riisuntamatkojen” ansiosta Värtsilän suojeluskunta sai kaipaamaansa aseistusta ja saattoi siten aloittaa julkisen toimintansa. Sittemmin suojeluskuntien yhteinen voitto Värtsilän taistelussa poiki paikallisen suojeluskunnan järjestymisen ”varsinaisiin muotoihinsa”. Menestys myös rohkaisi Auliksen mukaan ihmisiä liittymään suojeluskuntaan ja tukemaan sen toimintaa. Värtsilästä muodostuikin ympäristön vapaaehtoisille harjoittelu- ja kokoontumispaikka ennen lähtöä Karjalan rintamalle.⁸⁶

Vaikka sisällissodan varsinaiset suuret tapahtumat olivat Pohjois-Karjalassa harvinaisia ja mittasuhteiltaan vaatimattomampia kuin sodan päänäyttämöillä ja paikalliset konfliktit olivat lähinnä verbaalisia, kertomukset heijastelivat voimakasta yhteisöllisyyden kokemusta. Se, mitä naapurissa tai naapuripitäjässä tapahtui, vaikutti käsitykseen meneillään olevan kriisin valtakunnallisuudesta. Pohjois-Karjalan pitäjissä ei eletty vain omien paikallispoliittisten väentöjen kanssa, vaan oltiin myös selvillä ja huolissaan sodan abstraktimmasta puolesta. Tästä esimerkkinä oli seudun pappien maaliskuussa yhdessä tekemä spontaani päätös lähettää ympäristön seurakunnista pappi joksikin aikaa rintamalle sotilassielunhoitotehtäviin.⁸⁷ Rintamapappina toimisesta vapaussodan historian komitean vastaanottamissa papiston kertomuksissa on vain yksittäisiä mainintoja. Niissä vain ykskantaan todettiin nimeltä mainiten jonkun papin lähteneen työhön rintamalle. Sen sijaan kymmenen vuotta nuoremmissa Suojeluskuntain yliesikunnan aineistossa vastaukset käsittelivät pääosin rintamalla vietettyä aikaa.

⁸⁴ KA VHKA C III 4, 567 (Evert Blomberg 2.5.1918). Samaa mieltä oli myös Rääkkylän nimismies Arne Pirinen. C III 9, 91 (Arne Pirinen 30.11.1918).

⁸⁵ KA VHKA C III 4, 567–568 (Evert Blomberg 2.5.1918).

⁸⁶ KA VHKA C III 4, 573, 578 (Kaarlo Aulis 31.12.1918).

⁸⁷ Huhta 2010, 73–74.

IV ”HOMMASSA TÄÄLLÄKIN OLTIIIN” – NÄKYMIÄ PAPIN PAIKALTA

1. Papit vapaussodan historian komitean arkistoaineiston valossa

Ala-Karjalan pappeja, joiden kertomuksia esiintyi vain vapaussodan historian komitean arkistoaineistossa, oli kolme. Hei olivat Rääkkylän kirkkoherra Evert Blomberg, Kesälahden kappalainen Juho Niemi ja Kiteen virkaa toimittava kirkkoherra Ragnar Wegelius.

Sisällissodan muistelmansa jo toukokuun alussa 1918 kirjoittanut Frans Evert Blomberg oli syntynyt Jyväskylässä vuonna 1866 ja vihitty papiksi 26 vuotta myöhemmin. Hän sai tiettävästi ensituntumansa Rääkkylään ja sen asukkaisiin tullessaan paikkakunnalle pitäjänapulaiseksi vuonna 1898. Sittemmin hän opiskeli Berliinissä ja Greifswaldissa ja oli merimiespappina Englannissa ja New Yorkissa. Maailmaa nähneenä hän palasi Pohjois-Karjalaan ja haki Rääkkylästä kirkkoherran virkaa. Vuonna 1907 hänet valittiin, tosin toiselta vaalisijalta vastoin enemmistön tahtoa. Veroäyrien mukaan tapahtuneessa äänestyksessä Blomberg hävisi selvästi suurinta kannatusta nauttineelle ehdokkaalle. Pitäjässä liikkui puheita, että paikallisvaikuttajat olisivat lähettäneet ”rukouskirjeitä” tuomiokapituliin ja senaattiin, kun eivät äänestämällä saaneet tahtoaan läpi. Yhtä kaikki Blomberg valittiin virkaan keisarillisen senaatin päätöksellä. Jo alusta asti hän siis jakoi seurakuntalaisten mielipiteet. Kirkonkylässä ja oikeistolaisissa piireissä häntä kannatettiin, mutta syrjäkylillä vastustettiin. Ilmeisesti hänen voimakkaat mielipiteensä ja eräät toimensaakin kuumensivat tunteita Rääkkylässä.¹ Kirkkoherra onnistui aiheuttamaan eripuraa myös vuonna 1918 toimittaessaan Kiteen kirkkoherran vaalia, josta tehtiin valitus tuomiokapitulille. Valittajien mielestä sen toimittaja esitti kysymyksensä vaalia edeltäneenä kysymyspäivänä liian nopeasti, ja seurakuntalaiset eivät siten ehtineet esittää toivomaansa neljättä vaalisaarnaajaa.²

Evert Blombergin voimakas persoona välittyi myös hänen kertomuksestaan. Hän kuvaili tuohtuneena, kuinka punaisten kokoama kansalaiskokous oli omavaltaisesti erottanut hänet tehtävästään. Hän ei kuitenkaan tyytynyt kokouksen päätökseen, vaan toimi aktiivisesti virassaan. Helmikuisena päivänä vuonna 1918 hän oli pitämässä kinkereitä eräässä punaiseksi tunnetussa talossa. Hänen mukaansa

¹ Colliander 1918, 440; Rouvinen www.

² Karttunen 1951, 90.

paikalla oli paljon väkeä ja ”tuntui jännittävältä”. Samana päivänä alkoi valkoisten ”puhdistustyö” Rääkkylässä, joten seuraavana päivänä kinkereillä jo ”toinen henki vallitsi” ja hän saattoi ”puhua vapaasti kovia sanoja”.³ Vaikka Blomberg esiintyi valkoisen aatteen puolestapuhujana, hänen ei kuitenkaan mainita kuuluneen aktiivijäsenenä suojeluskuntaan.

Juho Edvard Niemi oli syntynyt vuonna 1878 ja toimi Kesälahden kappalaisena kolmetoista vuotta (1910–1923). Ainakin paikkakunnalla viettämänsä ajan hän pysyi naimattomana.⁴ Tästä poikamieskappalaisesta lähteet vaikeavat, eikä hän omassa kertomuksessaankaan, vaikka se olikin runollinen ja taiten kirjoitettu, kertonut juuri mitään omasta toiminnastaan sotatekeväänä 1918. Sen hän kuitenkin antoi ymmärtää, että oli ollut mukana rekrytoimassa vapaaehtoisia rintamalle ja kirkkoherran kanssa ”koitti Jumalan sanalla valaista tilannetta”. Omasta osuudestaan hän vaikenä, mutta muutamassa kohdassa nosti kyllä esille kirkkoherra Matti Merivirran toiminnan.⁵

Kiteen kirkkoherran Josef Holmströmin kuoltua pitkällisen sairastelun jälkeen helmikuussa 1917 armovuoden saarnaajaksi ja virkaa toimittavaksi kirkkoherraksi asetettiin vasta vuoden alussa papiksi vihitty ja paikkakunnalle pitäjänapulaiseksi tullut Ragnar Gabriel Wegelius (s. 1894).⁶ Wegeliuksen vaiheista tiedetään jonkin verran ja hänen kertomuksensakin antaa tietoa hänen toimistaan sisällissodan aikana.

Wegeliuksen kertoman mukaan apteekkari S. H. Knifsund kokosi ympärilleen ”jo ennen Värtsilän taistelua” Kiteen suojeluskunnan esikunnan, johon Wegelius itse kuului apteekkarin, nimismiehen, opettajan ja kauppiaan lisäksi. Mukana olivat siis pitäjän vaikutusvaltaisimmat miehet. Wegeliuksen mukaan koko esikunta teki työtä aatteensa levittämiseksi. Epävirallinen esikunta virallistettiin Sortavalan keskuskesikunnan edustajan johtamassa kokouksessa 26. päivänä helmikuuta. Pastori Wegelius valittiin aluepäällikön apulaiseksi. Hän mainitsi ohimennen lähteneensä rintamalle 1.4. ja tilalleen valitun maanviljelijä N. Mattilan. Ennen rintamalle lähtöään Wegelius oli mukana kutsuntalautakunnassa ja muutenkin kutsuntojen järjestelyissä. Pieni ylpeyden häivä äänessään hän kuvasi, kuinka valtava

³ KA VHKA C III 4, 567–568 (Evert Blomberg 2.5.1918).

⁴ Tammela 1968, 80.

⁵ KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918).

⁶ Karttunen 1951, 90; Huhta 2010, 189.

urakka hoidettiin nopeasti ja tehokkaasti. Wegelius luonnehti ja kuvaili monisanaisesti sankarihautajaisia, muttei ilmaissut, oliko ollut itse siunaamassa vainajia. Hänen kertomukseensa sisältyneen listan mukaan oikeastaan kaikki Kiteen kaatuneet saivat surmansa vasta huhtikuun aikana Wegeliuksen ollessa rintamalla.⁷

Vuoden verran papintyössä ollut nuori Wegelius todellakin lähti rintamalle, vieläpä vapaaehtoisena. Sotilassielunhoitoa keskenään järjestäneet Karjalan rovastikuntien papit olivat anoneet Savonlinnan tuomiokapitulilta virkavapauden ja tukirahat kahdelle vapaaehtoiselle Karjalan rintamalle lähteneelle papille. Wegelius sai virkavapauden ja 300 markkaa tukea matkaa varten. Toisena vapaaehtoisena rintamalle lähti Juuso Taipale Sortavalasta. Antreassa rintamasielunhoidosta siihen asti vastannut Robert Immonen määräsi Wegeliuksen papiksi toiseen jääkärirykmenttiin. Esikunnassa hänet opittiin tuntemaan pedanttina ja säännöllisenä raportojana.⁸ Tutkimuksen kannalta on sääli, ettei Wegelius tässä kertomuksessaan kuvaillut rintama-aikojaan millään tavalla.

2. Papit Suojeluskuntain yliesikunnan arkistoaineiston valossa

Tutkimuksessani esiintyvistä papeista kahdella, Kesälahden kirkkoherralla Matti Merivirralla ja Värtsilän kirkkoherran virkaa toimittavalla Julius Karstenilla, ei ollut omaa kertomusta vapaussodan historian komitean aineistossa. He olivat oman seurakuntansa vakiintuneita ja kiireisiä paimenia ja olivat delegoineet kertomuksen laatimisen alaisilleen Juho Niemelle ja Kaarlo Aulikselle. Sen sijaan Merivirta ja Karsten vastasivat vuosina 1928 ja 1929 Hannes Mustakallion suojeluskuntahistoriaa varten laatimaan kysymyssarjaan. Tässä kertomuksessaan Merivirta kertoi kokemuksistaan Karjalan rintamalla, kun taas Karsten Auliksen tavoin viipyi Värtsilän taistelussa.

Matti Merivirta (s. 1866) oli Kesälahden pitkäaikainen kirkkoherra. Seurakuntaan tullessaan hänellä oli takanaan pitkä työkokemus useista seurakunnista. Olipa hänet valittu eduskuntaankin vuonna 1907 kristillisen työväenliikkeen edustajana. Kesälahdella hän toimi virassaan vuodesta 1910 alkaen 34 vuotta.⁹

⁷ KA VHKA C III 4, 552–555, 558–560 (Ragnar Wegelius 1919).

⁸ Huhta 2010, 73–75, 116.

⁹ Tammela 1968, 72; Mustakallio 1983, 343.

Oman kappalaisensa Juho Niemen todistuksen mukaan Merivirta oli asialleen omistautunut kirkon ja aatteen mies. Kotirintamalla kirkkoherra ”puhui erittäin voimallisesti rohkaisten pelkureita ja epäröiviä”.¹⁰ Väkevistä isänmaallisuudestaan huolimatta Merivirta ei omien sanojensa mukaan ollut ennen sotaa ollut mukana suojeluskunnan toiminnassa. Sodan aikana hän piti puheen asevelvollisten lähtöjuhlassa ja toimitti neljät hautajaiset.¹¹ Näistä tilaisuuksista Niemi mainitsi pappilan palkollisen siunaamisen, jonka yhteydessä kirkkoherra ”piti liikuttavan puheen” ylistäen kaatuneen työntekijänsä ahkeruutta.¹²

Karjalan pappien rintamakutsu saapui myös Kesälahdelle. Robert Immosen kirjeen innoittamana Merivirta kertoi kokeneensa velvollisuudekseen lähteä rintamalle. Hän oli kaksi viikkoa ”omalla luvalla” Imatralla tarkoituksenaan ”palvelella Herraa ja isänmaata sotilaiden sielujen pelastukseksi”.¹³ Väkevät ilmaukset olivat Kesälahdella ilmeisesti trendinä, sillä myös kappalainen totesi kirkkoherran olleen ”sotapappina sanan miekalla taistelemassa”.¹⁴

Vielä rovasti Merivirtaakin pitkäaikaisempi seurakuntansa kaitsija oli ahvenanmaalaissyntyinen Julius Karsten. Hän oli syntynyt vuonna 1851 ja aloitti työnsä Värtsilän tehtaansaarnaajana vuonna 1878. Värtsilän seurakunnan itsenäistyttyä vuonna 1909 Karsten itseoikeutetusti hoiti koko ajan avoinna ollutta kirkkoherran virkaa aina kuolemaansa, vuoteen 1938 asti. Hän ehti olla Värtsilän sielunpaimenena täydet kuusikymmentä vuotta.¹⁵ Julius Karsten tunnettiin persoonallisena, viimeiseen asti liikkuvana ja notkeana vanhuksena, joka nuukuudestaan huolimatta kannatti aineellisestikin kuntalaisten järjestötoimintaa. Hänen sydäntään lähellä olivat nuorisoseuratyö, urheilu sekä lotta- ja suojeluskuntatyö.¹⁶

Vuodelta 1929 olevassa kertomuksessaan Julius Karsten muisteli lähinnä Värtsilän taistelun pääpiirteitä. Hänen kertomuksensa ei juurikaan poikennut Värtsilän yhteiskoulun johtajan Kaarlo Auliksen vuosikymmen aiemmin esittämästä kuvauksesta. Oman ilmoituksensa mukaan Karsten oli tekemisissä yhteiskoulun tiloihin vangittujen punaisten kanssa ja kävi sielunhoidollisia keskusteluja heidän kanssaan. Hän vieläpä puhui eräiden vankien puolesta, joiden hän katsoi

¹⁰ KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918).

¹¹ KA SKY Ha 26 (Matti Merivirta 29.12.1928).

¹² KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918).

¹³ KA SKY Ha 26 (Matti Merivirta 29.12.1928).

¹⁴ KA VHKA C III 16 (Juho Niemi 16.12.1918).

¹⁵ Lintunen (toim.) 2002, 1, 7.

¹⁶ Martikainen (toim.) 2012, 99, 102–104.

olevan syyttömänä odottamassa tutkintaa. Karstenin kertoman mukaan hän itse välttyi täpärästi samalta kohtalolta, joka oli sisällissodan aikana kymmenellä muulla papilla. Juuri ennen Värtsilän taistelun puhkeamista punaiset vangitsivat kauppias Matti Bambergin ja kuljettivat hänet työväentalolle kirkkoherran mukaan kuolemantuomiota odottamaan. Kuin sattuman kautta Joensuun suojeluskuntalaiset olivat juuri samaan aikaan ketjussa lähestymässä työväentaloa ja keskeyttivät käynnistyneen vangitsemisoperaation. Karstenin kertoman mukaan hän sai sittemmin kuulla kuolinvuoteellaan makaavalta mieheltä, että tämä oli ehdottanut punaisille kirkkoherran vangitsemista ja surmaamista. Ilmeisesti heillä ei olisi ollut erityistä syytä veriteolle, mutta Karsten itse oli varma aikeen vakavuudesta.¹⁷ Näillä näkymin emme tiedä, oliko Karstenille todella varattu surkea loppu. Ainakin hän halusi nostaa tapauksen kertomuksessaan esille. On kuitenkin selvää, ettei hän ollut sodan aikana ainoa uhkauksia kuullut.

3. Leikkauspisteessä kahden arkiston aineistot

a. Juho Silvennoinen

Sisällissodan aikana nuori, vuonna 1890 syntynyt pastori Juho (myös Johannes) Silvennoinen toimi Kiihtelysvaaran seurakunnassa ylimääräisenä pappina kevääseen 1919 saakka. Hän oli saanut pappisvihkimyksen vuonna 1915 ja suorittanut pastoraalitutkinnon joulukuussa 1917. Kirjoittaessaan oman kertomuksensa vapaussodan historian komitealle joulukuussa 1918 hän oli vielä Kiihtelysvaarassa, mutta Mustakallion kysymyssarjaan vuonna 1929 vastatessaan hän oli kirkkoherrana Suomenniemellä ja muisteli Kiihtelysvaaran aikojaan.¹⁸ Yhteistä näille kertomuksille oli ilmeinen pyrkimys todistella, että vaikka Kiihtelysvaara oli syrjässä, ”hommassa oltiin täälläkin”. Tosin nuoren papin rempseän korskea puheenparsi oli saanut monipolvisia ja kankeuteen asti juhlallisia piirteitä. Kuten tyypillistä tämä uudempi kertomus oli luonteeltaan omakohtaisempi ja sisälsi ajan kultaamia muistoja.

Vastauksessaan Mustakallion kysymyssarjaan Silvennoinen kertoi katso-neensa velvollisuudekseen vastata kyselyyn, vaikkei hän seurakuntatyön vuoksi

¹⁷ KA SKY Ha 26 Papiston kertomukset (Julius KarsténKarsten 24.1.1929).

¹⁸ Godenhjelm 1927, 244.

”sanottavammin ottanut osaa tapahtumien kulkuun”. Tärkeäksi hän silti katsoi oman osuutensa. Hänen mukaansa monet nuorukaiset olivat tulleet kysymään nuorelta papilta neuvoa siitä, sopiko tarttua aseisiin. ”Luonnollisesti silloin kehoitin rohkeasti käymään taisteluun oikeuden ja vapauden puolesta”, hän kirjoitti. Silvennoinen koki, että papin mielipiteellä oli suuri merkitys: ”Valoisin katsein muistan monen nuoren miehen luotani lähteneen, jättäen elämänsä Jumalan käteen.” Pappina hänen tehtäväkuvaansa kuuluikin useita sankarihautauksia Kiihtelysvaarassa. Pastori kertoi myös kerran olleensa synnyinpitäjässään Sortavalassa siunaamassa 23 kaatunutta ”urhoa” haudan lepoon, joukossa hänen oma veljensä. Silvennoinen halusi korostaa, että paikalla oli ollut monituhatlukuinen yleisö.¹⁹

b. Kaarlo Aulis

Vuonna 1910 Kaarlo Aulis, 24-vuotias tuore filosofian maisteri, tuli Värtsilään yhteiskoulun johtajaksi. Hän opetti oppilailleen historiaa ja uskontoa. Työnsä ohessa maisteri Kaarlo Aulis sivisti myös itseään pedagogisesti ja teologisesti. Viimein tammikuussa 1917 hän saikin pappisvihkimyksen, jolloin hän saattoi toimia papiston apulaisena vastaitseenäistyneessä seurakunnassa.²⁰ Hänen joulukuussa 1918 32-vuotiaana kirjoittamansa vapaussotakertomus oli lähinnä Värtsilän taistelun tapahtumakuvaus. Henkilökohtaisella tasolla se jäi etäiseksi, eikä sen kaiketi tarvinnutkaan muunlainen olla. Siksi tämän tutkimuksen kannalta on kiinnostavaa, että hänen keväällä 1929 laatimansa kertomus oli niinkin omakohtainen ja paljasti hänestä henkilönä uusia näkökulmia.

Omien sanojensa mukaan Aulis ei ollut ollut mukana jääkäriiliikkeessä tai muussa aktivistisessa toiminnassa, mutta siitä huolimatta hän joutui keväällä 1916 santarmien kuulusteltavaksi entisen oppilaansa ilmiannosta. Papin roolinsa kautta hän puhui usein sotaan lähteville kirkossa ja sankarihautajaisissa. Hän oli lisäksi puhumassa Värtsilän asukkaiden puolesta, kun Joensuussa haudattiin Värtsilän taistelussa kaatuneet pohjoiskarjalaiset. Paitsi virallisissa yhteyksissä myös yksityishenkilönä Kaarlo Aulis oli eittämättä aatteen mies. Hän huolestui nuorison

¹⁹ KA SKY Ha 26 Papiston kertomukset (Juho Silvennoinen 9.1.1929).

²⁰ Godenhjelm 1944, 146; Martikainen (toim.) 2012, 121–122.

asenteista ja oli siksi helmi- ja maaliskuun vaihteessa ympäristökunnissa rekrytointimatalla. Aulis tunsu turhautumista, kun ”istuttiin kotona 4-5 miestä talossa” eikä lähdetty rintamalle. Hänen oman käsityksensä mukaan hänen retkillään olikin toivottua tulosta.²¹ Värtsilän seurakunnan sielunpaimenen Julius Karstenin mukaan hän itse keskusteli yhteiskoulun tiloihin koottujen vangittujen ja kuulusteltavien henkilöiden kanssa,²² joten on mahdollista, että myös Kaarlo Aulis olisi ollut samalla asialla.

Kun Robert Immosen kutsu tavoitti Auloksen, tämä pienen perheen isä päätti lähteä rintamalle. Kun koulukin oli sodan vuoksi suljettu, hän oli vapaa matkustamaan. Toimensa hän aloitti Antreassa, mutta sai pian siirron Karjalan armeijakunnan ensimmäisen rykmentin papiksi. Rintamalla pastori joutui kohtaamaan sodan karun todellisuuden. Hänen tehtävänä oli muun muassa valmistaa teloitustuomion saaneita punavankeja kuolemaan. Aulis kirjoitti, kuinka ”useampi murtui kuoleman edessä ja katui syntejään”. Hän koki erilaisten ihmiskohtaloiden kautta ”miten joutuin sodassa muutos tulee”. Häntä kauhistuttivat erityisesti sodan jäljet ja taistelun jälkeinen ”kuoleman hiljaisuus”. Itseään pysäyttäneenä kokemuksena Aulis kertoi, kuinka hän matkatessaan tuhotun ja hiljaisen kylän läpi kuuli kauniin naisäänen laulavan: ”Täällä pohjantähden alla on nyt kotimaani, mutta tähtein tuolla puolen toisen kodin saamme”. Ilmeisestikin sodasta vaikuttuneena hän puhui Terijoella valkoisten voiton jo ratkettua omien sanojensa mukaan ”tulevaisuutta silmäläpitiäen” sopuun, rakkauteen ja yhteistyöhön kannustaen. Kaarlo Aulis palveli rintamalla noin kuukauden päivät, minkä jälkeen hän siirtyi rykmenttinsä mukana Joensuuun. Siellä hän työskenteli vielä kesän ajan.²³

Vahvasta aatteellisuudestaan huolimatta Kaarlo Aulis ei ollut sotaisa mies. Hän kertoi palvelleensa ilman asetta eikä tulilinjalla työskentely tullut kysymykseenkään. Näistä kertovat virkkeet oli kertomuksesta alleviivattu punakynällä ja merkitty perään kysymysmerkillä.²⁴ Kertomusten vastaanottaja kenttäpappi Hannes Mustakallio taas oli palkittu sotasankari.²⁵ Ehkäpä hän mielessään ihmetteli Auloksen vaaroja välttelevää asennetta. Vihjeet viittaavat myös siihen, ettei Aulis ollut osallistunut Värtsilässäkään helmikuun alussa itse taistelutoimiin.

²¹ KA SKY Ha 26 Papiston kertomukset (Kaarlo Aulis 22.5.1929).

²² KA SKY Ha 26 Papiston kertomukset (Julius KarsténKarsten 24.1.1929).

²³ KA VHKA SKY Ha 26 Papiston kertomukset (Kaarlo Aulis 22.5.1929); Huhta 2010, 179.

²⁴ KA VHKA SKY Ha 26 Papiston kertomukset (Kaarlo Aulis 22.5.1929).

²⁵ Keskisarja 2013, 346–347.

c. Robert Immonen

Rääkkylän pitäjänapulaiseksi tuli elokuussa 1915 kontiolahtelaissyntyinen 34-vuotias pastori Robert Immonen. Hän toimi tässä tehtävässä 18 vuotta ennen kuin siirtyi vuonna 1933 kappalaiseksi Liperiin. Kauan Immonen ei ehtinyt tätä tointa hoitaa, sillä hänen päivänsä tulivat täyteen 58 vuoden iässä vuonna 1939. Ainakin Rääkkylässä häntä muistettiin ristiriitaisin tuntein. Ilmeisesti hänen persoonansa voimakkuus jakoi mielipiteitä pitäjällä. Eräät tunsivat hänet vääryyden vastustajana: hän muun muassa paljasti osuuskassojen ”hyvinverhotun koronkiskomisen”. Toisaalta hän sai aktiivisesta suojeluskuntatoiminnastaan moitteita varsinkin pitäjän ”vasemmistolaisenemmistöltä”.²⁶

Historiankirjoitus muistaa Robert Immosen ennen kaikkea rintamapappeuden pioneerina. Immonen oli ensimmäinen pappi Karjalan rintamalla. Muistelmiensa mukaan hän kannustaessaan miehiä vapaaehtoisiksi rintamalle tunki pistoksen omassa sydämessään. ”Sisällinen pakko” kutsui häntä työhön rintamalle. Esiemies kirkkoherra Evert Blomberg lupasi hoitaa Immosen puolesta hänen työnsä, ja naapuri lupasi pitää huolen hänen perheestään, mikäli pastori ”sotaan sortuisi”. Suurin työ oli Immosen mukaan taivutella vastahakoinen vaimo päästämään mies rintamalle. Helmikuun 19. päivänä hän sitten itsekin raskain sydämin jätti itkevän perheensä ja suuntasi Joensuuhun, mistä hän seuraavana päivänä jatkoi edelleen kohti itää. Myöhemmin pastoria alkoi huolettaa tuomiokapitulin suhtautuminen, mutta huoli väistyi, kun piispa Colliander kertoi vain olevansa iloinen Immosen päätöksestä.²⁷

Rintama-ajostaan Immonen halusi myös itse jättää tietoa jälkipolville. Vapaussodan historian komitealle Immonen lähetti todennäköisesti pian sodan jälkeen henkilökohtaisiin kokemuksiin perustuvan kertomuksen, jolla oli otsikko *Sotilaspastorin muistelmia*. Tuo 14-sivuinen käsikirjoitus oli oikeastaan kokoelma yksittäisiä tapauksia ja kohtaamisia rintamalla. Kertomus oli läpeensä vahvan kristillis-isänmaallisen päätöksen sävyttämä. Tapauskertomuksissa Immonen kuvaili kohtaamiaan ihmisiä ja keskusteluja heidän kanssaan. Kertomuksissa esiintyneet

²⁶ Haikarinen 1934, 46-47.

²⁷ KA Pk 642, 1-3 (Robert Immonen 1929); Huhta 2010, 75.

ihmiset olivat esikuvallisia korkean moraalin kristittyjä, kuten iäkäs vapaaehtoinen, joka lähti rintamalle, kun nuoremmista ei siihen ollut, tai pieni tyttö, joka rukoili joka päivä rintamalla olevan isänsä puolesta.²⁸

Toisaalta tekstissä näkyi pastorin sodan raaistama ja turruttama huumorintaju. Esimerkkinä rintamahuumorista Immonen kertoi anekdootin haudankaivajista. Ratsastaessaan Raudun liepeillä kovan taistelun jälkeen hän oli nähnyt ryhmän miehiä peittämässä kaatuneita punaisia ja venäläisiä pitkiin joukkohautoihin. Kaksi pitkää hautaa oli jo luotu umpeen ja kolmanteen oltiin laskemassa ruumiita. Pysäytettyään ratsunsa hän kyseli hautaajilta, paljonko ruumiita oli. Kun vastaukseksi tuli, että parasta aikaa oltiin laskemassa hautaan 596:tta vainajaa ja metsässä oli kuolleita vielä viljalti, Immonen ymmärsi, että ”ryssä oli saanut kuuman löylyn”. Hautausryhmä oli rankkaa työtä helpottaakseen jakanut tehtävät ja nimennyt ne hirtteisesti: ”nostajat ja heittäjät, oikasijat ja peittäjät”. Ensimmäiset nostivat ruumiin metsästä haudan reunalle, mistä seuraavat heittivät sen hautaan. Haudan pohjalla oli mies oikaisemassa ruumiin suoraksi, jotta se voitiin peittää maalla. Immonen kirjoitti:

Tuohon hautaan putosi eräs ryssävainaja istualleen. Silloin ”oikasija” käy Iivanaa jalokoihin kiinni, vetää hänet suoraksi ja sanoo: ”Käyhän pitkällesi, sillä siinä tulee aika liian pitkäksi istumalla.”²⁹

Robert Immosen Hannes Mustakalliolle vuonna 1929 lähettämä kertomus oli aiemman kertomuksen myöhempi päivitys. Immonen oli ilmiselvästi halunnut kirjoittaa sellaisen kertomuksen, josta voisi hyötyä rahallisesti. Näin hän ainakin antoi ymmärtää kertomuksen saatekirjeessä.³⁰ Uusi kertomus oli kymmenien sivujen pituinen yhtenäinen kertomus rintamalle lähdöstä pitkälle kevääseen saakka. Sen kieli-asi oli siistiytynyt ja edellisenlaiset jopa karkeat kertomukset puuttuivat. Sen sijaan vanhassakin versiossa olleet ylevät peruskertomukset olivat säilyneet uudessa tekstissä. Immonen otti myös kantaa häntä ärsyttäneisiin sodanaikaisiin tapahtumiin kotirintamalla ja lehdistössä.³¹ Tämä kertomus saatekirjettä lukuun ottamatta on kuitenkin sittemmin siirretty Suojeluskuntain yliesikunnan arkistosta Kansallisarkiston Pikkukokoelmiin.

²⁸ KA VHKA C III 23 (Robert Immonen todennäköisesti 1918–1919).

²⁹ KA VHKA C III 23, 10 (Robert Immonen todennäköisesti 1918–1919).

³⁰ KA SKY Ha 26 (Robert Immonen Hannes Mustakalliolle 21.3.1929).

³¹ KA Pk 642 (Robert Immonen 1929).

Tässä myöhemmässä muistelmassaan Robert Immonen palasi sodan aikaiseen sanomalehtipolemiikkiinsa³². Polemiikin ydin oli Rääkkylän miesten osallistuminen – tai osallistumattomuus – sisällissotaan. Rintamapappina palvellut Immonen näki Karjalan rintaman osin heikonkin tilanteen ja oli huolissaan rintaman murtumisesta. Hän kirjoitti Karjalan Sanomiin tunteisiin vetoavan ”Avoimen kirjeen Pohjois-Karjalan kansalle”. Hän kertoi eteläkarjalaisten olevan hommassa lähes viimeistä miestä myöten ja vetosi pohjoiskarjalaisiin heimoveljiin, jotta nämä kiirehtisivät rintamalle ajamaan isänmaan asiaa. Hän moitti erityisesti omaa 7 000 hengen seurakuntaansa, josta ei hänen lisäksi ollut rintamalla kuin yksi opettaja. Lehtikirjoitus poiki pastori Aukusti Oravalan kirjoittaman tulisen Immosta myötälle ja Rääkkylää ivanneen vastineen. Joensuun lyseon rehtori K. A. Wegelius otti taas asiakseen puolustaa Rääkkylää ja mielikuvaa uljaasta Karjalan kansasta Immosen syyttävää sormeja vastaan. Keskustelua käytiin lehtien sivuilla vielä kevään ajan. Vielä vuonna 1929 Immonen piti näkökantansa oikeutettuna ja Rääkkylän aktiivisuutta surkeana. Hän näytti pitävän viittäkymmentä osallistujaa, seitsemää kaatunutta ja yhtä murhattua pienehkönä hintana vapaudesta ja laski tappioiden olleen 0,7 % kunnan väestöstä.³³

Rääkkylän tapahtumista oman kertomuksensa kirjoitti seurakunnan kirkkoherra Evert Blomberg jo toukokuussa 1918. Hänen selvityksensä poikkesi Immosen versiosta, kun hän kirjoitti:

Seurakunnan pitäjän apulainen Robert Immonen läksi 20/2 1918 Karjalan armeijan sotapapiksi. Eräitä oli jo silloin rintamalla taistelemassa ja pian sitten toinen joukkue toisensa perästä sinne ensin vapaaehtoisina ja pian sitten kutsunnan kautta lähetettiin. – – Tähän asti on rintamalla vapaaehtoisina lähtenyt 52 ja kutsunnan kautta 216, suojeluskuntiin on kuulunut 250 ja kaatunut on 11.³⁴

Robert Immonen ei ilmeisesti tiennyt tai halunnut mainita kutsunnoista lähteneistä mitään. Hänelle sotaan osallistuminen oli vahvasti vapaaehtoisuuteen perustuva sydämen asia. Vahvaa kutsumusta kokenut ja kulunsa itse maksanut Immonen piti vasta rintamalle saapuneen nuoren pastori Juuso Taipaleen viatonta palkan kyselyä

³² Ks. Hinkkanen 2009, 74–77; ks. Huhta 2010, 70–71.

³³ KA Pk 642, 31–45 (Robert Immonen 1929).

³⁴ KA VHKA C III 4, 568 (Evert Blomberg 2.5.1918). Nimismies Aarne Pirisen (C III 9, 28 (; Aarne Pirinen 30.11.1918))) mukaan vuoden 1918 loppuun mennessä kaatuneita oli kaikkiaan 14. Ks. myös Partanen (2012, 136), jonka mukaan suojeluskunnan jäseniä Rääkkylässä oli 44.

tahdittomana. Immosen kirkollisen työn apulainen lehtori B. A. Boxström suorastaan pöyristyi ja piti moista rahanahneutta häpeällisenä.³⁵

Rääkkylän ja joidenkin ympäristökuntien, kuten Tohmajärven ja Kiihtelysvaaran kutsuntakurorit vetäytyivät Karjalan kunnalle ja korpiin. Karkureiden voimien yhtymistä pelkäävät suojeluskuntalaiset tekivät tästä ilmoituksen, minkä johdosta Mannerheim lähetti Rääkkylään sata kivääriä ja kuusitoistatuhatta patruunaa. Nimismies Aarne Pirisen kertoman mukaan näillä eväillä ”parveileminen ehkäistiin, karkurit pidätettiin ja kaikenlainen kurittomuus pitäjässä lakkasi”.³⁶

Asekysymyksessä pastori Immosella oli oma vahva näkemyksensä. Muistelmissaan hän suorastaan sydämistyneenä suomi kiistakumppaniaan rehtori Wegeliusta resurssien tuhlaailusta ja omien etujensa ajamisesta:

Vuonna 1918 saatiin Rääkkylän suojeluskunnalle aseistus merkillisellä tavalla. Rehtori Wegelius, jolla on maatila Rääkkylän Oravilahdella, on saatu aseita anomaan suoraan Ylipäällikkö Mannerheimin päämasata [päämajasta]. Ja vaikka silloin rintamalla oli huutava puute aseista, on ritarillinen ylipäällikkömme auliisti lähettänyt Rääkkylään 100 kivääriä, ja 16 laatikkoa ammuksia. Näille kivä[ä]reille on saatu kantajat vaan kuudellekymmenelle (60) kappaleelle, ja 40 kivääriä on aluksi säilytetty [useita yhdysviivoja] varastuhuoneessa varusmiesten silmälläpidon alaisena, kunnes ne maaliskuun 30 päivän jälkeen ovat lähetetyt Joensuun piiriesikunnan käytettäväksi – – .³⁷

Nimismies Aarne Pirisen selvityksestä ilmeni, että Rääkkylässä oltiin kyllä selvillä vapaaehtoisten tarpeesta Karjalan rintamalla, mutta yhtä aikaa oli järjestettävä suojeluskunta ja puhdistettava paikkakunta punaisista.³⁸ Paikallistasolla Rääkkylän suojeluskuntalaiset näkivät kotirintaman järjestyksen ylläpitämisen elintärkeänä tehtävänä. Robert Immonen taas ymmärrettävästi näki asianlaidan omalta kannaltaan. Hänen arvionsa Rääkkylän punaisesta ilmapiiristä pitivät mahdollisesti paikkansa, mutta lopputuloksen kannalta hänen moitteensa näyttäytyivät varsin runsaina. Ehkä päämajassa Mannerheimilla oli laajempi käsitys kokonaisuudesta kuin kellään edellä mainituista paikallisvaikuttajista. Päämajasta tuskin olisi tiukassa tilanteessa turhaan lähetetty sataa kivääriä linjojen takaiseen järjestyksenpitoon. Vaikka Karjalan rintama olikin lujilla, Immosen huoleen rintaman kestävyydestä epäilemättä vaikuttivat hänen henkilökohtaiset tunteensa, kun eteläkarjalaisia näytti olevan enemmän kuin kotoisia pohjoiskarjalaisia. Tämä epäsuhta oli kuitenkin

³⁵ KA Pk 642, 1–2, 22–28.

³⁶ KA VHKA C III 9, 88–94 (Aarne Pirinen 30.11.1918).

³⁷ KA Pk 642, 44 (Robert Immonen 1929).

³⁸ KA VHKA C III 9, 88–94 (Aarne Pirinen 31.11.1918).

luonnollinen ottaen huomioon, että rintamalinja uhkasi fyysisesti konkreettisemmin Etelä-Karjalaa kuin huomattavasti rauhallisempaa Pohjois-Karjalaa.

V TUTKIMUSTULOKSET

Tämän tutkimuksen tehtävänä oli selvittää, miten Ala-Karjalan rovastikunnan papit jälkeenpäin tulkitsivat päättynyttä Suomen sisällissotaa. Tätä tutkimusta aloittaessani syksyllä 2013 oli ehdottomasti liian myöhäistä itse haastatella sisällissodan nähneitä 1800-luvulla syntyneitä pappeja. Siksi oli kannaltani antoisaa, että myös heidän aikalaisensa olivat kiinnostuneita heidän ajatuksistaan ja vieläpä keräsivät ja tallettivat kirjoitettua dataa. Alkuperäiset haastattelijat esittivät papeille omat kysymyksensä. Ensin kysyivät Suomen vapaussodan historian komitean valkoupseerit syksyllä 1918. Toinen kysyvällä mielellä ollut taho oli Suojeluskuntain yliesikunnan valistusosaston valtuuttama kenttäpappi ja veteraani Hannes Mustakallio, joka aloitti vuonna 1927 suojeluskuntahistorian valmistelut. Heidän kysymyksiinsä ja intresseihinsä papit vastasivat – tai olivat vastaamatta. Näitä vastauksia käytin oman tulkintani muodostamiseen. Tulkitsin vapaussodan historian komitean ja Hannes Mustakallion vastaanottamaa Ala-Karjalan rovastikunnan pappien tulkintaa Suomen sisällissodasta. Tutkimuksessani oli siis lähdettävä liikkeelle tämän datan analysoinnista ja rajauksesta. Sille oli esitettävä kysymyksiä, mutta ennen kaikkea tarkasti kuunneltava ja tulkittava vastauksia.

Kummallakin kysyvällä taholla oli intressi käyttää pappien vastauksia historiankirjoituksen aineksina. Kysymykset ja lähtökohdat olivat tosin kahtalaiset. Suomen vapaussodan historian komitean tehtävänä oli kirjoittaa kirjaimellisesti vapaussodan historia. Tässä työssä pappien paikalliskertomukset olivat yksi aineisto muiden joukossa. Komitealla ei siis ollut kanssani samaa päämäärää: muodostaa papeista sodan tulkitsijoita. Komitealle papit olivat raportoijia. Hannes Mustakallioilla taas intressi liittyi suojeluskuntahistorian tekemiseen. Hän oli kiinnostunut pappien kokemuksista rintamalla ja joukko-osastoissa. Hänelle suunnatut vastaukset olivat omakohtaisempia kuin historiakomitealle suunnatut vastaukset.

Kertomuksia kirjoittaneet kahdeksan pappia olivat ikäjakaumaltaan kirjavaa joukkoa. Sotavuonna 1918 kolme heistä oli aivan uransa alkutaipaleella: nuoria, alle 30-vuotiaita. Kaksi tutkimukseni papeista oli neljissäkymmenissä, toinen tietävästi poikamies. Kaksi oli yli 50-vuotiasta ja yksi 67-vuotias. Vanhempi kaarti edusti ikänsä puolesta selkeästi vanhaa säätypapistoa. He kuitenkin maailmassa, jossa ei enää teoriassa ollut säätyjä, mutta arkitodellisuudessa vanhat asetelmat kenties vielä elivät. Nuoret papit eivät enää olleet vanhan kansan säätypappeja, mutta

he olivat ikäluokkaa, jonka esikuvia olivat tiukkaa raamatullis-beckiläistä linjaa korostavat teologit, kuten arkkipiispa Gustaf Johansson ja piispa Otto Immanuel Colliander. Jälkimmäinen oli vuonna 1918 tutkimusalueen pappien ylin esimies. On myös otettava huomioon, että kaikki vastaajat eivät olleet pappeja. Vapaussodan historian komitealle Tuupovaaran kertomuksen kirjoitti kirkkoherran tytär ja Pälkjärven kertomuksen paikallinen vuokratilallinen. Ala-Karjalan rovastikunnasta historiakomitea sai kaikkiaan seitsemän vastausta ja Hannes Mustakallio viisi. Kolme pappia vastasi kumpaankin kyselyyn. Aineistojen kirjon ollessa näin suuri on mahdollonta yhdellä tai kahdella virkkeellä kertoa, miten Ala-Karjalan rovastikunnan papit tulkitsivat sisällissotaa. Heille oli annettava mahdollisuus tulla esiin omalla äänellään. Kirjosta huolimatta oli mahdollista löytää joitain yhdistäviä teemoja sekä kertojille että kertomuksille.

Vastaajille puolen valinta ei tuottanut vaikeuksia. Heidän sympatiansa olivat valkoisen aatemaailman ja Vaasan senaatin puolella. Järjestäytynyt punainen aatteellisuus ennen kaikkea radikaalissa muodossaan näyttäytyi heille ainoastaan huliganismina, rauhanhäirintänä ja rikollisuutena. He eivät vastustaneet niinkään ajatusta työväestön elinolojen parantamisesta kuin kiihkoa ja radikalismia, joita tuon tavoitteen ajaminen näytti nostattaneen. Monet olivat myös sitä mieltä, että paikallisen työväenliikkeen toiminta ei lopulta kohdistunut olojen kohentamiseen, vaan ”tanssi- ja pelipaikkojen” rakentamiseen, nuorison turmelemiseen ja yhteiskuntajärjestyksen rikkomiseen.

Paikalliset suojeluskunnat ja Mannerheimin johtamat valkoiset asevoimat toimivat pappien tulkinnoissa itsenäisen ja suvereenin Suomen puolesta kouluttaessaan vapaaehtoisia, riisuessaan punaisia aseista ja taistellessaan heitä vastaan. Pappien kielenkäytössä korostuivat termit ”vapaussota” ja ”vapaustaistelu”, jotka viestivät ajalle tyypillistä tulkintaa taistelusta Venäjää ja kaikkea sen edustamaa vastaan. Ajatukseen kuului välttää mielikuvaa taistelusta toisia suomalaisia vastaan. Ja jos taisteltiin, niin nämä olivat venäläisten puolelleen houkuttelemia. Papit tulkitsivat vallankumouksen kuohujen vyöryneen Suomeen idästä. Tässä suhteessa heidän teksteissään näkyi hyvin omaksuttu valkoinen eetos paikoin jopa propagandistisuuteen asti. Vaikka papit olivatkin kielenkäytöltään melko korrekteja punaisia kohtaan, kuulsivat kertomuksista negatiiviset asenteet ja ennakkoluulot vastapuolta kohtaan kärjistyksien ja liioittelujen muodossa. Esimerkiksi Värtsilän

taistelusta esitettiin tietoja, jotka ovat ristiriidassa useisiin lähteisiin perustuvan nykytutkimuksen kanssa. Samalla kun painotettiin punaisten aatteellista löyhyyttä ja agitaattoreiden rajuja puheita, saatettiin ylistää valkoisen aatteen puhtautta ja omien vapaaehtoisten rekrytointia. Monet papit kertoivatkin itse olleensa mukana rekrytoinnissa.

Tutkijan kannalta mielenkiintoinen kysymys oli myös, millainen oli pappien identiteetti sodan havainnoijina. Katselivatko he tapahtumia kristillisen näkemyksensä läpi vai olivatko he riippumattomia faktojen tallentajia, joiksi vapausodan historian komiteakin heidät oletti? Käytännössä lähestyin kysymystä etsimällä kertomuksista uskonnollisia sävyjä tai sodan teologisointia. Yksi pappi, Kesälahden kappalainen Juho Niemi, puki suoraan sanoiksi, että sota oli seurausta rikkomuksista Jumalan tahtoa vastaan. Muut eivät näin suoraan teologisoineet sodan syytä, mutta antoivat ymmärtää, ettei esivallalle uskollinen kunnan kristitty voinut seistä punaisten edustamalla tavalla isänmaataan vastaan. Tämä tuli ilmi esimerkiksi värtsiläläisen Kaarlo Auliksen kuvatessa kuolemaantuomittujen punavankien tunnonhätää.

Vastaavasti kristityn ihannekuvaan istuivat isänmaansa puolesta henkensä antaneet valkoiset sotilaat. Heidät saatettiin nostaa lähestulkoon marttyreiksi ja heidän kuolemaansa pidettiin uhrina. Lyhytsanaisinkin raportoi ja kopsautti verbaliset kantapäänsä yhteen vapauden puolesta kaatuneiden edessä. Traagisten kuolemantapausten jättämä tyhjyys oli luonteva täyttää sankaripaatokseksi; nuorten miesten kuolemalle oli nähtävä tarkoitus. Onhan sodan yhteydessä ylipäättäen kipeä asia mietittäväksi, oliko hinta sittenkin liian kova saavutettuun hyötyyn nähden.

Jokainen pappi kirjoitti kertomuksensa sekä kertoi näkemänsä ja kuulemansa oman persoonansa kautta. Papit olivat kriisivuosien jälkeen kiireisiä, kenties raskaan työn väsyttämiäkin. Ne, jotka eivät ehtineet, jaksaneet tai muuten eivät nähneet tarpeelliseksi kirjoittaa kertomusta itse, jättivät sen tekemättä tai panivat toiset asialle. Ne, jotka ryhtyivät työhön, nostivat kysymysten puitteissa esiin tärkeiksi katsomansa seikat. Kertomukset olivat lopulta hyvin vähän neutraaleja tapahtumankuvauksia tai vailla tunteita. Kertomuksissa käytetyt esimerkiksi sotaa ja kaatuneita koskevat ilmaisut viestivät kirjoittajien senhetkisiä syvempiä ajatuksia.

Osa papeista kirjoitti kertomuksensa pian sodan jälkeen ja osa vasta vuosikymmenen heilahdettua ohi. Näitä kertomuksia ei voida suoraan verrata kes-

kenään, mutta yleisesti niistä voidaan nähdä ajan kulumisen vaikutukset. Varhaisemmissa kertomuksissa näkyi vahvemmin säikähdys. Syyllisiä haettiin ja sodan tuoma epävarmuus ja vahvat tunteet olivat tuoreina mielissä. Näissä kertomuksissa kiinnitettiin huomiota yksityiskohtiin; muistettiin yksittäisiä lausahduksia ja otteita keskusteluista. Myöhemmissä kertomuksissa asioita ilmaistiin yleisluonteisesti ja nähtiin suurempia linjoja ja kehityskulkuja. Kertajat kiinnittivät huomiota terävimpiin muistoihin, jotka nekin eittämättä olivat ajan kultaamia. Kymmenen vuotta oli tehnyt tehtävänsä. Syyllisiä ei niinkään etsitty, vaan kertomukset olivat jo suuremmassa määrin jutunomaisia: ”Minä tein siellä sitä ja tätä, työhöni suhtauduttiin näin ja noin”.

Kolme pappia, Juho Silvennoinen (Kiihtelysvaara), Kaarlo Aulis (Värttilä) ja Robert Immonen (Rääkkylä), kirjoitti kertomuksensa sekä heti sodan jälkeen että kymmenen vuoden kuluttua. Heidän kertomuksensa voidaan asettaa rinnakkain perspektiivimuutoksen tarkastelua varten. Tärkein huomio näitä kertomuksia vertaillessa on raporttien kehittyminen kertomuksista tarinoiksi. Varhaisemmat kertomukset, vaikkakin vielä kuohuvine tunteineen, olivat tuoreita tapahtumakuvauksia kriisiajasta. Myöhäisemmät olivat lähes juonellisia tarinoita suurista hetkistä, joissa oma tehtävä ja sijainti nähtiin tärkeäksi. Selvimmin tämä näkyi Robert Immosen muistelmissa. Aiemmat muistelmat hän oli kirjoittanut Suomen vapaussodan historian komitealle yksityishenkilönä, ei siis vastauksena kiertokyselyyn. Ne olivat kokoelma yksittäisiä välähdyksiä rintamalta. Uudempi muistelmakokoelma oli aiemmasta jalostettu juonellinen teos, jossa otettiin kantaa sodan ajan tapahtumiin.

Se, kuinka seikkaperäisesti papit kuvasivat tapahtumia, antaa viitteen kriisin kokonaisvaltaisuudesta. Sisällissodasta puhuttaessa helposti katsotaan päälliköitä ja päivämääriä, toistetaan kaupunkien ja joukko-osastojen nimiä. Suomen sisällissota oli syöpä, joka kehittyessään saastutti elimet, solut ja tumat. Papit näkivät kriisin laajuuden ja sen vaikutukset maassaan, maakunnassaan ja pitäjässään. He näkivät, kuinka vastakkainasettelut voimistuivat, kyräily paheni ja viimein väkivalta tarjosi ratkaisun. Tosin näiden miesten tarkkailuasema oli monen muun sijasta sellainen, että he saattoivat sodan jälkeen huokaista helpottuneina; niin kuin aamulla huokaistaan pitkän painajaisunen rauettua. Monet sanoittivatkin kertomuksiinsa eri tavoin oman ja läheistensä helpottuneisuuden pahimman mentyä ohi.

LIITTEET

1. Savonlinnan hiippakunnan Ala-Karjalan rovastikunnan seurakunnat vuonna 1918³⁹

Eno

Ilomantsi

Tuupovaara

Kesälahti

Kitee

Rääkkylä

Tohmajärvi

Värtsilä

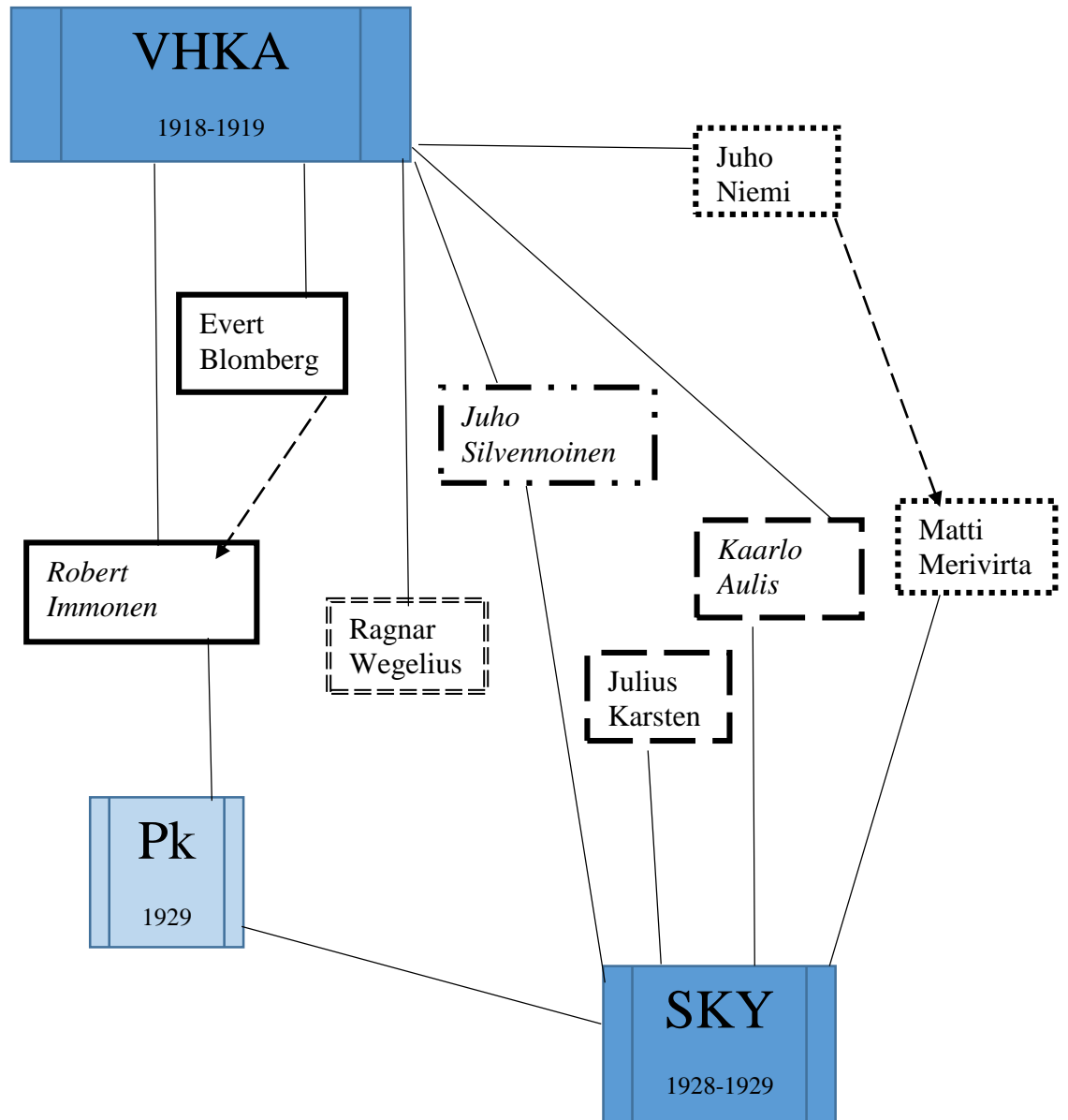
Kiihtelysvaara

Pyhäselkä

Pälkjärvi

³⁹ Godenhjelm 1916, Historiallinen ja tilastollinen osasto, 306–307. Vuoden 1916 seurakuntarakenne vastaa vuoden 1918 tilannetta.

2. Tutkimuksessa käytettyjen aineistojen riippuvuussuhteet

Kuviossa on esitetty tutkimuksessa käytetyt arkistot ja siinä esiintyvien pappien kertomukset. Viivalla kuvataan kertomusten suhdetta arkistoonsa. Nuolella kuvataan ne papit, jotka kommentoivat toista tutkimuksessa esiintyvää pappia. Samanlaisilla kehyksillä on kuvattu saman seurakunnan papit. Kahden aineiston leikkauspisteessä olevien pappien nimet on kursivoitu.

3. Suomen vapaussodan historian komitean ohjeistus papistolle kertomusten sisällöstä⁴⁰

Vapaussodan paikallisen kertomuksen sisällytys

1. Kuvaus paikallisen työväenliikkeen vähittäisestä kehityksestä ja suunnasta.
2. Paikallisen punakaartin synty ja kehitys sekä sen suhde venäläiseen sotaväkeen.
3. Suojeluskuntain muodostuminen yhteiskuntaa säilyttäväksi järjestöksi, niiden nimet, johtajat ja olinpaikat.
4. Sodan ensi oireet ja tapahtumat paikkakunnalla.
5. Paikkakunnalliset sotaliikkeet kylittäin ja taloittain mahdollisesti johonkin vaikkapa omatekoiseen karttaan merkittynä.
 - a. Valkoisten ja punaisten puolustus tahi hyökkäysasemat (patterit, tykkien luku ja asema y.m.) eri päivinä tahi eri aikoina;
 - b. huomattavimmat taistelupaikat ja niissä suoritettu taisteluntulos dateerauksineen;
 - c. valkoisten ja punaisten kaatuneitten ja haavoittuneitten lukumäärä kulloinkin sekä kaatuneitten nimet ja hautapaikat;
 - d. sotaliikkeiden siirtymissuunta aina edellisistä taistelupaikoista seuraaviin;
 - e. poltetut tahi muuten hävitetyt talot taikka rakennukset sekä taloissa tapahtuneet ryöstöt ja muut väkivaltaisuudet sekä minä päivinä ne ovat tapahtuneet;
 - f. asukasten asema sotaliikkeiden aikana;
 - g. kuntalaisten ja kunnan yleisesti kärsimä vahinko kylittäin ja kokosummittain rahaksi laskettuna.
6. Henkilöluku niistä, jotka ovat valkoisten puolella ottaneet osaa vapaustaiteluun sekä kaatuneiden, haavottuneiden, kadonneiden ja muiden murhattujen lukumäärä, kukin erikseen.
7. Punakaartilaisten henkilöluku, sekä haavottuneiden, kaatuneiden ja kadonneiden sekä vankeuteen joutuneiden lukumäärä.
8. Tiedotukset siitä, kuka paikkakunnalla (osotteineen) omistaa vapaussotaa koskevia yleisempiä tahi yksityisempiä asiakirjoja, kirjeitä, valokuvia y.m. kuin myös ilmotukset siitä missä kirjoissa, sanomalehdissä, aikakauskirjoissa y.m. tiedetään paikkakunnan mainittuja tapahtumia tarkemmin selostetuksi.

⁴⁰ S kiertok. 315/12.11.1918 § 4.

4. Hannes Mustakallion kysymykset papistolle⁴¹

Kysymyssarja papiston osuudesta vapaussotaan.

I. Osanotto aktiiviseen toimintaan ennen vapaussotaa (Jääkäriiliike y. m.).

II. Toiminta vapaussodan aikana kotiseurakunnissa (suojeluskuntalaisten ja asevelvollisten lähtöjuhlat, lipunvihkimiset, sankarihautaukset y. m.).

III. Toiminta niissä seurakunnissa, joiden alueella sotatoimet kulloinkin tapahtuivat.

IV. Toiminta vapaussodassa:

Kenen määräyksestä tai luvalla jätitte siviilitoimen?

Lähtö (milloin, vaikuttimet, kuvittelut sodasta)

Ensimmäinen vaikutelma joukko-osastosta.

Kuka antoi toimintaohjeet? Toimintasuunnitelmat?

Uskonnollisen työn organisatio, oliko sitä, muutokset siinä?

Toiminnan yleinen laatu ja laajuus sekä vapaus siinä.

Jumalanpalveluspaikat ja ajat.

Jumalanpalvelusjärjestys sotatoimialueella ja sen takana.

E erityiset Ehtoollisjumalanpalvelukset.

Paraadijumalanpalvelukset.

Yksityinen sielunhoito.

Sairaalakäynnit ja uskonnollinen työ liikkuvissa ja kiinteissä sairaalamuodostelmissa.

Tulilinjoiilla käynnit ja toiminta siellä.

Muu yksityinen sielunhoito.

Lahjojen jakelu, kirjeenvaihto y. m.

Uskonnollisen kirjallisuuden jakelu, miten kustannettu?

Yleensä kirjallisuuden käyttö ja jakelu vapaussodassa (sanomalehdet).

Mitä mielenvirkistyskeinoja käytettiin vapaussodassa?

Oliko kansliatyötä?

Mikä asema oli papilla?

Eri joukko-osastot, joissa palvelut, niiden luonne, palvelusaika.

Missä määrin teologian ylioppilaat ja saarnaajat ottivat osaa uskonnolliseen työhön?

⁴¹ KA VHKA SKY Ha 26 (Kysymyssarja papistolle).

Päällystön ja miehistön suhde uskonnolliseen työhön? Oliko siinä havaittavissa muutosta vapaussodan aikana?

Liikkeellepanevat voimat vapaussodassa (isänmaallinen innostus, kostonhalu y. m.).

Minkäläaatuista oli uskonnollisuus? Ilmenikö taikauskoa? (amulettien, kirjeiden y. m. esineiden taikavoima).

Hautaukset ja hautausmaat rintamalla. Kuka järjesti?

Miten kohdeltiin mukaan tulleita ”Lottia”?

Mikä vaikutus naisten mukana ololla oli siveellisyyteen, (sanan yleisimmässä merkityksessä)?

Yleensä siveellisyys vapaussodassa?

Esitelmät, isänmaalliset puheet. Aiheet.

Valistustyö vapaussodassa.

Saarnatekstit ja dispositiot. Mistä yleensä valittiin? Esimerk.

Saarnan valmistus.

Rukouselämä vapaussodassa. Esimerkkejä.

Syvimmät henkilökohtaiset kokemukset ja kuvaukset niistä.

Milloin jätitte armeijan?

Otitteko osaa muuhun toimintaan kuin uskonnolliseen ja mihin? (Sotilaan, päällystön, alipäällystön, lääkintähenkilökunnan y. m.). Mistä syystä?

Koulutus näihin tehtäviin. (Kurssit y. m.)

Toiminta, taistelut.

Miten pappiin suhtauduttiin näissä toimissa?

V. Toiminta punaisessa Suomessa.

VI. Toiminta heti vapaussodan jälkeen (16.5.1918–)

Vankileirit ja uskonnollinen työ.

Sairaalatyö.

Työ joukko-osastoissa. Alkava valistustyö.

VII. Osanotto Aunuksen ja Vienan retkiin.

VIII. Osanotto Viron vapaussotaan.

LYHENTEET

diss.	akateeminen väitöskirja
HYKK	Helsingin yliopiston keskustakampuksen kirjasto
JoKK	Itä-Suomen yliopiston kirjasto, Joensuun kampuskirjasto
KA	Kansallisarkisto, Helsinki
Pk	Pikkukokoelmat, Kansallisarkisto
PKHYV	Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja
SKHST	Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
SKHSV	Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja
S kiertok.	Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet
SKY	Suojeluskuntain yliesikunta
SKY Os. IV	Suojeluskuntain yliesikunnan valistusosasto
VHK	Vapaussodan historian komitea
VHKA	Vapaussodan historian komitean arkisto
V kiertok.	Viipurin hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Painamattomat lähteet

Kansallisarkisto, Helsinki	KA
Vapaussodan historian komitean arkisto	VHKA
Papiston kertomukset	C III 3–4
Nimismiesten kertomukset	C III 9
Suojeluskuntakertomukset	C III 16
Vapaussotakertomukset	C III 23
Suojeluskuntain yliesikunnan valistusosaston arkisto	SKY Os. IV
Papiston kertomukset	Ha 26
Pikkukokoelmat	Pk
Sotilaspastori Robert Immosen muistelmia	642

Painetut lähteet

Colliander, O. I.

1918 Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan. Toinen osa. Suomen kirkon papisto yhdeksännellätoista vuosisadalla. Ensimmäinen nide. A–E. SKHST 8. Helsinki.

Godenhjelm, Hugo

1916 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja papiston matrikkeli. Tampere.

1927 Suomen evankelis-luterilaisen papiston matrikkeli. Sortavala.

1944 Suomen evankelis-luterilaisen papiston matrikkeli. Kuopio.

Hästesko, Elsa (toim.)

1918 Sankaripoikia I. Hämeenlinna.

1919a Sankaripoikia II. Hämeenlinna.

1919b Sankaripoikia III. Hämeenlinna.

Ignatius, Hannes et al. (toim.)

1921–1925 Suomen vapaussota vuonna 1918. I–VI. Helsinki.

Lintunen, Erkki (toim.)

2002 Värtsilän paimenmuisto. Joensuu.

Palmén, E. G.

1930 Kestetyh hirmukauden päättyessä. – SKHSV VII–X. 1917–1920. Helsinki.

S kiertok.

1918 Savonlinnan hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet. Sortavala.

V kiertok.

1929 Viipurin hiippakunnan tuomiokapitulin kiertokirjeet. Viipuri.

Internetlähteet

VHK 1918–1927

www Vapaussodan historian komitea 1918–1927.

(http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Vapaussodan_historian_komitea_1913-1927) Katsottu 24.9.2013.

Kirjallisuus

Ahto, Sampo

1993 Sotarekillä. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa 2. Taistelu val-
lasta. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

Björn, Ismo

1994 Enon historia 1860–1967. Jyväskylä.

2006 Ilomantsin historia. Ilomantsi.

Gerwarth, Roger & Horne, John

- 2013 Poliittinen väkivalta Euroopassa ensimmäisen maailmansodan jälkeen: Johdanto. – Sodasta rauhaan. Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923. Toim. Roger Gerwarth & John Thorne. Tallinna.

Haapala, Pertti

- 2009a Sota ja sen nimet. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki.
- 2009b Jakautunut yhteiskunta. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki.

Haapala, Pertti & Tikka, Marko

- 2013 Vallankumous, sisällissota ja terrori Suomessa vuonna 1918. – Sodasta rauhaan. Väkivallan vuodet Euroopassa 1918–1923. Toim. Roger Gerwarth & John Thorne. Tallinna.

Haikarinen, Antti E.

- 1934 Tutkielma Rääkkylän seurakunnan vaiheista v. 1794–1934. Pastoraalikirjoitus. Rääkkylä.

Hersalo, N. V.

- 1962 Suojeluskuntain historia. II. Puolustuskelpoinen kansa. Hätävarasta välttämättömyys. Vaasa.

Hinkkanen, Sami

- 2009 Kirkko, papisto ja uskonto Joensuun sanomalehdissä kriisivuosina 1917–1919. Kirkkohistorian pro gradu -työ. JoKK.

Hoppu, Tuomas

- 2006 Vapauden puolesta kaatunut – kuolema sisällissodassa. – Lähde. Historiatieteellinen aikakauskirja 2006.
- 2009a Suomi ja ensimmäinen maailmansota. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki.

- 2009b Sisällissota. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki.
- 2009c Sisällissodan 1918 kronologia. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki.

Huhta, Ilkka

- 2010 Papit sisällissodassa 1918. Helsinki.

Huttunen, Niko

- 2009 Paavalin esivaltaopetus sisällissodan tulkinnoissa. – Sisällissota 1918 ja kirkko. SKHST 212. Toim. Ilkka Huhta. Helsinki.

Ijäs, Matti

- 1993 Jaakko Gummerus kirkkohistoriantutkijana. SKHST 165. Diss. Helsinki. Jyväskylä.
- 2012 Jaakko Gummerus (1870–1933). – Kirkollisia vaikuttajia Pyhästä Henrikistä nykypäivään. Studia Biographica 10. Toim. Hannu Mustakallio. Helsinki.

Jutikkala, Eino

- 1995 Maaliskuun vallankumouksesta 1917 toukokuun paraatiin 1918. – Suomen vapaussota 1918. Kartasto ja tutkimusopas. Porvoo.

Jyränki, Antero

- 2014 Kansa kahtia, henki halpaa. Oikeus sisällissodan Suomessa? Riika.

Karttunen Eeva

- 1951 Kiteen seurakunta 1808–1950. – Kiteen seurakunnan historia. Toim. U. Karttunen & Eeva Karttunen. Joensuu.

Kena, Kirsti

- 1979 Kirkon aseman ja asenteiden muotoutuminen itsenäistyneessä Suomessa 1918–1922. SKHST 110. Diss. Helsinki. Helsinki.

Keskisarja, Teemu

2013 Viipuri 1918. Helsinki.

Knapas, Rainer

1993 Kulttuurin tunnuskuvia. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa 2. Taistelu vallasta. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

Laasonen, Pentti

1971 Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa. SKHST 83. Helsinki.

Laine, Esko M.

2009 Kirkkoherra Lauri Salpakari säätypappina. – Sisällissota 1918 ja kirkko. Toim. Ilkka Huhta. SKHST 212. Helsinki.

Manninen Ohto

1993a Sodanjohto ja strategia. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa 2. Taistelu vallasta. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

1993b Taistelevat osapuolet. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa 2. Taistelu vallasta. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

1993c Rauhantahtoa ja väkivaltaa. – Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa 2. Taistelu vallasta. Toim. Ohto Manninen. Helsinki.

Martikainen, Urpo (toim.)

2012 Vireä vanha Värtsilä. Joensuu.

Mattila, Jukka I. & Kemppi, Jarkko

2007 Suomen vapaussota 1918. Jyväskylä.

Murtorinne, Eino

2009 Sisällissodan vaikutus teologiseen tutkimukseen. – Sisällissota 1918 ja kirkko. Toim. Ilkka Huhta. SKHST 212. Helsinki.

Mustakallio, Hannu

- 1983 Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907. SKHST 126. Diss. Helsinki. Loimaa.
- 2009 Kirkon johto, pappispoliitikot ja herätysliikkeet. – Sisällissota 1918 ja kirkko. Toim. Ilkka Huhta. SKHST 212. Helsinki.

Nousiainen, Jaakko

- 1956 Kommunismi Kuopion läänissä. Ekologinen tutkimus kommunismin joukkokannatukseen vaikuttavista tekijöistä Pohjois-Savossa ja Pohjois-Karjalassa. Joensuu.

Paavolainen, Jaakko

- 1967a Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. I. Punainen terrori. Helsinki.
- 1967b Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. II. Valkoinen terrori. Helsinki.

Partanen, Jukka

- 2000 Taistelu Värtsilästä 1918. – Yhteinen kutsu. Kirjoituksia maanpuolustuksen vaiheista Pohjois-Karjalassa. Toim. Jukka Partanen & Matti Turunen & Pasi Tuunainen. PKHYV 8. Joensuu.
- 2012 Isänmaa ja raja. Suojeluskunnat Pohjois-Karjalassa 1917–1944. Saarijärvi.

Payne, Stanley G.

- 2011 Civil War in Europe, 1905–1949. Cambridge.

Peltonen, Mauri et al. (toim.)

- 1970 Kiihtelysvaara ennen ja nyt. Joensuu.

Poteri, Juha

- 2009 Valkoisten kaatuneiden hautaaminen. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Porvoo.

Rouvinen, Juha

www Kirkostaeroamisvimma Rääkkylässä vuonna 1923. (www.raakkyla-seura.fi) Katsottu 16.4.2014.

Saloheimo, Veijo A.

1963 Pälkjärven historia. Karjalaisen pitäjän 500-vuotiset vaiheet. Pieksämäki.

Suodenjoki, Sami

2009 Siviilihallinto. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki.

Tammela, Niilo

1968 Kesälahden seurakunta 300-vuotias. Julkaisu seurakunnan vaiheista sen 300-vuotisjuhlaan. 2. täydennetty painos. Toim. Kyllikki Paajanen. Joensuu.

Tikka, Marko

2006 Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921. Jyväskylä.

2009 Punainen ja valkoinen terrori. – Sisällissodan pikkujättiläinen. Toim. Pertti Haapala & Tuomas Hoppu. Helsinki.

Toiviainen, Kalevi

2004 Kaakonkulman hiippakunta 1897–1945. – Kaakonkulman kapituli. Savonlinnan, Viipurin ja Mikkelin hiippakunta 1897–2004. Toim. Ouri Mattila & Tuula Mäkiäho & Esa-Matti Peura. Helsinki.

2005 Muurinvartija. O. I. Colliander Kuopion ja Savonlinnan piispana 1897–1924. SKHST 194. Helsinki.